

**Науковий
пошук
МОЛОДИХ
ДОСЛІДНИКІВ**

**Збірник наукових
праць студентів**

№ 6

2013

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
„ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”**

СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

**НАУКОВИЙ ПОШУК МОЛОДИХ
ДОСЛІДНИКІВ**

Соціально-гуманітарні науки

Збірник наукових праць студентів

№ 6 (червень), 2013

**Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2013**

У збірнику представлено матеріали наукових досліджень студентів та магістрантів зі спеціальності „Соціальна робота”.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 8 від 29 березня 2013 року)

Редакційна колегія:

Головний редактор:

проф. Ваховський Л. Ц.

Члени редколегії:

доц. Песоцька О. П.

доц. Гаміна Т. С.

доц. Маркова Н. В.

Оригінал-макет:

Островська Н. О.

Відповідальний за випуск:

Островська Н. О.

Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”:
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20
e-mail@luguniv.edu.ua

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. **Вітіщенко А. Н.** Зміст системи цінностей професійної соціальної роботи (історичний аспект)..... 5
2. **Лазуренко І. А.** Особливості етичних дилем в соціальній роботі..... 12
3. **Мамонова Є. Є.** Вплив процесу глобалізації на соціальні системи забезпечення держав світу..... 17
4. **Семенова Г. А.** Історико-феноменологічний аналіз виникнення феномену „волонтерство” в Україні..... 22

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

5. **Божко К. О.** Усвідомленість студентами вибору майбутньої професії соціального працівника..... 31
6. **Дедоборщ Ю. О.** Формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників..... 36
7. **Шевченко А. А.** Деякі аспекти процесу підготовки студентів спеціальності „соціальна робота” до волонтерської діяльності.. 40

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

8. **Забейворота Н. О.** Формування активної позиції молоді як проблема соціальної роботи..... 48
9. **Івахненко О. А.** Сутність і зміст діяльності соціального працівника з організації дозвілля дітей за місцем проживання... 55
10. **Кудряшова Я. О.** Вплив арт-терапії на розвиток творчих здібностей дітей-інвалідів..... 63
11. **Лагкоєва К. Р.** Аналіз деяких соціальних проблем сучасної молоді..... 68
12. **Літвінова С. І.** Діяльність соціальних служб, як напрям соціальної допомоги у вищих навчальних закладах України..... 72
13. **Соколова Д. В.** Аналіз причин та наслідків торгівлі людьми в Україні..... 77

СІМ'Я ЯК ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

14. **Вечернікова В. В.** Основні напрями роботи соціального працівника з сільською сім'єю..... 84
15. **Горбаньова Я. В.** Аналіз нормативно-правової бази захисту сімей від насилля..... 90
16. **Дорошенко А. К.** Особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями в Луганській області..... 96

17.	Іванченко М. О. Зміст соціальної роботи з неблагополучними сім'ями.....	102
18.	Ребров М. В. Аналіз сучасних наукових підходів до визначення поняття „неблагополучна сім'я”.....	107
19.	Савченко А. С. Проблеми прийомної сім'ї на сучасному етапі.....	111

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТА ПІДЛІТКАМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

20.	Арнаутова Д. С. Зміст та принципи соціальної роботи з неповнолітніми в пенітенціарних установах.....	116
21.	Лазарева І. С. Актуальність вивчення правопорушень серед підлітків.....	125
22.	Молоток А. В. Характеристика проявів девіантної поведінки у дітей.....	130
23.	Ревенко Д. С. Підлітковий вандалізм: фактори, мотиви та профілактика вандалських дій.....	135
24.	Тарасенко О. В. Сутність та особливості девіантної поведінки молодших школярів.....	141
25.	Шмітько С. Д. Аналіз причин вживання підлітками наркотичних речовин.....	148

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ

26.	Андрущенко І. В. Особливості процесу адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування різних вікових груп у прийомній сім'ї.....	153
27.	Кабанска Ю. В. Особливості адаптації дітей підліткового віку у прийомній сім'ї.....	163
28.	Черкашин О. А. Законодавче забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в Україні.....	170

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

29.	Літвінова С. І., Апостолова В. А. Соціальна адаптація та працетерапія людей похилого віку в умовах геріатричних стаціонарних установ.....	176
30.	Сергєєв О. В. Проблеми інтегрування людей „третього віку” в соціокультурне середовище.....	181
31.	Хрипко А. Ю. Міжособистісні стосунки людини похилого віку з членами його сім'ї.....	188

	Відомості про авторів.....	195
--	-----------------------------------	-----

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364.4(091)

А. Н. Вітіщенко

ЗМІСТ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

У практиці соціальної роботи на протязі її історії відбувалися значні зміни, але соціальні працівники продовжували дотримуватися певного комплексу цінностей, в якому хоч і сталися деякі конструктивні зміни, але ключові елементи збереглися. Для сучасної соціальної роботи, характерно прагнення до благополуччя людини, соціальної справедливості та гідності індивіда.

На шляху інтеграції України до Європейського Союзу одним з пріоритетних завдань держави є забезпечення реалізації прав, свобод людини і громадянина, визначених Конституцією України, наближення стандартів життя до європейських. Узнявши на себе зобов'язання щодо перетворення на соціально-орієнтовану державу, Україна спрямовує свої дії на покращення добробуту населення, приділяючи особливу увагу вразливим групам. Впродовж останніх років досягнуто певного прогресу у сфері соціального захисту.

Аналіз наукової літератури з визначеної проблеми, показав що питання соціальної роботи у системі соціального обслуговування населення розглядаються М. Фірсовим, Є. Студенової; дослідження проблеми етичних засад соціальної роботи як специфічного виду професійної діяльності можна знайти у працях З. Бербешкіна, Е. Смірнова, Г. Медведєва; специфічні аспекти системи цінностей професійної діяльності соціального працівника висвітлені Н. Маховою, В. Філатовим; становлення сутності та змісту етики соціальної роботи, її інституціалізації у вигляді професійного етичного кодексу досліджували А. Гусейнова, І. Зеленкова, П. Кропоткіна.

Не дивлячись на те, що проблема змісту цінностей професійної соціальної роботи не є новою у науковій літературі, **мета** статті полягає в тому, щоб виявити історичні корені сучасної системи цінностей професійної соціальної роботи.

У працях О. Костіної, М. Фірсова сформовані головні ідеї становлення системи цінностей професії „соціальна робота”.

Соціальна робота на допрофесійному етапі розвивалася як діяльність, яка спрямована на:

- взаємодопомогу як спосіб виживання у несприятливих умовах навколишнього середовища (з боку громади);
- задоволення релігійних потреб (з боку особистості);

- стабілізацію соціальної ситуації і збереження соціального миру (з боку держави);
- реалізацію гуманістичних переконань та ідеалів (з боку суспільства) [5].

Таким чином, і особистість, і суспільство, і держава були суб'єктами соціальної роботи на допрофесійному етапі. Діяльність кожного з суб'єктів відбилася на процесі становлення гуманістично-орієнтованої системи цінностей соціальної роботи.

З прийняттям християнства на Русі під впливом його виникає і розвивається така форма соціальної підтримки, як благодійність. Десять заповідей Старого заповіту відбилися на створенні системи цінностей, (людяність, гуманність, любов до ближнього та ін).

Християнізація слов'янського світу справила вирішальний вплив на всі сфери життя суспільства, на трансформацію суспільних відносин, що не могло не позначитися на характері, формах допомоги та підтримки людини. Культурно-історична ситуація, що створилася, зажадала інших принципів інтеграції та інших форм підтримки та захисту. Саме з цього часу починає формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої лежить філософія діяльної любові до ближнього. Дана формула стає моральним імперативом, що визначає сутність вчинку індивіда [2].

Держава стає суб'єктом соціальної підтримки, коли в рамках державної політики з'являється такий напрямок, як громадське піклування. Специфіка впливу діяльності держави на процес формування системи цінностей соціальної роботи полягає в легітимізації таких цінностей, як прагнення до збереження соціального миру, соціальна справедливість, задоволення основних людських потреб. Саме ці цінності в даний час складають ядро цільового компонента соціальної роботи.

Громадська благодійність додає новий вектор процесу становлення цінностей соціальної роботи. В її рамках виникає цінність індивідуалізації або адресної соціальної підтримки та допомоги.

Із закінченням громадянської війни і введенням нової економічної політики соціальне забезпечення в Радянському Союзі вступило в новий період свого розвитку. Нова економічна політика, яка починає активно проводитися на початку 20-х рр. XX ст., істотно змінює стратегію соціального забезпечення населення держави.

Становлення системи соціального забезпечення в Радянській державі проходило на ідеологічній основі соціалістичної теорії, де основою життєдіяльності стає праця, як підстава всієї людської культури і цивілізації, а не тільки джерел матеріальних і духовних збагачень [3].

Гуманістичні ідеали знайшли своє втілення в реальності на перших етапах розвитку системи соціального забезпечення населення держави. Гуманістична спрямованість діяльності виражалася у відмові від репресивних заходів щодо бездоглядних дітей, пріоритеті захисту материнства і дитинства, обмеженні залучення до трудової діяльності

жінок і дітей, включеності широкої громадськості в діяльність по соціальному забезпеченню, організації трудових і виховних колоній та ін. У руслі розширення соціальних груп, які були охоплені діяльністю системи соціального забезпечення, формується принципи та цінності доступу соціальної підтримки для кожного нужденного.

У радянський період на практиці реалізуються цінності задоволення основних потреб особистості, рівних стартових можливостей для більшості суспільства, пріоритету материнства і дитинства, долається правова диференціація суспільства (селянство отримує однакові права з усіма членами суспільства).

Однак, з іншого боку, цей період характеризується боротьбою з вільнодумством, ініціативністю, творчою самостійністю. Таким чином, на даному етапі розвитку країни зберігається ідеологічний дуалізм радянської держави і суспільства. Побудова системи соціального забезпечення базувалася на соціально-орієнтованих, гуманістичних цінностях: життя, свобода і захищеність особистості, відповідальність держави перед суспільством, пріоритет цінності праці, турбота про дітей, материнство та ін. [4].

Безсумнівно, що такі загальнолюдські моральні орієнтири, що переважали в системі аксіологічних категорій суспільства радянського періоду, як громадянськість, причетність суспільним інтересам і потребам, розумне почуття колективізму, не відкидає право особи на свободу та незалежність від диктату колективу або його керівників, повагу до праці і людей праці не втратили своє значення і сьогодні.

Однак, з іншого боку, цей період характеризується боротьбою за вільнодумство, ініціалізацію, творчу самостійність.

З кінця 80-х років ХХ ст. активно розвиваються процеси реформування суспільства. Це призводить до виникнення системи соціального захисту, замість системи соціального забезпечення. Дані зміни були результатом тотальних соціально-економічних та ідеологічних перетворень.

Релігійні цінності які домінували на дореволюційному етапі розвитку країни втратили своє значення у широких верствах населення в період з 20-тих по 80-ті роки ХХ століття у зв'язку зі спеціально організованою антирелігійною атеїстичною пропагандою. З моменту створення незалежної, самостійної України йде складний процес відродження моральних загальнолюдських, релігійних цінностей.

Особливості переходу до нових соціально-економічних відносин призвели до нерівномірної соціальної диференціації, при якій різко знизився рівень життя більшості населення і відбулося збагачення невеликої соціальної групи.

Процес зміни ціннісних пріоритетів торкнувся і соціальної роботи, як суспільного інституту. Пріоритет матеріальних видів допомоги поступається місцем принципу комплексності як поєднанню психолого-педагогічної, медико-соціальної, соціально-економічної

допомоги. Проголошується принцип клієнтоцентризму, як гуманістичне підґрунтя соціальної роботи. Змінюються критерії оцінки ступеню необхідності соціальної підтримки. Домінуючим стає адресний підхід, що визначає конкретизацію соціальної допомоги по відношенню до кожного клієнта, який замінив зрівняльні матеріальні виплати, за ознакою належності до певної соціальної групи [5].

Відбуваються зміни в термінології професійної соціальної роботи. Терміни, які були сформовані як соціальні стереотипи та придбали дискримінантне звучання, міняються на нові, не обтяжені негативним змістом („інвалід” – „людина з обмеженими можливостями”). Загальне поширення набув принцип професіоналізму, тобто: необхідність спеціальної професійної підготовки для організації та здійснення соціальної роботи [3].

На сучасному етапі розвитку суспільства активно йде процес формалізації цінностей, тобто виявлення, формулювання та закріплення їх у нормативних документах та науковій літературі з проблем соціальної роботи.

Існування етичних кодексів в соціальній роботі дозволяє почати пошук формалізованих ціннісних підстав професійної діяльності саме з них.

Є. Холостова акцентує увагу на такій професійній особливості фахівця з соціальної роботи, як неминучість надання впливу на клієнта. Право вплинути забезпечується: знаннями та досвідом; узаконеними повноваженнями; статусом і репутацією; харизматичними даними і особистою привабливістю; володінням інформацією.

У зв'язку з цим фахівець з соціальної роботи повинен:

- мати хорошу професійну підготовку, знання в різних галузях психології, педагогіки, фізіології, економіки та організації виробництва, законодавства, інформатики та матеріальної статистики;

- володіти високою загальною культурою, бути високоерудованою людиною;

- володіти інформацією про сучасні політичні, соціальні, економічні процеси в суспільстві;

- володіти соціальною пристосованістю.

- мати педагогічний, соціальний такт, зберігати професійну таємницю.

- володіти моральною стійкістю, бути готовим до психологічних навантажень, уникати невротичних відхилень у своїх діях і вчинках [5].

Спираючись на вищесказане можна визначити особистісні характеристики які необхідні фахівцю з соціальної роботи, а саме: гуманістичну спрямованість особистості, особисту і соціальну відповідальність, почуття справедливості, почуття власної гідності і поваги гідності іншої людини, терпимість, ввічливість, порядність, особиста адекватна самооцінка і соціальна адаптованість.

Принципами змісту системи цінностей соціальної роботи є: гуманізм, конфіденційність, доступність, добровільність, об'єктивність, адресність, толерантність. До етичних норм соціальної роботи відносяться: конфіденційність, повне інформування, демократичний стиль взаємодії, комунікативна культура, уважність до співбесідника, пріоритет діалогової форми спілкування, безконфліктність, чесність, співпраця.

Соціальні працівники як професіонали повинні оволодіти такими специфічними для них цінностями:

- прагнення до переваги індивіда перед суспільством;
- повага конфіденційності у взаєминах із клієнтам;
- готовність відокремити особисті почуття і потреби від професійних відносин;
- прагнення соціальних змін, що відповідають соціально пізнаним потребам;
- готовність передавати знання і вміння іншим;
- повага до індивідуальних і групових відмінностей, гідне оцінювання їх;
- прагнення до розвитку здатності підлеглого допомагати собі самому;
- готовність діяти від імені підлеглого, не зважаючи на можливі фрустрації;
- прагнення до соціальної справедливості, до економічного, фізичного та розумового благополуччя всіх членів соціуму;
- прагнення до високих стандартів особистої та професійної етики.

Не дивлячись на те, що соціальна робота пройшла довгий шлях, перш ніж стати професією, вона зазнала суттєві зміни, але соціальні працівники продовжують дотримуватися певного комплексу цінностей, в якому хоч і сталися деякі конструктивні зміни, але ключові елементи збереглися. Для сучасної соціальної роботи, також як і раніше, характерне прагнення до благополуччя людини, соціальної справедливості і гідності індивіда. Соціальна робота спрямована на надання допомоги, підтримки, захисту всіх людей, особливо „слабких” соціальних груп, що зазнають потребу в процесі своєї життєдіяльності. Тому, ґрунтуючись на гуманізмі і моральності, соціальна робота орієнтується на ключові елементи комплексу цінностей, що зберігаються з незначними змінами в ході всієї її історії – благополуччя людей, соціальна справедливість, гідність індивіда. Це означає, що підхід до життя кожного індивіда як вищому ціннісному виміру доповнюється розумінням тієї обставини, що саме це життя повинно бути гідним людини. Кожна людина цінна своєю унікальністю, яку слід враховувати і поважати.

Система цінностей була сформована від її праісторичних форм до сучасного стану. Зі зміною історичних умов відбувалася трансформація ціннісних орієнтирів. Однак суспільне благо, справедливість,

відповідальність, завжди були важливими домінантами філософського осмислення цивільних і політичних прав людини [2].

Філософські цінності соціальної роботи виявляються на різних рівнях і утворюють своєрідну систему, де реалізуються переконання і відносини, ідеали і прагнення, норми і практичні принципи взаємодії, етичні правила і професійні цінності.

Будучи діяльністю з надання допомоги людям у вирішенні їх проблем, соціальна робота належить до гуманних професій. Подібно медицині, що має своєю метою позбавлення людей від хвороб, або педагогіки, спрямованої на формування людської особистості, вона є практичним вираженням принципу гуманізму, згідно з яким вищою цінністю в суспільстві є людина.

Цінності – найважливіші компоненти людської культури поряд з нормами та ідеалами. Зі зміною історичних умов відбувалася трансформація ціннісних орієнтирів. Однак суспільне благо, справедливість, відповідальність, завжди були важливими домінантами філософського осмислення цивільних і політичних прав людини.

Філософські цінності соціальної роботи виявляються на різних рівнях і утворюють своєрідну систему, де реалізуються переконання і відносини, ідеали і прагнення, норми і практичні принципи взаємодії, етичні правила і професійні цінності.

Важливими моральними якостями в соціальній роботі є гуманність, альтруїзм і співчуття.

Таким чином, кожен з виділених в даній статті факторів, а саме, стійке існування громадської форми взаємодопомоги, поширення релігійних ідей, функціонування системи державного піклування, соціального забезпечення, соціального захисту, громадська благодійність впливали на формування системи цінностей сучасної соціальної роботи.

Система громадської взаємодопомоги базувалася на суспільних цінностях, таких як: взаємодопомога, єдність, взаємодопомога, пріоритет інтересів громади, над особистими інтересами. Це було пов'язано з важкою індивідуальною життєдіяльністю особистості і поклато початок становленню соціально-орієнтованої системи цінностей.

Виникнення системи колективних цінностей стало передумовою для прийняття українським суспільством філософії любові до ближнього, як основи християнської концепції.

У контексті релігійної концепції християнства в українському суспільстві виникає система цінностей, що здобувають статус самостійних регуляторів поведінки особистості, що превалюють над матеріальними умовами життя людини. Серед них: цінність людського життя, духовна свобода, антидискримінація, терпимість, безконфліктність, конфіденційність й ін.

Виникнення і розвиток системи громадського піклування свідчило про прийняття на державному рівні таких соціально-політичних цінностей, як: соціальна справедливість, задоволення основних людських

потреб, збереження соціального миру, які стали основою цільового компонента соціальної роботи. Піклування розглядається, як борг держави перед суспільством, як діяльне прагнення до соціальної справедливості в рамках існуючої соціальної ситуації. В рамках розвитку системи громадського піклування формуються цінності-принципи соціальної роботи: опора на особисті ресурси, індивідуалізація, адресність.

Розвиток системи соціального забезпечення будується на таких цінностях як: життя, свобода і захищеність особистості, відповідальність держави перед суспільством, пріоритет цінності праці, турбота про дітей і материнство, антидискримінація.

У цей період на практиці реалізуються цінності задоволення основних потреб особистості, рівних стартових можливостей для більшості членів суспільства, пріоритету материнства і дитинства, доступності, долається правова диференціація суспільства й інше.

На сучасному етапі відбуваються зміни ціннісних пріоритетів системи соціального захисту, що прийшли на зміну системи соціального забезпечення. Домінуючими стають принципи комплексності, клієнтоцентризму, адресного підходу, професіоналізму. Це визначається зусиллям гуманістичних ціннісних підстав соціальної роботи.

Література

1. **Бербешкина З. А.** Этика социального работника / З. А. Бербешкина. – М. : РГСИ, 1992. – С. 210–216. – (В сб. : Теория и практика социальной работы: проблемы, прогнозы, технологии).
2. **Медведева Г. П.** Этика социальной работы : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Г. П. Медведева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.
3. **Смирнова Е. Р.** Нравственно-профессиональные принципы социальной работы / Е. Р. Смирнова // Теория и практика социальной работы. – Саратов : СГУ, 1995. – С. 70–74.
4. **Фирсов М. В.** Теория социальной работы : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / М. Фирсов, Е. Студенова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 432 с.
5. Теория социальной работы : [учебник / под. ред. проф. Е. И. Холостовой]. – М. : Юристъ, 2001. – 334 с.

Анотація. У статті розглядається зміна системи цінностей з соціального захисту людини, починаючи з допрофесійного етапу становлення соціальної роботи; характеризуються загальнолюдські моральні орієнтири в системі аксіологічних категорій суспільства радянського періоду, визначено фактори, які впливають на формування системи цінностей сучасної соціальної роботи.

Ключові слова: принципи змісту соціальної роботи, система цінностей соціального працівника.

Аннотация. В статье рассматривается изменение системы ценностей по социальной защите человека, начиная с допрофессионального этапа становления социальной работы; характеризуются общечеловеческие нравственные ориентиры в системе аксиологических категорий общества советского периода, определены факторы, влияющие на формирование системы ценностей современной социальной работы.

Ключевые слова: принципы содержания социальной работы, система ценностей социального работника.

Annotation. This article explains how to change the value system of social protection of the individual from becoming preprofessional stage social work, which is characterized by universal moral values in the system of axiological categories of the Soviet period, the factors affecting the formation of the value system of modern social work.

Key words: the principles of substance of social work, the system of values of social workers.

УДК 364-78 : 17.02

І. А. Лазуренко

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИЧНИХ ДИЛЕМ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Відомо, що соціальна робота відноситься до професій типу „людина-людина” і тому кожен спеціаліст соціальної сфери у своїй діяльності опирається на професійну етику, єдині норми та правила. Такі професійні орієнтири сприяють якісному виконанню соціальним працівником своїх обов’язків. Проте дані норми застосовуються не у всіх ситуаціях, з якими стикається фахівець соціальної сфери. Більшість труднощів обумовлені необхідністю вибору між двома або більш суперечливими зобов’язаннями. У такі моменти доводиться керуватися своїми власними моральними принципами і цінностями, бо етичні кодекси, в яких працівники прагнуть знайти відповіді, складені в загальних термінах і містять суперечливі принципи, які самі представляють етичну дилему. На практиці соціальним працівникам доводиться стикатися з різноманітними етичними проблемами і дилемами внаслідок їх зобов’язань по відношенню до клієнтів, колег, власної професії і суспільства в цілому. Саме тому проблема етичних дилем та суперечностей у соціальній роботі є актуальною.

Метою статті є аналіз особливостей деяких етичних дилем в соціальній роботі, а також розкриття можливих способів їх вирішення.

Суттєвий вклад у вирішення цієї проблеми внесли такі вчені як О. Митрошенков, Г. Медведева, Т. Скларова, Д. Сараєва та ін.

Проте, незважаючи на високий науковий професіоналізм вищезазначених авторів, ще існує досить широке поле для дослідження цієї проблеми, саме тому, **метою** нашої статті є визначення особливостей етичних дилем в соціальній роботі.

О. Митрошенков у своїх працях намагався якнайширше дослідити природу виникнення етичних дилем у практиці соціальної роботи. Він стверджував, що проблеми з якими стикаються соціальні працівники дуже часто розпливчасті, невизначені і породжують невпевненість, прагнення не помічати і ухилятися від них. Просто лише на словах дотримуватися різноманітних правил, норм та величких цінностей, але застосовувати в повсякденній роботі такі, наприклад, абстрактні цінності, як самовизначення або суверенність особистості клієнта не тільки важко, але часом і небезпечно, якщо вони викликають у соціального працівника помилкове відчуття самозаспокоєння, в той час як клієнт не в змозі адекватно їх реалізувати [1, с. 618]. Також він розглянув деякі суперечні принципи і ситуації, які для соціального працівника часто стають причинами виникнення етичних дилем.

В історії філософії, етики і релігії за багато сотень років було запропоновано чимало теоретичних ідей, що стосуються моральних суперечностей. Багато з них можуть бути основою рішень етичних проблем і в соціальній роботі, хоча останні мають свої особливості в силу специфіки не тільки професії і часу, але і кожної країни, у якій суперечності виникають. У будь-якому випадку розглянута проблематика підтверджує, що в динамічному світі перманентної переоцінки цінностей, розвитку традицій і народження нової картини світу жодна людська „система” мислення і цінностей, не може претендувати на втілення певної істини, справжньої „святості” і досконалості. Це безпосередньо відноситься до соціальної роботи. Головна місія соціальної роботи – допомогти людині бути людиною, знайти почуття солідарності з іншими людьми і розділити відповідальність за їхню долю. Це і є етикою солідарності, яка перемагає відчуження і роз’єднаність людей у цьому світі [1, с. 623].

З етичними протиріччями працівники соціальної сфери стикаються майже щодня. Це зумовлено з однієї сторони, як уже зазначалося, суперечливими принципами та нормами, абстрактним професійним кодексом, а з іншої – різноманіттям особистісних цінностей соціального працівника, клієнта, колег та інших учасників соціального процесу. Більшість етичних дилем – це конфлікт між організацією та індивідом, суспільством та організацією, клієнтом та соціальним працівником.

Суперечності в соціальній роботі мають різноманітну природу свого виникнення. Характер етичної дилеми може залежати від соціальних, культурних, політичних умов тієї країни, в якій відбувається соціальна робота. Наприклад, у США найчастіше зустрічаються наступні дилеми: різноманіття релігійних поглядів; невідповідність

етнокультурних традицій учасників соціальної діяльності; розбіжність поглядів про законодавчу систему соціального працівника та інших учасників процесу.

На даний момент немає чіткої, єдиної та повної класифікації ситуацій та принципів, що спричиняють виникнення етичних дилем в соціальній роботі, тому вагоме значення необхідно приділити саме цій стороні даної проблеми.

На практиці в соціальній роботі часто виникають дилеми пов'язані з дотриманням конфіденційності. Іноді трапляються такі ситуації, коли соціальний працівник змушений розглядати можливість розкриття інформації, наприклад, якщо існує загроза того, що клієнт може завдати шкоду іншій особі. Такий момент врахований в кодексі, де написано, що спеціалісти можуть розкрити інформацію за „нездоланими причинами” [2].

На жаль, зараз не існує єдиних обставин за яких можливе ігнорування цього принципу. Ускладнює дотримання даного принципу також те, що в нашій країні відсутній закон про конфіденційність, прийнятий в багатьох інших державах. За даними досліджень в практичній соціальній роботі можна виділити певний ряд ситуацій, які представляють загрозу конфіденційності і які вимагають особливої етичної пильності соціальних працівників: припинення спілкування з клієнтом; розмови в позаслужбовій обстановці про справи клієнтів; незадовільна організація роботи соціальних служб (неналежне зберігання документів, черги, розмови про клієнтів по телефону, звернення за місцем роботи або навчання та інші аспекти); відвідування та обслуговування клієнтів вдома; записи в робочій документації; спілкування з рідними чи законними представниками клієнтів; викладання соціальної роботи чи наукові дослідження; проведення групових форм роботи з клієнтами; спілкування з представниками засобів масової інформації.

Наступним суперечливим принципом є дотримання права на самовизначення клієнтів та патерналізму, тобто коли соціальний працівник обмежує свободу клієнта для його ж користі. З одного боку, вважається можливим надати клієнтові право на певні форми саморуйнівної та ризикованої поведінки, з іншого – соціальні працівники відповідальні за захист клієнтів від них самих, у разі їх неадекватного сприйняття світу та дій. Ця етична дилема відноситься до самовизначення клієнтів та їхньої здатності освідомити свої становище і прийняти оптимальне рішення. Вирішити цю дилему можливо, якщо ми зможемо позбутися патерналістської моделі. В своїй роботі соціальний працівник повинен спиратися на принцип інформованої згоди, що перетворює клієнта на партнера. Тоді клієнт буде разом із фахівцем соціальної роботи шукати найефективніші шляхи подолання його життєвої проблеми. Звичайно, остаточне слово буде за клієнтом, бо

самовизначення людини є однією з вищих цінностей, тому соціальний працівник повинен підтримувати рішення свого клієнта [2].

Ще однією дилемою є необхідність говорити правду. Клієнт має законне право на отримання інформації про справи, пов'язані з його становищем та благополуччям. Звичайно, це законне право і воно не повинне підлягати ніяким суперечкам та сумнівам, але в окремих випадках етично правильним і необхідним було б приховати правду або дезінформувати клієнта. Наприклад, у випадку, коли справа стосується хворих клієнтів або дітей, для яких правдива інформація може вважатися шкідливою за певних обставин.

При розв'язанні проблем клієнтів соціальний працівник часто натрапляє на протиріччя закону і благополуччя клієнта. Законодавство не може охопити все різноманіття соціального життя і як наслідок це спричиняє виникнення дилеми, бо у багатьох випадках дотримання закону здатне заподіяти шкоду клієнту. Деякі соціальні працівники вважають допустимими будь-які дії з метою захисту інтересів клієнта, навіть якщо вони порушують закон; більшість же соціальних працівників обирає закон. Як у випадку із іншими дилемами, простих відповідей тут знайти неможливо.

В основі ще однієї групи етичних дилем лежить конфлікт між особистими і професійними цінностями соціального працівника. Спеціаліст може не підтримувати погляди клієнта через різноманітні політичні, релігійні, моральні та інші мотиви, але він зобов'язаний виконати професійний обов'язок. Погляди соціальних працівників про те, яким цінностям віддати пріоритет, далеко не завжди збігаються. У кожному випадку соціальний працівник повинен співвіднести зобов'язання перед клієнтом, професією, організацією, колегами, третіми особами, самим собою [2].

Перед важливою дилемою соціальний працівник постає, коли йому потрібно правильно розподілити обмежені ресурси. Кому буде справедливо надати перевагу? Тому, хто має на це право чи тому, що має більшу потребу в ній? Принцип рівності відноситься до всіх однаково. Це дуже непроста дилема, яку необхідно вирішити соціальному працівнику, опираючись на свою власну мораль.

У випадку, якщо хтось із соціальних працівників порушує закон чи правила організації, інші працівники потрапляють у важку ситуацію. У цьому випадку стикаються між собою дружні почуття та професійна відповідальність. Складність подібного вибору змушує соціальних працівників серйозно задуматися, якщо вони мають інформацію і докази етично або юридично неправомірних дій своїх колег.

Для всіх цих представлених ситуацій та принципів, що являються причинами виникнення дилем, дуже важко знайти такий шлях їх вирішення, який не буде суперечити моралі та закону, який не зашкодить, а навпаки – буде найбільш корисним для клієнта.

Взагалі, для найточнішого вирішення етичних дилем, їх потрібно розглядати і вирішувати на колективних обговореннях та форумах всередині організації. Подібні форуми повинні спонукати окремого соціального працівника обговорювати, аналізувати і розглядати етичні проблеми у співпраці з колегами, іншими експертними групами і сторонами, яких стосується обговорюване питання. На додаток до цього подібні форуми мають надавати соціальному працівнику можливість отримувати поради від колег та інших фахівців. Етичний аналіз і обговорення завжди повинні створювати нові можливості вирішення проблеми [3, с. 183].

Соціальна робота продовжує розвиватися, а зміни, які в ній відбуваються без сумніву викличуть нові етичні проблеми. Наприклад, розвиток комп'ютерної технології продовжує ставити під загрозу питання відносно приватного характеру повідомлень і конфіденційності. З розвитком медицини постануть питання про право жити і право смерті. Крім того, створюються нові сфери діяльності і в зв'язку з цим виникають нові етичні питання і проблемні цінності. Наприклад, внаслідок збільшення спеціалізованих приватних установ, з'явиться необхідність у створенні етики рекламування та компетенції [4].

Взагалі, етичні дилеми у певній мірі приносять деяку користь соціальній роботі і взагалі суспільству. Внаслідок виникнення таких проблемних моментів, постає питання – чому саме вони виникли? Що дало поштовх для їхньої появи? Проаналізувавши всі сторони цього питання, люди приходять до висновку, що з плином часу, все потребує вдосконалення, змін та доповнень. Не виключенням є законодавство, норми та правила, які потрібно весь час переглядати, щоб зрозуміти чи не суперечать вони теперішньому устрою життя. Також, етичні дилеми в соціальній роботі допомагають виявити проблеми суспільства, вивчити їх характер, причини та способи їх вирішення.

Таким чином, наявність етичних дилем в соціальній роботі є абсолютно закономірним явищем, бо все в нашому світі недосконале і потребує неперервного вдосконалення. Саме тому кожен соціальний працівник повинен бути готовим вміло вирішувати етичні протиріччя, опираючись головним чином на свою високу мораль, яка є обов'язковою складовою професіонала соціальної сфери. Етичні дилеми не повинні лякати соціальних працівників, бо, зібравшись разом на колективних обговореннях, спеціалісти точно знайдуть правильне рішення і в майбутньому, можливо, вже зможуть уникати таких суперечностей. Майбутнє соціальної роботи в деталях передбачити не можливо, але можна сказати з упевненістю, що етичні дилеми будуть і надалі грати важливу роль у цій професії.

Література

1. Митрошенков О. О. Філософія. Етичні дилеми і ціннісні протиріччя в соціальній роботі : [підручник] / О. О. Митрошенков. – М. :

Гардарики, 2002. – 655 с. **2. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України** // Соціальна політика і соціальна робота. – 2003. – №1 . – С. 16–22. **3. Медведєва Г. П.** Етика соціальної роботи / Г. П. Медведєва. – М. : Владос, 1999. – 208 с. **4. Зарубежный опыт социальной работы** : [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.univer5.ru/sotsialnaya-rabota/zarubezhnyiy-opyit-sotsialnoy-raboty-198/Page-13.html.

Анотація. У статті розглянуто проблему етичних дилем, проаналізовано їх особливості та значення в соціальній роботі. Акцентовано увагу на характеристиці причин та ситуацій у яких виникають етичні протиріччя. Запропоновані можливі способи уникнення або рішення етичних дилем.

Ключові слова: етичні дилеми, професійний обов'язок , принципи соціальної роботи, професійна етика.

Аннотация. В статье рассмотрено проблему этических дилемм, проанализировано их особенности и значение в социальной работе. Акцентируется внимание на характеристике причин и ситуаций, которые приводят к возникновению этических противоречий. Предложены возможные способы предотвращения или решения этических дилемм.

Ключевые слова: этические дилеммы, профессиональный долг, принципы социальной работы, профессиональная этика.

Annotation. In the article shows the problem of ethical dilemmas, analyzes their characteristics and importance in social work. Attention is focused on the characteristics of causes and situations in which there are ethical controversy. The possible ways of avoiding and resolving the ethical dilemmas are proposed.

Key words: ethical dilemmas, professional duty, principles of social work, professional ethics.

УДК 364. 3(100):339.9

Є. Є. Мамонова

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНІ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВ СВІТУ

Сучасна соціальна робота розвивається під значним впливом масштабних світових процесів у політиці, економіці, екології, становленні суспільства. Сучасні процеси глобалізації істотно відбиваються на реалізації економічної функції держави. Це обумовлено тим, що глобалізація означає інтернаціоналізацію ринків, загострює конкуренцію і поглиблює міжнародний поділ праці. У результаті

економічної інтеграції держав посилюється вплив транснаціональних корпорацій, зростає панування наддержавних структур, що серйозно скорочує можливості управління національною економікою з боку держави. Тому цей аспект дослідження є актуальним у наш час.

Метою даної статі є аналіз впливу процесу глобалізації на соціальні системи забезпечення держав світу, в тому числі й в Україні.

Сьогодні дослідники глобалізації підрозділяються на її прихильників і супротивників. Зокрема, І. Валлерстайн, С. Нанн, С. Хоффман оцінюють глобалізацію позитивно. Такі вчені як С. Амін, А. Ананьев, З. Бжезинський, Ф. Бобков, С. Проскурін, розглядають глобалізацію як негативний процес. Проблемним моментом політичної глобалізації є зміни ролі держави, значення та характер міжнародних організацій і різних громадських рухів. Ці та інші питання розглядали такі дослідники: У. Бек, І. Василенко, А. Громико, І. Іванова, Б. Кагарлицький, Т. Лоуї, М. Молчанов, А. Понарин, Е. Тоффлер та інші. Б. Галімова, Г. Маркузе, П. Сорокіна приділяють увагу проблемам духовності, що стають більш гострими, зважаючи на загострення соціально-політичного, соціально-економічного становища в світі.

Визначенню „глобалізація” надається різне значення. Але найчастіше під глобалізацією розуміється сучасний етап світової інтеграції народів, суспільств і держав. Вона веде до утвердження нового світопорядку, заснованого на гармонізації національних інтересів та інтересів міжнародного співтовариства в цілому. Глобалізація означає поширення „дикого ринку”, оскільки корпорації та інші інвестори намагаються знайти такі місця для розміщення виробництва і досягнення максимальних прибутків, серед яких є дешева робоча сила і ресурси, а також лояльне трудове законодавство та відсутнє регулювання охорони навколишнього середовища.

Головним складовим процесу глобалізації сьогодні є нові комунікативні технології, такі як: супутникові системи зв'язку, мережа Інтернет і мобільні телефони. Вони роблять можливим швидкий обмін інформацією. Глобалізація володіє інтеграційними характеристиками, пов'язуючи ринкову економіку в єдине ціле за допомогою сучасних технологій [1, с. 207].

Глобалізація в плані соціальної роботи є сукупністю процесів, які пов'язані з тим, що відбувається в один і той же час, але з різною швидкістю трансформацій ринків, способів виробництва, держав, цивільних спільнот, форм правління, засобів масової інформації, особистого досвіду і самовизначення особистості.

Під впливом глобалізації серйозної трансформації зазнає соціальна функція держави. Це пояснюється кардинальним перетворенням ринку праці і відносин зайнятості. Відповідно з появою нових технологій, у тому числі розвитком мікроелектроніки, штучного інтелекту, електронного обміну даних і „буму” цифрового телезв'язку, зменшується чисельність використовуваної робочої сили, багато держав

переходять на гнучкі системи зайнятості, наприклад, часткової або тимчасової зайнятості, роботи за контрактом. Відзначають наступні фактори, що впливають на ринок праці і зайнятість в усьому світі:

- а) відсутність гарантій стабільності зайнятості населення;
- б) зміна технологічних умов праці вимагає меншої кількості працівників, але більш високої їхньої кваліфікації;
- в) зниження впливу профспілок через зниження рівня соціального партнерства між підприємцями і профспілками з причин встановлення умов праці, укладання колективних угод і т. д.

Зазначені фактори змушують держави переглядати свою соціальну політику, в тому числі в галузі соціального захисту населення. Збільшується кількість країн, що повертаються до принципу індивідуалізму в галузі соціального забезпечення. Це означає, що робота і стабільний дохід розглядаються як достатня підстава накопичити певні заощадження для пенсії по старості та в інших випадках втрати працездатності. Зазначений принцип вимагає підвищення особистої відповідальності громадянина за власне гідне існування [3, с. 87].

До числа функцій, що мають не тільки внутрішній, але і глобальний характер, відноситься функція охорони та захисту прав і свобод особистості. Права людини визнані міжнародним співтовариством як загальнолюдські цінності. Це передбачає проведення державами погодженої політики в галузі дотримання стандартів прав і свобод, створення спеціальних міжнародних органів з контролю за дотриманням державами цих стандартів (міжнародної юрисдикції).

Необхідно підкреслити, що за останній час у соціальній сфері на Заході склалася стійка точка зору, згідно з якою зростаючий вплив умов життєдіяльності призводить до зрівнювання та універсалізації багатьох проблем. Зростаючий вплив глобалізації хоч і означає для соціальної роботи зміну національних компонентів, але аж ніяк не впливає на їх зникнення або втрату їхньої ролі.

Глобалізація економіки зміщує центр ваги державного впливу і контролю за розвитком економічних процесів із загальнодержавного рівня на регіональний і галузевий. Кожна держава зацікавлена у стабільному розвитку національної економіки, в максимальній концентрації можливостей країни на вирішення пріоритетних завдань підвищення, але разом з тим зростає роль економічної стратегії держави в узгодженні національних інтересів суспільства з інтересами міжнародного співтовариства, що дозволяє адаптуватися до змінних економічних відносин і забезпечує добробут власного народу.

Що стосується зовнішніх функцій держави, то процеси глобалізації внесли кардинальні зміни у форми і зміст міждержавного спілкування. Глобалізація активізувала здійснення зовнішніх функцій, у тому числі зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, які все більше набувають світовий масштаб. Практично всі держави

зацікавлені в підтримці правопорядку, в спільному захисті та колективній безпеці.

Незважаючи на те, що у всьому світі соціальна робота пересікається з типовими для багатьох країн проблемами згорання соціальних програм, зростаючої бідності та соціальної несправедливості, проте в кожній соціальній країні зберігається своя місцева специфіка соціальної роботи, яка продиктована політичним, економічним, історичним та культурним розвитком. Ця специфіка багато разів демонструвалася на прикладі Європи. Відмінності в системах освіти, соціального страхування, соціально-політичних умов і т.д. європейських країн часом настільки великі, що ті критерії, які підходять Німеччині, зовсім не підходять Італії чи Франції. Ці відмінності, безсумнівно, означають для соціальної роботи зіткнення і конфлікти з явищами, типовими і характерними для кожної окремої держави. З одного боку, необхідно усвідомити і зрозуміти небезпеку, пов'язану із незнанням або ігноруванням локальних і національних компонентів у соціальній роботі, а з іншого, необхідно використовувати ці відмінності для підвищення ефективності в соціальній сфері [4, с. 89].

Ринкові відносини створюють групи переможців і переможених: необхідно мати більше працівників, ніж робочих місць, що дозволяє тримати низький рівень зарплати. Доля збільшення доходів від зростання цін перекладається корпораціями на плечі споживача. Витрати на інші аспекти виробництва (додаткові виплати працівникам, соціальні гарантії, охорона навколишнього середовища) зводяться до мінімуму. Системи соціального захисту та підготовки кадрів для соціальної роботи призначені займатися проблемами тих, хто „викинутий” ринковою системою, виключений зі складу робочої сили або не здатний трудитися, не справляються з поставленими задачами.

Глобалізація ставить нові невідкладні завдання і створює проблеми, пов'язані із соціальним захистом населення. Інтеграційний характер багатьох аспектів глобалізації створює ряд переваг стосовно організації соціального захисту населення, що дозволяє створити глобальну систему соціальної допомоги. З усіх фахівців, які допомагають населенню, саме соціальні працівники відіграють важливу роль у зв'язку з процесами глобалізації. Суть соціальної роботи та організації підготовки фахівців для даної системи складають процеси розвитку та урахування наслідків глобалізації, які здійснюються в умовах ринкових відносин.

Соціальна сфера історично виникла як частина будівництва держави „загального добробуту”. Вона потребує створення системи, здатної протистояти негативним наслідкам ринка. Такі наслідки включають низьку зарплату та економічну нестабільність, безробіття та його результати, витрати на утримання непрацюючих членів суспільства: дітей, престарілих, інвалідів. Програми соціального захисту дозволяють протистояти негативним наслідкам ринку, тому ідеї і структури,

асоційовані з суспільством „загального добробуту” нерозривно пов'язані між собою [2, с. 165].

Глобалізація та її наслідки (скорочення соціальних програм, зарплат, зменшення числа робочих місць в розвинених країнах) можуть заважати розвитку альтернативних форм економічного капіталу.

Глобалізація посилила мобільність робочої сили в Україні, що створила велику кількість іммігрантів, мігрантів, а також працівників, які отримують зарплату в одній країні і посилають її родині, яка живе за кордоном.

Система соціальної допомоги в Україні прагне мінімізувати негативні наслідки від переміщеннями українських громадян з країни в країну в пошуках роботи, від торгівлі людьми та незаконного переміщення людей в інші країни. За оцінкою недержавних організацій щорічно від 700 тисяч до 2 млн. людей незаконно переїжджають в інші країни. Забезпечення прав цих людей стає всесвітнім завданням. Соціальні працівники можуть об'єднуватися у складі єдиної наднаціональної системи для допомоги таким людям.

До плюсів глобалізації можна віднести швидкий обмін досвідом роботи в соціальній сфері, особливо інноваціями, розробленими в тій чи іншій країні. Прикладом даного обміну служить обмін інформацією соціальними працівниками з використанням мережі Інтернет. Незважаючи на мовні бар'єри, глобалізація збільшує можливість співпраці соціальних працівників України з іншими спеціалістами в плані знаходження рішень на глобальному, а не просто на місцевому або національному рівні. Наприклад, сучасні технічні засоби збільшують можливості обміну досвідом і знаннями з питань організації допомоги як окремим особам, так і цілим сім'ям, які зазнають труднощів у плані знаходження роботи, що дозволяє не покладатися на громадські фонди. Глобалізація створює нові можливості для навчальних закладів, що готують соціальних працівників, щодо обміну інформацією через спільні конференції, зустрічі та наукові дослідження [3, с. 92].

Таким чином, глобалізація змушує переглянути багато положень, пов'язаних з організацією соціальної роботи. Фахівці, що займаються підготовкою соціальних працівників, мають можливість накопичувати, передавати та розвивати наявний досвід, знання для їх адаптації, інтеграції і проведення в життя ідей соціальної та економічної справедливості на місцевому і глобальному рівнях. Глобалізація в плані соціальної роботи представляє сукупність процесів, які пов'язані з тим, що відбувається в один і той же час, але з різною швидкістю перетворень економіки, способів виробництва, держав, цивільних спільнот, форм правління, засобів масової інформації, особистого досвіду і самовизначення особистості. Під впливом глобалізації, серйозної трансформації зазнала соціальна сфера України, що кардинально впливає на ринок праці й зайнятості населення.

Література

1. **Азорянц Э. А.** Глобализация как процесс : материалы постоянно действующего междисциплинарного клуба ученых „Глобальный мир” / Э. А. Азорянц. – М. : „Новый век”, 2001. – 201 с.
2. **Бауман З.** Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М. : Весь Мир, 2004. – 220 с.
3. **Уткин А. И.** Глобализация : процесс и осмысление / А. И. Уткин. – М. : Логос, 2001. – 180 с.
4. **Ровинская Т.** Интернационализация и глобализация средств массовой информации / Т. Ровинская // Мировая экономика и международные отношения, 2007. – № 6. – С. 80–93.
5. **История социальной работы** : учебник / под. ред. В. И. Жукова]. – М. : Изд-во РГСУ, 2011. – 400 с.

Анотація. У даній статті розкривається глобалізація в сфері соціальної роботи, а також вплив масштабних світових процесів в політиці, економіці, становленні суспільства на соціальні системи забезпечення держав світу.

Ключові слова: глобалізація, ринкові відносини, соціальна політика, трансформація ринку, корпорації.

Аннотация. В данной статье раскрывается глобализация в плане социальной работы, а также влияние масштабных мировых процессов в политике, экономике, становлении общества на социальные системы обеспечения государств мира.

Ключевые слова: глобализация, рыночные отношения, социальная политика, трансформация рынка, корпорации.

Annotation. This article deals with the globalization in terms of social work, and the impact of large-scale global processes in politics, economy, establishment of society on social security systems of the world.

Key words: globalization, market economy, social policy, the transformation of the market, the corporation.

УДК 364-322(477)(09)

Г. А. Семенова

ІСТОРИКО-ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИНИКНЕННЯ ФЕНОМЕНУ „ВОЛОНТЕРСТВО” В УКРАЇНІ

В умовах сьогодення Україна знаходиться на етапі становлення та розвитку громадянського суспільства на засадах свободи, творчості, гуманізму, милосердя. Цей непростий і тривалий процес зумовлюється суперечливою політичною та соціально-економічною ситуацією, яка склалася в державі. Нині соціальні пріоритети в Україні визначені як провідні напрями державної політики. Для вирішення соціальних

проблем залучаються різні соціальні інституції та неурядові організації, створюється розгалужена система різноманітних соціальних служб.

Одна з умов забезпечення соціальної роботи – це достатня кількість людських ресурсів для вирішення таких соціальних проблем як-то: профілактика наркотичної залежності, ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки молоді, соціальна реабілітація людей з особливими потребами, ресоціалізація осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, соціальний супровід прийомних сімей тощо. На жаль, кадрове забезпечення закладів соціальної сфери не відповідає вимогам сьогодення, не вистачає професійно підготовлених фахівців для реалізації різних напрямів соціальної роботи. Саме тому останнім часом в Україні активно стимулюється благодійна діяльність та розвивається волонтерський рух. Наразі волонтери є повноправними суб'єктами соціальної роботи.

Питання доброчинності та волонтерства у вітчизняній науці і практиці досліджували О. Безпалько, О. Брижовата, Р. Вайнола, І. Грига, З. Зайцева, А. Зінченко, І. Зверева, Н. Заверико, А. Капська, О. Карпенко, Л. Коваль, Н. Комарова, О. Кузьменко, О. Лисенко, В. Назарук, І. Пінчук, Ф. Ступак, С. Толстоухова, І. Трубавіна, О. Шатохіна, О. Яременко та ін.

При цьому вітчизняні дослідники спрямовують свою увагу на змісті волонтерства, принципах та практичному досвіді організації волонтерської діяльності, питаннях практичної підготовки волонтерів до роботи з різними категоріями населення.

Питання історії розвитку волонтерства у вітчизняній практиці, на нашу думку, є основою для подальшого наукового вивчення феномену волонтерства в Україні. Саме тому, **метою** нашої статті є аналіз історичного аспекту виникнення феномену „волонтерство” та вивчення особливостей соціальної діяльності волонтерів в Україні.

В історії кожної країни є явища, події та постаті, що спричинили розвиток та сприяли ствердженню високих моральних цінностей, таких як: милосердя, благодійність, меценатство та волонтерство.

Термін „милосердя” у тлумачному словнику В. Даля визначено як „милосердність, щиросердність, співчуття, любов на справі, готовність робити добро будь-кому, жалість, м'якосердя. Виявляти милосердя – співчувати, співстраждати, жаліти чи бажати допомогти” [5, с. 327].

Милосердя тісно пов'язане з благодійністю, меценатством, філантропією. Милосердя невіддільне від благодійності.

Історик В. Ключевський зазначав, що „благодійність – слово з суперечливим значенням і дуже простим сенсом. Його по-різному трактують, але однаково розуміють. Спитайте, що означає робити добро ближньому, і, можливо, ви отримаєте стільки відповідей, скільки у вас співрозмовників. Але поставте їх безпосередньо перед нещасним випадком, перед людиною, яка страждає, з питанням, що робити, – усі будуть готові допомогти, хто чим зможе” [6, с. 3].

Традиції милосердя та благодійності завжди були притаманні українському суспільству.

З найдавніших часів благодійністю займалися князі, про що свідчать численні факти, зафіксовані задовго до прийняття русичами християнства. Найдавніші акти благодійності зустрічаються в угодах із греками про викуп русичів з полону за рахунок казни ще за князів Олега та Ігоря.

Розквіт благодійності пов'язаний з прийняттям християнства на Русі (988 р.). Тому цілком закономірно, що з його утвердженням та заснуванням відповідної церковної організації поширилося цілеспрямоване опікування знедолених та немічних. Релігія стала рушійною силою розвитку благодійності, яка визначається нормою християнської моралі та втіленням чеснот її представників. Саме тоді церкви та монастирі стали центрами соціальної допомоги та безкорисливої підтримки знедолених і немічних, забезпечуючи нужденних грошима та харчами, лікуючи хворих та навчаючи бідних і сиріт.

До початку XVIII ст. благодійність була прерогативою церкви. Добродійні установи концентрувались при монастирях і храмах.

Активну участь у влаштуванні шпиталів і лікарень брали братства, до складу яких входили представники українського міщанства. Вони в XVI – XVII ст. відігравали велику роль у житті народу. Благодійність була одним із головних завдань їхньої діяльності. Особливо слід згадати гетьмана реєстрового козацтва Петра Сагайдачного, який усім військом запорізьким записався до Київського Богоявленського братства, матеріально допомагав Київській, Львівській та Запорізькій брацьким школам.

До останньої чверті XVIII ст. взаємовідносини влади та суспільства із соціальними групами, що потребували допомоги, регулювалися майже винятково традиціями церковного милосердя, етикою певних соціальних груп та селянської громади [8].

Так, О. Безпалько зазначає, що „тривалий час сільська громада була своєрідним соціальним інститутом підтримки незахищених верств населення, діяльність якого базувалася на традиціях милосердя та колективного співжиття, притаманних ментальності українців” [2, с. 66].

Сільська громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською общиною, відігравала роль станової організації селянства, що регулювала усі аспекти її життєдіяльності. Її характерною рисою була взаємодопомога, яка виявлялася в численних формах та обрядах. Громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо – сиріт, вдів, старців та немічних. Створювалися притулки, сирітські ради, збиралися пожертви, організовувалися для безкоштовної допомоги добровільні групи переважно з числа молоді [2].

З кінця XVIII ст. благодійність в Україні поступово видозмінюється від церковно-громадської до державно-громадської. Під керівництвом держави, яка визнала власну соціальну відповідальність, починають організовуватися форми утримування окремих соціально

незахищених груп людей, змінюються традиції громадської благодійності.

У 30-ті – 40-ві рр. XIX ст. у великих містах було засновано низку філантропічних організацій, зокрема – „Київське товариство допомоги бідним”, „Одеське жіноче благодійне товариство”, „Благодійне товариство у м. Кам'янець-Подільський”, „Харківське благодійне товариство”, „Миколаївське благодійне товариство” тощо.

Простір для громадської ініціативи значно розширився зі створенням земських та міських органів самоврядування, до сфери компетенції яких передавалися обов'язки щодо опіки соціально незахищених громадян у межах своїх територій.

У 60-70-х рр. XIX ст. було суттєво розширено соціальну базу для розвитку благодійності на території України, що позначилося на масштабах, формах та напрямках такої діяльності. Благодійність стала нормою життя для купців та промисловців, інтелігентів та чиновників, працівників земських та міських органів самоуправління, міщан та селян [1].

Наприкінці XIX – початку XX ст. благодійність переживала період розквіту. Однак після Жовтневої революції благодійність була визнана соціальним явищем класового (перш за все буржуазного) суспільства. З початком нав'язаної атеїстичної ідеології добродійна діяльність була визнана непотрібною, її замінила державна система охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Уже у другій половині XX ст. ставлення до благодійності та добровільної допомоги пом'якшилося. Але благодійність зводилася лише до матеріальної допомоги, а добровільна праця добровольців мала яскраве політичне забарвлення.

Добровольцем називали людину, яка без примусу виявила бажання служити інтересам не якихось окремих громадян (доглядати за хворими, допомагати сиротам, немічним, людям похилого віку тощо), а партії, комуністичній ідеї, соціалістичній державі. Об'єктами волонтерства за радянських часів могли бути лише державні справи, як-от побудова Магнітки, Дніпрогесу, військово-революційні й трудові справи тощо.

За радянських часів передбачалася наявність у людини „суспільного навантаження”. Уся добровільна суспільна робота провадилася в межах діяльності професійних спілок, комсомолу, піонерії. Існували також ради ветеранів війни та праці, клуби за інтересами тощо.

За часів функціонування СРСР, до складу якого входила Україна, були поширені такі форми шефської роботи, які за змістом нагадували волонтерство: шефство старших школярів над молодшими; шефство студентів і робітників над школярами; шефство молоді над „педагогічно занедбанними” дітьми та підлітками; шефство членів професійних спілок над сім'ями „групи ризику”; відвідування хворих; надання допомоги школярам і студентам, які не встигали у навчанні; наставництво досвідчених працівників над молодими робітниками; участь у роботі

оперативних комсомольських загонів, добровільної народної дружини тощо [7].

Перші ластівки сучасних зразків волонтерства в Україні з'явилися із розпадом Радянського Союзу на початку 1990-х років.

Разом із відновленням традицій благодійності як невід'ємна її складова у незалежній Україні починає активно розвиватися **волонтерський рух** – це благодійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства загалом; гуманістична діяльність, яка спрямована на соціальну допомогу певним верствам населення, розвиток добробуту та процвітання суспільства [8].

У Законі України „Про соціальні послуги” зазначається, що волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер.

21 листопада 1990 року XI зліт піонерів України проголошує створення Спілки піонерських організацій України – СПОУ. В її основі – відмова від політичного замовлення на діяльність об'єднання, відродження справжніх принципів піонерії. Зміст діяльності – спрямування на об'єднання дітей та дорослих навколо і цікавих, і корисних справ, що допомагають пізнавати світ, розкривати власний творчий потенціал, розумітись у загальнолюдських цінностях, вчитися бути корисним людям. Головними ознаками діяльності стають гра, лідерство, пошук. Піонерські організації нового типу відкриті для всіх дітей незалежно від їх національного, соціального, освітнього, релігійного, територіального статусу [4].

Із 1992 року в Україні починає активно розвиватися мережа соціальних служб для молоді (нині – центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді). Саме створення центрів соціальних служб для молоді спричинило активний розвиток волонтерського руху, де поряд з професійними соціальними працівниками працюють добровільні помічники. Волонтерські служби при центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді поступово стали одним із аспектів державної молодіжної політики. На початку членами волонтерських угруповань були переважно неповнолітні і молодь (старшокласники, студенти), тобто, особи, у яких не було відповідного досвіду чи кваліфікації. Проте, останнім часом все частіше до волонтерських лав вступають і досвідчені фахівці (юристи, лікарі, психологи, педагоги та ін.).

У цей період активно здійснюється підготовка волонтерів до реалізації різних вузькоспеціалізованих програм, а саме: робота з безпритульними, соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді з особливими потребами, консультивання у службі „Телефон Довіри”, просвітницька профілактична діяльність з найгостріших проблем – наркозалежності, ВІЛ/СНІД, ПСШ, тютюнопаління та зловживання алкоголем тощо.

Виходячи із специфіки діяльності та завдань соціальних служб для молоді, використовувалися досить різноманітні форми навчання добровольців з метою формування у них знань, умінь та навичок, наприклад: протягом року – школа волонтерів; протягом півріччя – тематичні волонтерські курси; протягом місяця – табір підготовки добровільних помічників; протягом тижня – курси підвищення майстерності, тощо. Можна виокремити такі головні напрями, за якими здійснювалося навчання волонтерів: соціалізація дітей та молоді з функціональними обмеженнями; соціально-рекламна та інформаційна робота з дітьми та молоддю; профілактика негативних явищ в молодіжному середовищі; правова освіта молоді; підготовка до сімейного життя та усвідомленого батьківства.

Праця волонтерів була суттєвою допомогою соціальним працівникам.

У цей період поряд з державними організаціями, які залучають до діяльності волонтерів, починають створюватися громадські організації, метою діяльності яких є об'єднання та координація зусиль у справі сприяння розвитку волонтерства в Україні та захисту законних інтересів своїх членів.

Однією з перших таких організацій був Всеукраїнський громадський центр „Волонтер”, заснований на початку 1995 року та юридично зареєстрований навесні 1998 року (зареєстровано Міністерством юстиції України 16 грудня 1998 року, рішення №1104). Діяльність даного громадського центру було спрямовано на активну роботу відразу в трьох напрямках, втілюючи у життя такі програми як „Я і навколишнє середовище” (рішення екологічних проблем, охорона культурних та історичних пам'яток), „Я і людина” (тренінги по вихованню лідерських якостей, соціальна реабілітація інвалідів, сиріт, ВІЛ-інфікованих, жертв насильства), „Я і міжнародна спільнота” (допомога в інтеграції України в світову спільноту). Практично тим же займалася організація „СВІТ” [9].

Загалом, волонтерська робота молодіжних громадських організацій була спрямована, як правило, на найбільш проблемні, що існують в українському суспільстві. *Типові види діяльності волонтерів у соціальній сфері* – це догляд за хворими, людьми похилого віку та інвалідами, які перебувають вдома і у спеціалізованих установах, догляд за вмираючими в хоспісах, робота з ув'язненими у в'язницях, колоніях і допомога їм після виходу з ув'язнення, робота з дітьми та молоддю в дитячих садках, школах, групах вільного часу, молодіжних клубах, допомога представникам етнічних меншин через консультування та відповідний супровід, допомога бездомним і безпритульним, збір коштів тощо. Участь молоді у волонтерському русі дає їй змогу зробити внесок у розв'язання соціальних проблем, самореалізуватися через ініціювання проектів і програм соціально-педагогічної спрямованості [3].

Нині організація роботи волонтерів у державних і громадських організаціях виходить на якісно новий рівень. Порівняно з минулими роками, актуалізується питання менеджменту волонтерських програм, відпрацьовуються механізми залучення волонтерів до різних напрямів соціально-педагогічної діяльності. У деяких громадських організаціях серед співробітників є людина, яка займає посаду „менеджер волонтерів”. Цей спеціаліст повністю відповідає за набір, підписання угоди, постановку завдань і відстеження результатів діяльності волонтерів.

На 52-ій Генеральній Асамблеї ООН було проголошено 2001 рік Міжнародним роком волонтерів. На Асамблеї було прийнято рішення закликати уряди держав, громадські, волонтерські, урядові та неурядові організації до співробітництва в цій галузі та окреслити шляхи поліпшення роботи, співробітництва та популяризації волонтерського руху.

На виконання рішення Асамблеї ООН 22 березня 2001 року вийшло Розпорядження Президента України (№ 67/2001-рп) „Про організацію проведення в Україні у 2001 році Міжнародного року волонтерів”.

Відповідно до Розпорядження, було створено Національний комітет із проведення заходів щодо Міжнародного року волонтерів 2001, до якого були залучені громадські організації, які працюють з волонтерами, представництво ООН в Україні, міжнародні організації, державні, комерційні структури, фонди-донори.

За часів незалежності України державою видано низку нормативно-законодавчих актів щодо підтримки та розвитку волонтерського руху, зокрема у Законах України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (від 21.06.2001, № 2558-III), „Про соціальні послуги” (від 19.06.2003, № 966-IV), добровільна праця волонтерів визнається як необхідна та суспільно корисна.

10 грудня 2003 року прийнято постанову Кабінету Міністрів України „Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг” (від 10.12.2003, №1895); 23 квітня 2003 року Кабінетом Міністрів України було видано Розпорядження „Про утворення Координаційної ради з питань розвитку та підтримки волонтерського руху” (23.04.2003 р., №225); 21 лютого 2010 року прийнято Закон „Про волонтерський рух”; 15 травня 2011 року набув чинності Закон України „Про волонтерську діяльність”.

Нині, коли Україна зазнає справжньої економічної і духовної кризи, ще більше відчувається цінність безкорисливої добровільної допомоги. Збільшується кількість населення нашої країни, що потребує допомоги, ще більш відчутно визначилися прошарки населення, які потребують її негайно. Передусім це – пенсіонери, безробітні, інваліди, сироти, особи БВМП (без визначеного місця проживання) та ін. Проте допомога їм з боку держави вкрай недостатня, не проголошується як соціально значуща справа,

не стимулюється добровільна допомога цим категоріям населення. І саме тут дуже важливе значення має волонтерська діяльність як ресурс соціальної роботи, ефективне використання якого можливе на основі вивчення накопиченого розвинутими країнами досвіду, урахування тенденцій розвитку, творчого використання для побудови його вітчизняної моделі.

Отже, для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим з різних причин: *по-перше*, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, суспільства та довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо; *по-друге*, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. Тому саме завдяки йому безвихідні, на перший погляд, ситуації знаходять своє вирішення; *по-третє*, волонтерство – це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя; *по-четверте*, це механізм, за допомогою якого люди можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатний їх вирішити.

Однак *особливість волонтерського руху в Україні* полягає в тому, що найбільш чисельною групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є учнівська та студентська молодь, а діяльність, яку вони здійснюють, переважно має соціально-педагогічний характер.

Таким чином, сьогодні в кожній області, кожному місті та майже кожному селищі нашої держави є хоча б одна група волонтерів, що свідчить про визнання українським суспільством значущості волонтерської діяльності та повернення до християнських цінностей милосердя та благодійності. Це ще раз засвідчує те, що милосердя та благодійність залишаються незмінними атрибутами життя людини в сучасних соціокультурних умовах.

Література

1. Антонович И. В. Благотворительность в Российском обществе : история и современность : [учеб. пособ. / И. В. Антонович]. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2005. – 135 с. **2. Безпалько О. В.** Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методологічні основи : [монографія / О. В. Безпалько] ; М-во освіти і науки України ; Ін-т проблем виховання Академії педагогічних наук. – К. : Наук. світ, 2006. – 363 с. **3. Волонтери** : сила добра / [під ред. : Т. П. Булата, М. В. Нестребчука, В. Д. Ритенко]. – К. : Кур'єр ЮНЕСКО, 2001. – Вип. 7–8. – 163 с. **4. Волонтерство в соціальній роботі** / [упоряд. : О. Главник, Н. Романова, Т. Друженко]. – К. : Главник, 2006. – 126 с. **5. Даль В. И.** Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М. : Русский язык, 1981. – Т. 2. И-О. – 780 с. **6. Ключевський В.** Добрые люди

Древней Руси / В. Ключевський. – М., 1896. – 152 с. **7. Організація** діяльності громадських організацій, які надають допомогу хворим дітям : [метод. посіб. / А. Зінченко, Н. Комарова, Н. Романова, Н. Заболотна]. – К. : Главник, 2007. – 65 с. **8. Соціальна** робота в Україні : [навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, О. І. Янкович та ін.] ; за ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2004. – 233 с. **9.** <http://unv.org>

Анотація. У статті здійснено аналіз виникнення та розвитку феномену „волонтерство” в Україні на різних історичних етапах, а також вивчено особливості соціальної діяльності волонтерів в сучасній Україні.

Ключові слова: волонтерство, волонтер, волонтерських рух.

Аннотация. В статье осуществлен анализ возникновения и развития феномена „волонтерство” в Украине на разных исторических этапах, а также изучены особенности социальной деятельности волонтеров в современной Украине.

Ключевые слова: волонтерство, волонтер, волонтерское движение.

Annotation. In the article the analysis of origin and development the phenomenon is carried out „volunteer” in Ukraine on the different historical stages and the features of social activity of волонтерів are studied in modern Ukraine.

Key words: volunteerism, volunteer, volunteer activities.

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

УДК 378.011. 3:364–051

К. О. Божко

УСВІДОМЛЕНІСТЬ СТУДЕНТАМИ ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Питання вибору професії є дуже важливим для кожної людини, яка хоче досягти успіху у житті. Особливо гостро воно постає тоді, коли молода людина закінчує дев'ятий або одинадцятий класи. Так як професія „соціальний працівник” в Україні є „молодою професією”, то необхідно аби сучасна молодь була повністю проінформована про всі недоліки та переваги даної спеціальності. Сутність соціальної роботи полягає у взаємозв'язку з людьми, тому абітурієнт повинен знати про переваги та недоліки професії, про вимоги до соціального працівника, про його права та обов'язки та про особливості роботи з різними категоріями клієнтів.

Метою статті є аналіз обізнаності абітурієнтів та студентів-першокурсників щодо особливостей та специфіки соціальної роботи, про роль соціального працівника у суспільстві та про те, що необхідно, аби стати висококласним фахівцем у сфері соціальної роботи. Також увага приділяється мотивам вибору цієї спеціальності, для того, аби абітурієнти могли зробити правильний вибір і згодом не пошкодувати про нього.

Досліджували тенденції розвитку соціальної роботи в Україні та вдосконалювали систему надання допомоги різним верствам населення такі відомі українські та російські спеціалісти як І. Зверева, Г. Лактіонова, С. Харченко, Л. Ваховський, І. Мигович, І. Албегова, Л. Коваль, А. Капська, І. Медведева та ін. Вони розглядали такі питання як основні проблеми періодизації історії соціальної роботи, взаємозв'язок соціальної роботи і соціальної політики, етикет соціальної роботи, мотиви вибору професії „соціальний працівник” та багато інших аспектів.

Мотиви вибору професії „соціальний працівник” були ґрунтовно розкриті Іриною Албеговою, яка у своїй роботі зазначила, що мотивація займає провідне місце в структурі поведінки особистості і є одним з основних понять, яке використовується для пояснення рушійних сил, діяльності в цілому. Необхідно також відзначити, що мотиваційний фактор забезпечує перетворення знань, умінь та навичок у засоби особистісного і професійного зростання, тим самим сприяючи досягненню професійної майстерності. У зв'язку з цим, вивчення мотивів, які сприяють виконанню соціальним працівником своїх

професійних обов'язків та вирішенню завдань з формування суб'єктності клієнта є вкрай важливим.

Як зазначає І. Албегова, найбільший інтерес представляє фактор, що визначає мотиви поведінки як окремий випадок – мотиви вибору спеціальності „соціальна робота”, здійснення її як професійного виду діяльності та практики волонтерства [1, с. 79].

Вивчення мотивації вибору спеціальності „соціальна робота” на Україні, реалізації професійної діяльності та практики волонтерства здійснювалося з 1994 по 2004 роки. У результаті цього була висунута наступна гіпотеза: ступінь вираженості, рівень та характер мотивації мають досить сильний вплив на ефективність навчання, виконання професійної діяльності та практики волонтерства, сприяють або перешкоджають становленню фахівця-професіонала.

Провідними мотивами вибору професії „соціальна робота” були „прагнення спілкуватися з людьми” (75%) і „бажання допомогти людям” (90% опитаних). При цьому і юнаки, і дівчата бажають допомагати людям і спілкуватися з ними приблизно в рівній мірі. Але, більше, ніж 30% опитаних, вказали на збіг обставин, випадковість при виборі професії і бажання просто отримати вищу освіту заради „корочки”. Цей мотив превалює у юнаків. Також вони відзначили мотив „відхід від військової служби” тощо [1, с. 80].

Аби дослідити готовність першокурсників, які навчаються на спеціальності „соціальна робота”, нами було проведено анкетування серед студентів першого курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, в якому кожен повинен був оцінити у себе наявність тих рис характеру, які мають бути притаманні соціальному працівникові. Максимальним балом оцінювання було чотири. Він визначав найвищий розвиток у студента даної риси характеру. У три бали оцінювали ту рису характеру, яка притаманна, але над її розвитком необхідно ще працювати. Два бали ставили за те, що частіше дана риса не проявляється, ніж проявляється, й один бал ставився за те, що риса характеру взагалі не притаманна студентові. Опитано було 38 респондентів. Результати анкетування подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка професійно-етичних якостей соціального працівника

№	Якість	Середній бал	Кількість студентів, які оцінили свої якості
1.	Ввічливість	3 та 4	19 осіб – 3 19 осіб – 4
2.	Делікатність	3	29 осіб
3.	Доброзичливість	4	26 осіб
4.	Толерантність	4	29 осіб
5.	Самообладання	3	25 осіб
6.	Врівноваженість	3	26 осіб

Продовження табл. 1

7.	Гнучкість	2	25 осіб
8.	Повага до людей	3	26 осіб
9.	Об'єктивність	3	28 осіб
10.	Витримка	3	27 осіб
11.	Моральна відповідальність	4	25 осіб
12.	Норовливість	3	30 осіб
13.	Тактовність	3	25 осіб
14.	Чесність	4	26 осіб
15.	Альтруїзм	4	25 осіб
16.	Справедливість	4	30 осіб
17.	Комунікабельність	3	26 осіб
18.	Сумісність	3	28 осіб
19.	Адаптивність	3	27 осіб
20.	Самокритичність	3	25 осіб
21.	Професійна інтуїція	2	26 осіб
22.	Громадянськість	3	25 осіб

Як показують результати анкетування, більшість студентів максимально оцінюють наявність у себе таких якостей як делікатність, доброзичливість, моральна відповідальність, чесність, альтруїзм, та справедливість. Ці якості закладаються ще з самого дитинства і розвиваються в подальшому житті людини, тому не дивно, що більшість опитуваних оцінило їх максимальною оцінкою. Мінімальним балом було оцінено такі якості як гнучкість та професійна інтуїція саме через те, що розуміння необхідності цих якостей характеру набувається з постійним професійним ростом фахівця.

З даних анкети можна зробити висновок, що студенти реально оцінюють наявність у себе тих якостей, які притаманні соціальним працівникам. Те, що більшість студентів оцінюють у себе наявність зазначених у анкеті якостей у три бали говорить про розуміння студентами того, що на даному етапі життя неможливо розвинути до максимуму всі необхідні для цієї спеціальності якості характеру і їм є до чого рости та прагнути.

Для того аби студенти розуміли в якій сфері діяльності вони збираються працювати, необхідно знати мету соціальної роботи, якості, які повинні бути притаманні соціальному працівнику, сферу її діяльності та багато іншого. Метою соціальної роботи є підсилення життєвої стійкості людини, використовуючи найбільш оптимальні й гуманні засоби вирішення проблем людини, які має ця соціальна система аби об'єднати зусилля людини й суспільства у вирішенні соціальних проблем [2, с. 85].

Соціальна робота займається забезпеченням соціально-економічно неблагополучних груп клієнтів. Фахівець з соціальної роботи

представляє інтереси людей, які не відповідають звичайним соціальним очікуванням або не виправдовують їх та виступає від їх особи, забезпечуючи адекватне ставлення до них з боку систем і соціальних інститутів [2, с. 85].

Для того, щоб зрозуміти яким повинен бути справжній спеціаліст з соціальної роботи, необхідно знати особистісно-моральні якості соціального працівника, бо, як відомо, саме особистісні якості спеціаліста багато в чому обумовлюють оптимальний характер і ефективність соціальної роботи.

Сучасний соціальний працівник – фахівець у галузі соціальної інженерії і технології, який глибоко розбирається у правових, моральних і психологічних аспектах життєдіяльності людей, здатний прийти їм на допомогу. Йому притаманні такі якості як доброта, гуманність, альтруїзм, можливість завжди прийти на допомогу, милосердя, турботливість і т. д. Основою особистості соціального працівника є моральність як внутрішня, духовна якість людини, його потребу діяти відповідно до вимог етики, етикету, потреби творити добро, приносити людям благо.

Закінчивши вищий навчальний заклад та отримавши диплом спеціаліста зі спеціальності „соціальна робота”, фахівець повинен:

- знати теоретичні й методологічні засади соціальної роботи, її історичні корені й традиції, досвід інших країн з організації захисту населення;

- мати навички соціально-психологічного й ситуативного діагнозу умов життєдіяльності різних груп населення;

- уміти проводити соціальні дослідження, прогнозувати можливий розвиток соціальних процесів і враховувати їх результати в організації соціальної роботи, у виборі засобів та способів впливу на розвиток соціальних процесів;

- мати організаторські здібності, високу загальну культуру, педагогічні здатності, бути привітним і товариським [2, с. 109].

Соціальний працівник працює з різними категоріями клієнтів (інваліди, літні люди, діти з певними фізичними та психічними вадами, люди з девіантною та антисоціальною поведінкою і т. д.), тому абітурієнтам необхідно розуміти всю складність та відповідальність, яка буде покладена на них. Саме через те, що майбутні студенти мало проінформовані про клієнтів соціальної роботи та про особливості роботи з ними, вже будучи студентами-першокурсниками вони починають замислюватися над тим, чи правильний вибір професії вони зробили і чи зможуть вони подолати всі складнощі майбутньої діяльності.

Ще важливим фактором при виборі будь-якої спеціальності є мала обізнаність абітурієнтами про вищі навчальні заклади, де можна отримати освітню кваліфікацію та про місця їхньої майбутньої роботи. Як зазначає Л. Коваль, вищу професійну освіту в Україні за напрямом

„соціальна робота” здійснюють у три етапи: бакалаврат, спеціальна вища освіта та магістратура. До провідних навчальних закладів, які забезпечують таку підготовку, належать: Київський університет імені Тараса Шевченка з педагогічним коледжем, Запорізький державний університет, Український національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, Національний університет „Києво-Могилянська Академія”, Донецький державний університет, Волинський державний університет імені Лесі Українки, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Харківський державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Харківський інститут культури та інші менш акредитовані навчальні заклади України [3, с. 93].

Випускники цих вищих навчальних закладів, отримавши диплом магістра з соціальної роботи можуть працювати в державних та представницьких органах влади, які планують і здійснюють соціальну політику України; на посаді менеджера, котрий організовує соціальну роботу й керує нею в різних сферах соціальної допомоги; на посадах консультанта та референта з соціальних питань у державних установах; на виробництві; у закладах освіти та охорони здоров'я; у державних, приватних та громадських соціальних службах на посадах практичного соціального працівника, котрий працює безпосередньо з клієнтами в напрямках соціального захисту дітей, підлітків, молоді, сімей, людей похилого віку, хворих та інших верств населення, які потребують соціальної допомоги; на посаді виконавця і організатора в дослідницько-аналітичних відділах соціальних служб різних рівнів; на посадах наукового співробітника, методиста та керівника в науково-дослідницьких установах соціальної роботи; на посаді викладача соціальної роботи у вищих та середніх навчальних закладах [3, с. 94].

Отже, дана стаття висвітлює обізнаність абітурієнтів та студентів-першокурсників щодо особливостей та специфіки соціальної роботи. Також увага приділяється питанням ролі соціальної роботи і соціального працівника у суспільстві, мотивам вибору спеціальності „соціальна робота” та вищим навчальним закладам, у яких можна здобути освітньо-кваліфікаційний рівень навчання.

Література

1. Албегова И. Ф. Исследование мотивации социальных работников / И. Ф. Албегова // Социс. – 2005. – №1 – С. 78–81. **2. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні** : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / С. Я. Харченко та ін. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 408 с. **3. Коваль Л.** Підготовка соціальних педагогів і соціальних працівників в Україні / Л. Коваль // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – №1–2 – С. 86–95.

Анотація. У статті розкриваються особливості майбутньої професії „соціальний працівник”, мотиви вибору даної професії та вищі

навчальні заклади, у яких можна здобути різні освітньо-кваліфікаційний рівні підготовки. Також розкриваються якості, які повинні бути притаманні фахівцю з соціальної роботи.

Ключові слова: соціальна робота, фактори вибору професії „Соціальна робота”, мотиви вибору професії „Соціальна робота”, фахівець, клієнт.

Анотація. В статті розкриваються особливості майбутньої професії „соціальний працівник”, мотиви вибору даної професії та вищих навчальних закладів, в яких можна отримати різні освітньо-кваліфікаційні рівні підготовки. Також розкриваються якості, які повинні бути притаманні фахівцю соціальної роботи.

Ключевые слова: социальная работа, факторы выбора профессии „Социальная работа”, мотивы выбора профессии „Социальная работа”, специалист, клиент.

Annotation. The article describes the features of the future profession of „social work”, reasons for selecting the profession and universities where you can get different education-training. Also reveals the qualities that should be inherent in professional social work.

Key words: social work, occupational choice factors, motives choice of profession, professional, customer.

УДК [378.011.3-051:36]

Ю. О. Дєдборщ

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Особливості розвитку сучасної соціальної ситуації, економічна криза, яку переживає українська нація, характеризується загостренням багатьох соціальних проблем, які породжуються не тільки реформуванням економіки, а й падінням системи цінностей. Ситуація, яка склалася в нашій країні, призвела до збільшення числа людей, які потребують соціальної підтримки. Тому виникла потреба в спеціалістах соціальної роботи, які орієнтуються в професійній діяльності на цінностях гуманізму, справедливості, толерантності. Специфіка професійної соціальної роботи, яка обумовлена повсякденною вірогідністю екстремальних ситуацій, потребує сформованості у спеціаліста соціальної роботи глибоких емоційно-особистісних регуляторів поведінки і діяльності, таких, як ціннісні орієнтації.

Мета статті – показати, що проблема цінностей детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху та розкрити зміст,

форми, та методи формування професійних цінностей як важливого фактору в підготовці та професійному становленні майбутнього соціального працівника.

Досвід показує, що в практичній роботі спеціаліста зустрічаються випадки порушення етичних норм поведінки, принципів взаємодії з клієнтом, відсутність усвідомленої гуманістично-орієнтованої мети професійної діяльності. У зв'язку з цим у соціальній сфері виріс інтерес не тільки до проблем розвитку теорії й практики соціальної роботи, а й до особистості професіонала, до його особливостей і якісних характеристик. В даному контексті особливу актуальність набувають проблеми професійної підготовки майбутніх спеціалістів соціальної роботи та проблеми ціннісних орієнтацій.

Психологічні дослідження доводять наявність у ціннісних орієнтаціях елементів спрямованості особистості – ідеалів, установок, потреб, інтересів, мотивів. На думку Л. Тюптя, І. Іванова, ціннісні орієнтації – це спрямованість суб'єкта на діяльність і певні цінності. Автор Л. Тюптя виокремлює два структурних компоненти, що характеризують сутність ціннісних орієнтацій. По-перше, це спрямованість особистості, а по-друге, ціннісно-орієнтаційна діяльність, що сприймається рівнем розвитку відносин і соціальних чинників особистості. Отже, спрямованість особистості постає одним із найважливіших чинників у формуванні цінностей, її основним проявом є ідеали, потреби, інтереси, переконання [1, с. 159]. Ми також дотримуємось думки Є. Подольської, яка визначає ціннісні орієнтації як генеральну лінію життя людини через сукупність 3-х компонентів: когнітивного (смислового), завдяки якому відбувається пізнання реальності й, відповідно, вироблення ціннісного ставлення; емоційного, що виявляє переживання, ставлення до цінностей; і поведінкового, який означає готовність до дії [1, с. 19].

Сучасний дослідник у галузі соціальної роботи Л. Тюптя [1, с. 50] виокремлює такі основні цінності соціальної роботи як професійної діяльності: прагнення до переваги індивіда перед суспільством; повага конфіденційності у взаєминах із клієнтами; готовність відокремити особисті почуття і потреби від професійних відносин; прагнення соціальних змін, що відповідають соціально пізнаним потребам; готовність передавати знання та вміння іншим; повага до індивідуальних і групових відмінностей, гідне оцінювання їх прагнення до розвитку здатності підлеглого допомагати собі самому; готовність діяти від імені підлеглого, незважаючи на можливі фрустрації; прагнення до соціальної справедливості, до економічного, фізичного та розумового благополуччя всіх членів соціуму; прагнення до високих стандартів особистої і професійної етики.

Необхідно звернути увагу на той факт, що процес формування ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників реалізується більшою мірою в системі вищої освіти. Саме педагоги, передаючи

студентам усі необхідні знання, вміння та навички, прищеплюють та формують ціннісні орієнтації, необхідні для подальшого професійного зростання. Саме вищим навчальним закладам належить роль провідних соціальних інституцій, які зобов'язані сприяти формуванню гуманістичного світогляду, ціннісного ставлення до кожної особистості. Використовуючи соціальне, культурне та виховне середовище, освітній заклад має стати виховним простором, де відбуватиметься партнерська взаємодія викладача й студентів. Дослідження теоретичних і методологічних проблем формування життєвих цінностей студентської молоді показало, що на формування ціннісних орієнтацій студентства в сучасних умовах впливає ряд факторів: наявність у суспільстві соціально-економічних протиріч, ослаблення державного, політичного й ідеологічного пресингу, розширення соціальної самостійності та ініціативи студентів. Відбувається переоцінка цінностей, критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, формуються нові уявлення про своє професійне майбутнє і майбутнє суспільства [3, с. 23].

Власне динаміка ціннісної свідомості майбутніх соціальних працівників, як представників студентської молоді, зумовлена кількома причинами:

1. Ця соціальна група за характером своєї діяльності, поглядами, ціннісними орієнтаціями тощо дуже близька до інтелігенції, тому важливо досліджувати студентство як резерв формування інтелектуальної еліти, а, відповідно, вищу школу розглядати як головний канал такого формування й, отже, як суб'єкт соціально-культурної трансформації.

2. Динамічність і відносно високий рівень організованості студентства робить цю групу досить привабливою для різного роду ідеологів та політиків, які намагаються втягти студентську молодь у політичні ігри, що мають, як правило, досить брудний підтекст.

3. Демографічні й інтелектуальні характеристики студентської молоді роблять цю соціальну спільноту однією з найбільш ресурсномістких суспільних груп, оскільки вік та освіта, безсумнівно, є найважливішими соціальними ресурсами [1, с. 154]. Загалом ціннісні орієнтації формуються в процесі засвоєння людиною певного соціального досвіду і проявляється в її переконаннях, інтересах. Зважаючи на велике різноманіття ціннісних орієнтацій молоді, Ю. Волков поділив їх на певні категорії: інтелектуально-освітні, культурні та політичні. Спробуємо адаптувати зазначену класифікацію до ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників.

Ціннісні орієнтації необхідно розглядати в ракурсі розумового, творчого потенціалу, який, на жаль, значно знизився за останні роки. Таку негативну тенденцію сучасні дослідники пов'язують зі значним погіршенням фізичного та психічного здоров'я молодого покоління. А вже в останні десятиріччя значно збільшується кількість захворювань,

вродженого й набутого характеру, що є наслідком алкоголізації, наркотизації населення та невмінням правильної організації свого способу життя. У зв'язку з цим виникає потреба в орієнтуванні молоді на здоровий спосіб життя, адже саме повноцінне здоров'я дасть змогу майбутнім соціальним працівникам повністю реалізовувати свій професійний потенціал. Що стосується культурних цінностей, то, зважаючи на те, що на перший план сьогодні виходять саме матеріальні цінності, відповідно формується відповідний тип культури та життєвих потреб [2, с. 342].

Сьогодні спостерігається тенденція до дегуманізації й деморалізації соціокультурних цінностей. Дана тенденція проявляється в посиленому інтересі молоді до сцен насилля, жорстокості в ЗМІ. Саме тому особлива увага при формуванні ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників повинна зосереджуватися на прищепленні цінностей культури з метою повноцінного, гуманістичного розвитку особистості. Політичні орієнтири – також характеризуються своєю різноманітністю. Зважаючи на сучасні політичні події, можна спостерігати посилення політичної активності молоді. Тому майбутні соціальні працівники повинні, в першу чергу, бути активними громадянами, проявляти свою громадську позицію, зберігаючи при цьому загальнолюдські моральні якості.

Таким чином ціннісні орієнтації майбутніх соціальних працівників не лише визначають мотивацію їх поведінки, а й складають світогляд та майбутні професійні орієнтації. Ціннісні орієнтації формуються в процесі навчання та виховання у вищому навчальному закладі паралельно зі здобуттям необхідних професійних знань, умінь і навичок. Адже сам процес навчання має на меті не просто повідомити конкретні знання в певній галузі, скільки відтворити ціннісні орієнтири сучасної молоді, що будуть сприяти її самореалізації.

Зазначене вище стверджує важливість та необхідність формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників у процесі їх фахової підготовки. Дослідження вищезазначених проблемних аспектів ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників є актуальним і має стати предметом подальших наукових пошуків.

Література

- 1. Соціальна робота** : теорія і практика : [навчальний посібник / відп. ред. доктор іст. наук, проф. С. Сортша]. – М. : ШФРА – 2002. – 358 с.
- 2. Тюття Л. Т.** Соціальна робота. Теорія і практика : [навч. посібник] / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини „Україна”. – Д. : Знання, 2008. – 574 с.
- 3. Подольська Є. А.** Аксіологічний аспект діяльності і методологічні проблеми соціологічного аналізу : автореф. дис. на здобуття наук,

ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22. 00. 04 „Спеціальні та галузеві соціологи” / Є. А. Подольська. – Х., 1992. – 36 с.

Анотація. В даній статті проаналізовано проблему формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників та доведено, що система цінностей детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху, а також розкрито зміст, форми, та методи формування професійних цінностей як важливого фактору в підготовці та професійному становленні майбутнього соціального працівника.

Ключові слова: цінність, система цінностей, професійні цінності, професійне становлення.

Анотация. В данной статье проанализирована проблема формирования профессиональных ценностных ориентаций будущих социальных работников и доказано, что система ценностей детерминирует поведение человека в течение всего жизненного пути, а также раскрыты содержание, формы, и методы формирования профессиональных ценностей как важного фактора в подготовке и профессиональном становлении будущего социального работника.

Ключевые слова: ценность, система ценностей, профессиональные ценности, профессиональное становление.

Annotation. In this article the problem of forming of the professionally valued orientations of future social workers is analysed and it is well-proven that the system of values determines the conduct of man during all of vital way, and also maintenance is exposed, forms, and methods of forming of professional values as an important factor in preparation and professional becoming of future social worker.

Keywords: value, system of values, professional values, professional becoming.

УДК 378.016 : 364-322

А. А. Шевченко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ „СОЦІАЛЬНА РОБОТА” ДО ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Відомо, що найбільш ефективним засобом ціннісно-гуманістичного виховання, виходячи з виховної концепції інтеріоризації загальнолюдських цінностей на основі особистого морального досвіду в контексті єдності соціального й історико-культурного аспектів розвитку особистості, є волонтерство. Волонтерство – це школа життя, зростання і саморозвитку, яка допомагає вихованню ціннісно орієнтованої гуманної

особистості, здатної творити в душі найкращих гуманістичних прагнень людства. Згідно із Загальною декларацією волонтерів, яку було прийнято на II Конгресі міжнародної Асоціації Волонтерів 14 вересня 1990 р. у Парижі, волонтерська діяльність, крім усього іншого, розглядається як елемент особистісного розвитку, набуття життєвого досвіду, нових знань та навичок.

Аналіз сучасних педагогічних праць засвідчує, що з проблеми гуманістичних цінностей студентів у вищій школі виконано поодинокі дослідження (А. Кудусова, В. Ципко, В. Кузнецова, В. Ярошенко, Д. Мацько, З. Бондаренко, Т. Лях та ін.), у яких розглянуто окремі аспекти проблеми. Разом з тим на необхідність вирішення цієї проблеми звертають увагу багато дослідників, які працюють у галузі розвитку особистості й гуманістичної освіти та виховання (І. Аносов, Г. Балл, І. Бех, Л. Ваховський, Н. Гавриш, І. Зязюн, В. Курило, О. Пехота, С. Савченко, Г. Селевко та ін.). При цьому значне місце для вирішення проблеми серед інших соціально-педагогічних чинників феноменам відведено волонтерству (А. Капська, Г. Лактіонова, І. Зверева, О. Безпалько, С. Харченко та ін.).

Проте недослідженим залишається аспект формування мотивації студентів спеціальності „Соціальна робота” засобами волонтерської діяльності, саме це становить актуальність даної статті.

Метою статті є характеристика моделі організації педагогічної волонтерської діяльності, адекватну парадигмі інтеріоризації гуманістичних цінностей.

Організаторська діяльність передбачає виконання системи дій, спрямованих на включення суб'єктів у різні види діяльності, створення колективу й організацію спільної діяльності (Н. В. Кузьміна) [4].

Аналіз суб'єктів організації волонтерської діяльності студентів спеціальності „Соціальна робота” ми здійснювали в межах загальної теорії організаторської діяльності [6], сутність якої щодо поняття про суб'єкти й об'єкти організаторської діяльності може бути зведена до такого.

Організаторська діяльність (ОД) – це створення або вдосконалення механізму управління відповідно до цілей і завдань організаційних систем. Організаторська діяльність аналогічна загальній функції управління – „Організація”. Ця функція може виконуватися об'єктами й суб'єктами організаторської діяльності. У теорії управління об'єкти й суб'єкти управління визначаються за їхнім ставленням до управлінських дій. Суб'єкт – це джерело управлінської дії, а об'єкт – приймач і виконавець усієї або частини управлінської дії, представленої у вигляді набору функцій чи завдань.

Аналогічно і в теорії організації. Суб'єкт організаторської діяльності є джерелом дії на підлеглих за функціями організаторської діяльності. Функція „Організація” належить до загальних функцій управління. Вона входить до складу всіх конкретних функцій управління.

Крім того, при великій трудомісткості ця функція може бути розділена на низку під функцій.

Суб'єкт організаторської діяльності виконує в межах функцій такі процедури: „ухвалює рішення”, „затверджує”, „організовує виконання”. Об'єкт організаторської діяльності в межах доручених функцій виконує процедури „підготовка рішення” та „узгодження рішення” або всі операції, які належать до цих процедур: отримання завдання або його формулювання, проведення інформаційної роботи, проведення заходу тощо.

Отже, суб'єкти організаторської діяльності виконують дії з набору функцій, підфункцій, процедур та операцій.

Суб'єктами організаторської волонтерсько-педагогічної діяльності на рівні коледжу можуть бути окремі особи (індивідуальний суб'єкт), колективний орган (колективний суб'єкт) і зовнішній орган (зовнішній суб'єкт).

Основним індивідуальним суб'єктом організації педагогічної волонтерської діяльності в педагогічному коледжі є студент-волонтер (відділень дошкільної та початкової освіти, фізичного виховання, музичного виховання тощо), що входить у ту або ту волонтерську організацію цього навчального закладу.

Студент-волонтер у своїй діяльності організовує сучасний виховний процес, що включає й педагогічне волонтерство, вимагає наявності системи роботи з дітьми й молоддю з формування їхнього позитивного соціального досвіду, комплексу зовнішніх і внутрішніх умов (педагогічних, психологічних, соціальних), які реалізуються через програму дій фахівців різного профілю, що є аналогом моделі організації волонтерської діяльності. Найважливішим компонентом такої моделі й умовою ефективності роботи з дітьми та молоддю, які мають труднощі в соціалізації, є створення стійкої пари „волонтер – вихованець” [7].

До індивідуальних суб'єктів волонтерської діяльності належать і студенти-волонтери, які беруть участь у волонтерській діяльності під час певної події, – це студенти-добровольці, які приходять брати участь у певній нетривалій ситуації чи події, яка відбувається з людиною, групою, організацією чи в суспільстві загалом. Ці волонтери можуть мати відношення до організації волонтерської діяльності лише в день події. Зазначена категорія волонтерів становить значний резерв для поповнення й зростання загальноінститутської волонтерської організації [5].

До індивідуальних суб'єктів організації волонтерської діяльності в ВНЗ також належать волонтери-консультанти з числа кураторів, викладачів, студентського активу педагогічних коледжів.

Це люди, які володіють якістю відповідального ставлення до добровольчої педагогічної волонтерської діяльності, завжди пам'ятають про велику відповідальність, яку вони несуть як організатори волонтерського руху у вищому навчальному закладі. Адже, з одного боку, вони відповідають за самих волонтерів та їхні дії, а з іншого, – за

клієнтів, яким надається добровільна допомога. Коли рівень соціальних послуг, які надаються волонтерами, є нижчим, ніж загальноприйняті норми в суспільстві, то особі, якій надається така допомога, завдається шкода. Тому кожен консультант-організатор волонтерської програми повинен знати принципи роботи з волонтерами, уміти правильно організувати їхню діяльність і підвищувати рівень ефективності волонтерської роботи.

Організація волонтерської роботи включає роботу з людьми й тому вимагає регулювання змін у методах роботи людей. Добровільницька діяльність постійно раціоналізується, виникають нові форми, методи та підходи до цієї проблеми. Це пов'язано з тим, що розвиток суспільства не стоїть на місці. Кожен день ми стикаємося з новими вимогами нашого суспільства. Тому ті, хто займається проблемою волонтерської діяльності, повинні розробляти нові технології раціонального використання в педагогічній сфері. Для добровільних помічників потрібно створювати оптимальні умови праці, детально продумувати дії самих волонтерів, намагатися максимально наближено передбачити ефективність надання волонтерами соціально-педагогічних послуг [2].

Колективний суб'єкт організаторської волонтерської діяльності у вищому навчальному закладі представлений волонтерською студентською групою.

З метою впорядкування й приведення в систему педагогічної волонтерської діяльності студентів у навчальному закладі утворюються відповідні громадські об'єднання – центри соціальних ініціатив та волонтерів вищого навчального закладу, які є найвищим колективним органом організації волонтерської діяльності. Центр соціальних ініціатив об'єднує первинні волонтерські студентські групи й стає інтегральним колективним суб'єктом організаторської педагогічної волонтерської діяльності вищого навчального закладу.

Як зовнішній суб'єкт інтегральної організаційної дії, на нашу думку, постає так званий третій сектор. Третій сектор, до якого належать недержавні, некомерційні об'єднання громадян, які прагнуть допомогти собі та іншим, не переймаючись одержанням прибутків, – політичні партії, профспілки, молодіжний рух, жіночі, волонтерські, релігійні організації, благодійні фундації та багато інших, – є невід'ємними елементами громадського суспільства, формування якого є стратегічною метою трансформації українського суспільства в соціально-гуманістичну державу.

Особливим об'єднанням громадян, які належать до третього сектору, є волонтерські організації (волонтерство, волонтерський рух). Сутність цього явища можна визначити двояко, як: 1) особливу форму спонтанного самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих ними для обстоювання власних інтересів організацій та об'єднань у всіх сферах життя суспільства; 2) певну систему відносин,

яка склалася для досягнення певної спільної мети – реалізації власних бажань, себе через надання безкорисливої допомоги іншим [1].

Залучення студентів спеціальності „Соціальна робота” до волонтерської діяльності, як показує відповідний аналіз практики [3], у різних вищих закладах освіти відбувається різними шляхами й на основі різних принципів. Однак, зауважимо, що найбільш поширений варіант – залучення студентів до роботи через різноманітні волонтерські об’єднання (групи, табори, клуби, загони, громадські недержавні дитячі та молодіжні організації, ЦССМ тощо). Ефективним засобом залучення студентів до педагогічної волонтерської діяльності є волонтерські програми типу „Телефону довіри”. Добре організована волонтерська програма створює умови для розвитку всіх різновидів залучення студентів до педагогічної волонтерської діяльності.

Волонтерські програми стають успішними тоді, коли добровільні помічники працюють у тому напрямку, який вони шукали або хотіли б робити. Якщо їм не дати такої роботи, наслідком буде ненадійність та низька працездатність. У цьому випадку спрацьовують психологічні механізми мотивації особистості.

Типовий студент має досвід різноманітних мотивацій для волонтерської діяльності, починаючи з альтруїстичних і до власної зацікавленості. Ці мотивації можуть змінюватися протягом волонтерської діяльності. Волонтери відчують, що їхня мотивація змінюється при переході від програми до програми, а також і в межах реалізації однієї волонтерської програми.

Змістовний аспект процесу підготовки студентів до педагогічної волонтерської діяльності повинен визначатися тими головними напрямками, за якими здійснюється підготовка волонтерів.

1. Реабілітаційна робота, попередження й подолання негативних явищ у молодіжному середовищі (робота з молоддю та підлітками, які перебувають у кризовому стані, схильні до суїциду; робота з молоддю, схильною до асоціальної поведінки; підтримка та розвиток соціально дезадаптованої молоді; профілактика вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин; профілактика хвороб, що передаються статевим шляхом, та СНІДу; педагогічна підтримка підлітків та молоді, які постраждали від морального, фізичного, сексуального насильства чи насильства в сім’ї.

2. Опіка й захист соціально незахищених груп молоді (діти-інваліди, сироти, малозабезпечені, безпритульні діти, самотні матері тощо): підтримка та розвиток творчих здібностей молодих інвалідів; педагогічна допомога самотнім матерям, неповним сім’ям; робота з групами ризику; педагогічні волонтерські програми соціальної опіки.

3. Соціальний розвиток, виховання та соціалізація молоді (формування інтересів, потреб, цінностей та пріоритетів життя; сприяння самовихованню, самовизначенню та самовдосконаленню; розвиток та

підтримка творчого потенціалу талановитої молоді; формування світогляду молодшої людини засобами соціальної реклами [8, с. 81 – 82].

До комплексу організаційних умов забезпечення результативності педагогічної волонтерської діяльності нами також включений і такий важливий його компонент, як підготовка консультантів-координаторів роботи студентських волонтерських груп.

Як показує досвід, підготовку координаторів роботи студентських волонтерських груп доцільно здійснювати в школах організаторів педагогічної діяльності волонтерів.

Зміст програми підготовки координаторів включає такі основні питання-проблеми: особливості підготовки студентів до роботи в різних напрямках педагогічної діяльності; розробка діагностичного інструментарію для визначення рівня підготовленості студентів-волонтерів до здійснення волонтерсько-педагогічної діяльності; удосконалення програм та бази діяльності волонтерів; проектування соціально-педагогічних технологій залучення студентів до діяльності волонтерських груп тощо.

Програма підготовки координаторів-консультантів повинна передбачати необхідність формування в них таких умінь і навичок організації педагогічної волонтерської діяльності у вищому навчальному закладі, як:

- розробка та реалізація регіональних і локальних програм педагогічної підтримки дітей та молоді;

- здійснення профілактичної роботи в дитячому, молодіжному й студентському середовищі щодо запобігання наслідків негативних явищ та подолання таких наслідків;

- сприяння академічним групам, молодіжним громадським об'єднанням, студентським радам факультетів, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів;

- сприяння організації, розвитку волонтерства та підтримка волонтерського руху в умовах вищого навчального закладу;

- здійснення навчання студентів-добровольців у Школі волонтерів;

- проведення моніторингу волонтерської діяльності студентської молоді;

- підбір та укладання договорів про здійснення волонтерської роботи з навчально-виховними установами міста;

- залучення до волонтерської роботи добровольців з числа професорсько-викладацького складу;

- установа зв'язків із соціальними службами для молоді, інтеграція в міжвишівську систему соціальної роботи з молоддю;

- сприяння успішній соціалізації та розвитку здібностей, інтересів, нахилів дітей різних категорій за умов позашкільної освіти та виховання через волонтерську діяльність студентів ВНЗ;

- організації факультетських тематичних конкурсів на кращу розробку соціально значущих ініціатив і проектів волонтерської діяльності;
- розробки методик надання психолого-педагогічної допомоги дітям, які залишилися без батьківської опіки, дітям з вадами фізичного й психічного розвитку, дітям, які зазнали насильства;
- науково-методичного забезпечення волонтерської діяльності студентів;
- популяризації досвіду організації та діяльності волонтерських груп в інших громадах міста й області тощо.

Оскільки діяльність координаторів-консультантів має характер супервізії, то їхнє навчання супервізорських умінь і навичок є важливою ланкою в загальній системі підготовки організаторів педагогічного волонтерства в коледжі.

Супервізія є одним з основних механізмів „навчання на досвіді” і розглядається в якості адміністративного та освітньо-виховного процесів, які широко використовуються в соціально-педагогічній роботі, щоб допомогти педагогу розвинути надалі його навички й забезпечити якість надання освітньо-виховних послуг. Згідно з такою моделлю навчання координатор-консультант набуває здібності до постійного критичного аналізу актуального досвіду діяльності, що дозволяє оцінити переваги та вади, знайти щось нове й застосувати його в подальшій роботі.

Отже, змістовний аспект процесу підготовки студентів до педагогічної волонтерської діяльності визначається: по-перше, реабілітаційною роботою, попередженням й подоланням негативних явищ у молодіжному середовищі, підтримкою та розвитком соціально-дезадаптованої молоді, педагогічною підтримкою підлітків та молоді, які постраждали від морального, фізичного, сексуального насильства чи насильства в сім'ї; по-друге, опікою та захистом соціально незахищених груп молоді, роботою з групами ризику; по-третє, соціальним розвитком, вихованням та соціалізацією молоді, сприянням самовихованню, самовизначенню та самовдосконаленню.

Подальшому нашому дослідженню будуть підлягати різні аспекти підготовки консультантів-координаторів педагогічної волонтерської діяльності, урізноманітнення варіантів організації позитивної активності суб'єктів педагогічної волонтерської діяльності, спрямованих на вирішення відповідного бінарного завдання надання добровільної освітньо-виховної допомоги клієнтам і сприяння формуванню ціннісно-гуманістичної особистісної та професійної спрямованості майбутніх педагогів.

Література

1. Волонтери серед молоді : мат. семінару в рамках проекту „Партнерство Каунтерпарт Альянс” (САР) Дитячого Християнського Фонду, 24-25 листопада. – Харків. – 1997. – 94 с. **2. Волонтерство** як ресурс соціальної роботи у громаді : [зб. статей]. – К. : Християнський

Дитячий Фонд, 2006. – 96 с. **3. Гапон А. П.** Гуманистическая ценностная ориентация деятельности учителя : автореф. дис. ... канд. философ. наук. / А. П. Гапон. – Львов, 1990. – 18 с. **4. Крылова Н. Б.** Формирование культуры будущего специалиста / Н. Б. Крылова. – М. : Высшая школа, 1990. – 142 с. **5. Лях Т. Л.** Людські ресурси волонтерського руху та шляхи залучення добровільних помічників до соціальної діяльності / Т. Л. Лях // Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка. – К. : Альма-матер, 2008. – Вип. 6. Педагогічні науки. – С. 198–209. **6. Материалы** социологического исследования „Специализация и учебно-воспитательный процесс на третьем курсе”. – Одесса : ОГАПТ, 2000. – 88 с. **7. Материалы** социологического исследования „Формирование деловых и личностных качеств специалиста в процессе обучения и воспитания. Выпускник начала XX века”. – Одесса : ОГАПТ, 2002. – 37 с. **8. Методика** освіти „рівний – рівному” : [навч.-метод. посіб.] / Н. В. Зимовець, Н. О. Лещук, Т. П. Авельцева. – К. : Навчальна книга, 2002. – 127 с.

Анотація. У статті проаналізовано змістовний аспект моделі організації волонтерської діяльності як соціального інституту виховання гуманістичних цінностей у студентів спеціальності „Соціальна робота”, що спирається на освітньо-виховну парадигму інтеріоризації загальнолюдських цінностей, враховуючи суб’єктів діяльності, організаційні умови забезпечення результативності діяльності.

Ключові слова: об’єкт волонтерської діяльності, суб’єкт волонтерської діяльності, організаційні умови забезпечення результативності діяльності.

Аннотация. В статье проанализированы содержательный аспект модели организации волонтерской деятельности как социального института воспитания гуманистических ценностей у студентов специальности „Социальная работа”, опирается на образовательно-воспитательную парадигму интериоризации общечеловеческих ценностей, учитывая субъектов деятельности, организационные условия обеспечения результативности деятельности.

Ключевые слова: объект волонтерской деятельности, субъект волонтерской деятельности, организационные условия обеспечения результативности деятельности.

Annotation. The article analyzes the content aspect of the model of the organization of volunteer activities as a social institution of education of human values in students specialty „Social Work”, is based on education and educational paradigm of internalization of human values, given stakeholders, organizational conditions ensure effectiveness.

Keywords: object volunteer activities, the subject of volunteerism and organizational conditions to ensure effectiveness.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

УДК 364.4 : [37.015.31 : 316.42]-053.67

Н. О. Забейворота

ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ПОЗИЦІЇ МОЛОДІ ЯК ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Загальновідомо, що молодь займає в суспільстві та системі освіти специфічне становище, на яке суттєво впливають суспільні відносини і суспільні форми буття. Соціальні особливості молоді визначаються специфічною позицією, яку вона займає в процесі відтворення соціальної структури суспільства, а також здатністю не тільки успадковувати суспільні відносини, але й виступати зі своїми інноваціями. Інноваційна діяльність молоді в суспільстві, в свою чергу, визначається закономірностями процесу соціалізації в конкретно історичних умовах життєдіяльності суспільства. В середині ж діалектичної єдності структурних елементів молодіжної свідомості присутня багатоваріантність суперечливих детермінацій, які визначають ставлення молоді до дійсності та її мотивацію соціальної діяльності, в нашому випадку – її активну чи пасивну соціальну позицію. В ряді наукових публікацій особливо за „часів перебудови” (В. Лісовський, В. Левічева, Є. Леванов, Є. Ладатко, О. Румянцев, М. Топалов та ін.) важливе місце було відведено обґрунтуванню того, що реалізація суспільно-політичного потенціалу молоді та її схильність до суспільних дій складаються з ряду орієнтацій, які відображають усвідомлену необхідність особистого включення молоді людини в політичний та суспільний процес.

Як засвідчують результати соціологічних досліджень майже 20% респондентів не були активними суб'єктами суспільно-політичної діяльності. Серед них свідомо проявляють пасивність 7%, під впливом почуттів та емоцій – 4%, в силу інших мотивів – 9%.

Економічні негаразди перехідного періоду нашого суспільства негативно вплинули на соціальне здоров'я молоді. Для значної частини молодих людей гострими стали проблеми бідності, безпритульності, безробіття, насильства, відсутності доступних молодіжних закладів тощо. Близько третини молодих людей стурбовані житловими проблемами. Однією з найболючіших соціально-економічних проблем постійно залишається вимушена незайнятість молоді. Значна частина молодих людей ніде не працює та не навчається. Вкрай актуальною є для молоді проблема пошуку прийнятної роботи, а можливості держави щодо її розв'язання в межах країни – обмежені. Особливо тяжке становище на селі, де знайти роботу з прийнятною заробітною платою значно складніше, ніж у місті.

Як свідчить практика, однією з найефективніших форм формування активної громадянської позиції у молоді є безпосередня участь молоді у громадському житті міста, в якому вони живуть. Організацією цього процесу займаються органи місцевого самоврядування, базуючись Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 5 лютого 1993 року № 2998-ХІІ (зі змінами).

Сьогодні молодь необхідно залучати до участі в житті і розбудові суспільства саме на місцевому рівні, де можна простежити взаємозв'язок між добре організованою діяльністю та результатом цієї діяльності. Безпосередня участь у житті суспільства гартує молоду людину, позитивні результати діяльності надають впевненості в собі, забезпечує самореалізацію. Молода людина прагне до вдосконалення, змінюючи таким чином себе і навколишнє середовище.

Необхідність формування у молоді активної позиції в діяльності громадських організацій, з одного боку, та відсутність наукового обґрунтування соціальних технологій формування активної громадянської позиції і зумовлюють актуальність теми дослідження.

Розглядання питання формування активної громадянської позиції є метою даної статті.

Роль молоді як суб'єкта та об'єкта в історичному процесі розвитку суспільства досить специфічна. З погляду механізму соціалізації молоді, спочатку молода людина, вступаючи в життя, є об'єктом дії соціальних умов, сім'ї, друзів інститутів навчання і освіти, а потім, в процесі дорослішання і переходу від дитинства до юнацтва, вчиться, і починає сама творити світ, тобто стає суб'єктом всіх соціально-економічних, політичних і суспільних перетворень [2].

У Конституції України визначено, що держава має сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичній свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Оскільки основи ціннісних орієнтацій особистості закладаються саме у молодому віці, а з віком та набуттям життєвого досвіду лише відповідним чином коригуються, не зазнаючи принципових змін, остільки зусилля державних та громадських організацій, спрямовані на виховання національне свідомої, патріотично налаштованої особистості, мають бути зосереджені насамперед на молодіжному середовищі. До того ж, старша вікова група молоді, котра практично завершила процеси соціалізації і вступила до дорослого життя, вже й сьогодні є активною і впливовою складовою суспільства, унаочнюючи собою не лише його майбутнє, але й істотно визначаючи сучасне обличчя українського народу, змістовні характеристики громадсько-політичного, економічного та духовного життя в Україні.

Ось чому від того, наскільки молоде покоління є національне свідомим, патріотично налаштованим, наскільки воно готове взяти на себе відповідальність за розвиток держави, активно і конструктивно приєднатися до суспільних процесів, наскільки ініціативно воно бере участь у розв'язанні нагальних завдань, значною мірою залежить доля країни, захищеність її національних інтересів [5].

Вивченням молоді як соціальної групи, її ролі в житті і розвитку суспільства займалися такі відомі вчені та філософи, як К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, І. Кон та В. Боряз. З 1991 року проблеми молоді, молодіжного руху в Україні активно вивчають В. Осовський, О. Головата, А. Яременко, О. Балакирева, В. Головенко, Н. Комарова та Ю. Якубова. Узагальнивши ці праці ми прийшли до наступних висновків:

1. Молодь, будучи чималою соціально-демографічною групою, займає важливе місце в народногосподарському виробництві як єдине джерело поповнення трудових ресурсів.

2. Молодь – основний носій інтелектуального потенціалу суспільства. Вона володіє великими здібностями до праці, до творчості у всіх сферах життя.

3. Молодь має чималу соціальну і професійну перспективу. Вона здатна швидше за інші соціальні групи суспільства опанувати нові знання, професії і спеціальності. Молодь як соціальна група є специфічною соціальною спільністю людей, яка займає певне місце в соціальній структурі суспільства, характеризується процесом придбання стійкого соціального статусу в різних соціальних підструктурах (соціально-класовій, соціально-поселенській, професійно-трудовій, соціально-політичній, сімейно-побутовій), а отже, відрізняється спільністю вирішуваних проблем і витікаючою з них спільністю соціальних інтересів й особливостей форм життєдіяльності. Молодь вступає в життя, вже володіючи певними матеріальними благами, в умовах певного рівня соціально-економічного розвитку суспільства. Тому її завдання – примножувати ці матеріальні й духовні багатства. Суспільство, держава обов'язково повинні враховувати це і виходячи з таких закономірностей формувати і реалізовувати політику по відношенню до молоді [2, с. 15-18].

Саме тому молодь є об'єктом соціальної роботи. Система соціальної роботи всіх рівнів спрямована на те, щоб допомогти молодій людині навчитися бути активним громадянином, та не тільки не „зламатися” під тиском нестабільного часу та виникаючих у зв'язку з цим проблем, але й спрямовує на активну громадянську позицію. Соціальна робота серед молоді дуже важлива та виправдана, бо якщо допомогти людині під час його становлення знайти його „твердий ґрунт під ногами”, сформувати активну громадянську позицію, то за умови ефективного впливу, ми уникаємо виникнення нової групи ризику у майбутньому (бідні, безпритульні, злодії, люди з суїцидальною

поведінкою та ін.), яка дуже важко піддається зовнішньому впливу соціальних робітників, та супроводжується проблемами, які дуже важко вирішити як у матеріальному, так і у психологічному плані. Виходить, що якщо не спрямовувати свої зусилля на молодь, то збільшиться кількість людей, які потребують допомоги соціального робітника.

Як було вище зазначено, формування активної громадянської позиції здійснюється в тих чи інших соціальних інститутах, а вплив на цей процес прийнято називати *громадянським вихованням*. Розглянемо докладніше поняття громадянського виховання. З чого воно складається? Перш за все основним поняттям є *громадянство*.

Громадянство – одне з основних прав кожної дитини, кожної молоді і дорослої людини. Воно означає визнання за кожною конкретною особою права бути частинкою своєї країни і, отже, брати участь в створенні національного статку і користуватися їм [3]. Поняття „громадянськість” в найбільш загальному плані трактується в двох сенсах: а) громадянин як підданий конкретної держави; б) громадянин як свідомий член суспільства.

Громадянськість включає такі складові, як громадянська самосвідомість, громадянський обов'язок, громадянська честь, громадянська гідність, громадянська відповідальність, громадянська мужність, громадянська активність та інші, які можна розглядати і аналізувати окремо. Виділимо з цього ряду понять громадянську активність. Аналізуючи її сутність, необхідно звернути увагу перш за все на декілька вельми характерних онтологічних аспектів.

1. Політико-правовий аспект пов'язаний з виконанням громадянами своїх зобов'язань перед державою. Річ у тому, що громадяни по-різному оцінюють соціальну політику держави, його діяльність: схвалюють, не схвалюють, відносяться байдуже тощо. Є в кожного громадянина і певні обов'язки, які слід виконувати.

2. Діяльнісний аспект – це специфічна система напрямів діяльності людей, які пов'язані із здійсненням ними своїх суспільних функцій та організацією соціального життя в тих областях, які держава сама не може ефективно регулювати.

3. Аспект самореалізації пов'язаний з процесами реалізації людьми своїх творчих потенціалів і безпосередніх цілей, потреб, інтересів, тобто громадянська активність пов'язана із створенням громадянами різних громадських організацій, участю в їх роботі. Держава не тільки підтримує, але й стимулює створення цілої системи інститутів і організацій, які є специфічними провідниками державної політики. Вона вкрай зацікавлене в розвитку суспільних рухів, активно делегує їх громадським організаціям. Інша справа – ефективність роботи таких організацій. Так, якщо в 1991 р. в Україні було зареєстровано 319 організацій, то в 1998 р. їх вже діяло 17 781. За деякими даними, всього в роботі таких організацій беруть участь не більше 10% громадян України [1, с. 32-37].

У найширшому сенсі громадянська активність як соціальний феномен це:

1) комплекс *специфічних діяльнiсних чинників*, обумовлених завданнями виконання громадянами своїх обов'язків перед державою. Ці обов'язки обкреслені Конституцією, законами, нормативними актами даної держави. Так, окрім різноманітних прав громадян Конституція України (1996 р.) в ст. 65-68 закріплює обов'язки громадян щодо захисту Батьківщини; шанобливого ставлення до її державних символів; військової служби; збереження природи, культурної спадщини; сплати податків; повагу прав, свобод, честі й достоїнства інших людей [16, с. 16]. Комплекс цих діяльнiсних чинників дає можливість визначати, якою мірою громадяни України підтримують або не підтримують політику, здійснювану окремими гілками влади та державою в цілому;

2) система *напрямів діяльності людей*, пов'язаній із здійсненням суспільних функцій в тих сферах суспільного життя, які не можуть ефективно регулюватися державою. Наприклад, сімейно-побутова сфера є багато в чому труднодоступною для держави, в ній його вплив обмежений. Те ж саме можна сказати про сферу суспільно-політичної діяльності у зв'язку із значною автономністю суспільних об'єднань і організацій. Держава виступає ініціатором створення і організації діяльності системи суспільних інститутів і організацій перш за все тому, що вони багато в чому є провідниками його політики в масах;

3) *процес самореалізації* людьми своїх творчих потенціалів за допомогою створення громадських організацій і участі в їх роботі. Конституція України надає громадянам України „право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, передбачених законом на користь національної безпеки і громадського порядку, охорона здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей”.

З точки зору змісту, громадянськість – це сума певних соціальних, політичних, етично-психологічних якостей особистості, які формуються протягом всього життя людини, але особливо інтенсивно – в юнацькому і молодіжному віці. Достатньо своєрідним, оригінальним і співзвучним нашому розумінню є визначення, дане німецьким соціологом М. Штінгером. „Громадянськість, – писав він, – не що інше, як думка, що держава – це дійсна людина, і що людська цінність окремої особи полягає в тому, щоб бути громадянином держави. Бути хорошим громадянином – це найвища честь, істотніше за яку нічого не існує” [4].

Отже, можна зробити висновок, що саме поняття „громадянськість” зумовлює собою активність громадянина. А пасивна позиція громадянина держави може мати тільки одну характеристику громадянськості – „підданий конкретної держави”.

Громадянськість детермінує наявність і певної громадянської позиції людини, яка забезпечує його активну участь у всіх соціально-економічних, політичних і соціальних перетвореннях у державі, а, отже, створює умови для формування динамічніших, демократичніших суспільних відносин. Така позиція базується на глибокому усвідомленні того, що кожна людина є невід'ємною частиною своєї нації, свого народу. В даному випадку мова йде про наявності у громадянина, особливо молодого, певних національних почуттів, які сприяють його ідентифікації з своїм народом.

Складовими громадянськості, її спрямованості та змісту є цінності. Для громадянського виховання вони виступають як невід'ємні завдання до основної мети – виховання громадянина. Формування активної громадянської позиції починається з засвоєння молодого людиною просоціальних цінностей, які є стрижнем її діяльності.

Спроби розглядати особистість поза зв'язками із суспільством, спільнотою, громадою є нічим іншим, як марним намаганням нехтувати те, що одна з найголовніших, провідних потреб людини, як соціальної істоти, потреба у самовиявленні, самореалізації та самоствердженні може задовольнитись лише у контексті суспільних зв'язків, стосунків. Відомо, що саме ці зв'язки, стосунки є необхідною умовою і причиною виникнення у людини складної системи потреб, мотивів, домагань, очікувань, прагнень, цілей життєдіяльності та інших системних утворень, що загалом забезпечують людину можливістю стати особистістю.

Отже, особистість – це стійка система соціально значущих властивостей, якостей та рис, що характеризують індивіда як продукт суспільного розвитку і залучення його до системи соціальних відносин через активну предметну діяльність і спілкування. Вона формується в процесі соціалізації і є продуктом індивідуального досвіду та соціальної взаємодії.

Державотворення в Україні, її реформування проходить в епоху глобалізації, що необхідно враховувати в процесі формування особистості. Тенденція до глобалізації суспільного розвитку характеризується: зближенням націй, народів, держав, кроками до створення спільного економічного поля, інформаційного простору, залежністю прогресу кожної країни від здатності спілкуватися зі світом, конкуренцією між державами, проявами тероризму як чинника набуття людством здатності до самознищення, а також перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, що базується на інтелектуальній власності і визначається рівнем розвитку особистості, станом наукового потенціалу нації.

Отже, необхідно формувати особистість, органічно адаптовану до життя в світі багатоманітних зв'язків. Тому важливо навчити молодь співжиттю з іншими людьми й суспільними структурами, виробляти вміння регулювати різні психологічні, соціальні, політичні зв'язки, дотримуватися вимог культури та плюралізму думок [5].

Не буде перебільшенням сказати, що робота з молоддю, робота щодо формування духовної особистості – це одна з найбільш відповідальних сфер сімейної, державної, громадської діяльності, бо від ефективності цієї роботи, її культури залежить повнота та якість державотворчих процесів, суспільного зростання, іміджу України як держави.

Проте, рішуче зрушення у духовному оновленні особистості стане можливим лише тоді, коли зміниться на краще весь комплекс матеріальних, духовних та політичних відносин суспільства, коли запрацюють усі ланки соціального та політичного механізму, що впливають на духовність не тільки особистості, але й суспільства в цілому [5]. Тому цей напрямок роботи є складовою в системі соціальної роботи з формування активної громадянської позиції у молоді.

Література

1. **Боришевський М.** Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М. Боришевський // Цінності освіти і виховання : [наук.-метод. зб.] – К., 1997. – С. 21–25.
2. **Головатий Н. Ф.** Соціологія молоді : [курс лекцій] / Н. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 1999. – 224 с.
3. **Крицька Л. В.** Громадянськість як інтегральна ціннісна орієнтація особистості / Л. В. Крицька. // Цінності освіти і виховання : [наук.-метод. зб.] – К., 1997. – С. 58–62.
4. **Соціальна робота : технологічний аспект** : [навч. посіб.] / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола та н. ; нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Центр навч. літ., 2004. – 352 с.
5. **Технологии социальной работы** : [учебник / под общ. ред. Е. И. Холостовой]. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 400 с.

Анотація. У статті описуються соціальні особливості молоді, що визначаються специфічною позицією, яку вона займає в процесі відтворення соціальної структури суспільства, а також здатністю не тільки успадковувати суспільні відносини, але й виступати зі своїми інноваціями. Автор переконаний, що однією з найефективніших форм формування активної громадянської позиції у молоді є безпосередня участь молоді у громадському житті міста, в якому він живе.

Ключові слова: активна позиція, молодь, соціальна робота, громадянська позиція.

Аннотация. В статье описываются социальные особенности молодежи, определяются специфической позицией, которую она занимает в процессе воспроизводства социальной структуры общества, а также способностью не только наследовать общественные отношения, но и выступать со своими инновациями. Автор убежден, что одной из эффективных форм формирования активной гражданской позиции у

молодежи есть непосредственное участие молодежи в общественной жизни города, в котором он живет.

Ключевые слова: активная позиция, молодежь, социальная работа, гражданская позиция.

Annotation. This article describes the social aspects of youth, determined by the specific position for which it is in the process of reproduction of the social structure of society, and the ability to not only inherit the social relations, but also to deliver their innovations. The author is convinced that one of the most effective forms of active citizenship among young people is the direct involvement of young people in public life, in which he lives.

Keywords: active attitude, youth, social work, citizenship.

УДК 364. 43 : 379.8 – 053.5

О. А. Івахненко

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

Розбудова Української держави, входження у новий період продуктивного розвитку всіх сфер соціального життя, актуалізація багатого культурно-історичного досвіду і відродження традицій національного виховання висувають на перший план проблему соціально роботи з дітьми різного віку. Оскільки, саме діти потребують у сучасних умовах найбільшої уваги з боку суспільства, соціальної допомоги, захисту і підтримки. Тому, в 1991 році у нашій країні офіційно зареєстрована соціальна робота як професія. Прогностичною, попереджувально-профілактичною, соціально-терапевтичною, організаційно-комунікативною та організаторською функціями повинен володіти соціальний працівник. Цей фахівець здійснює правоохоронні, психологічні і захисні види діяльності.

Значну увагу соціальні працівники повинні приділяти культурно-дозвіллевій діяльності дітей за місцем проживання, фізкультурно-оздоровчого відпочинку. Фахівці соціальної сфери повинні бути обізнаними у багатьох галузях знань, у тому числі основах культурно-дозвіллевої діяльності, фізкультурно-оздоровчої роботи безпосередньо у навчальних закладах, за місцем проживання дітей, у сімейно-побутовому середовищі та позашкільних закладах. І найважливіше – вміти застосовувати знання у практичній діяльності з дітьми.

На сьогоднішній день актуальною є проблема формування всебічної та гармонійно розвиненої особистості кожного школяра, майбутнього громадянина України. На жаль, сьогодні питання

організації дозвілля дітей не досить розвинене, і діти, зазвичай, самі вирішують куди їм піти і на що витратити вільний час. Звичайно ж, стоїть гостре питання про платоспроможність батьків учнів, адже всі гуртки та заняття учнів, наприклад, у танцювальній та боксерській секції, потребують додаткових затрат. Важливу роль у вихованні учнів, розширенні й поглибленні їхніх знань, розвиткові творчих здібностей належить спеціально організованій виховній роботі, яку повинні проводити фахівці з соціальної роботи.

Основні теоретичні та методологічні напрямки проблеми організації дозвілля відображені в працях: Л. Боженка, Н. Каменської, Л. Шелестова. Проблеми гуманізації процесу виховання розглянуто у дослідженнях: В. Варави, М. Зацепіна. Проблеми позакласного та позашкільного виховання присвятили свої роботи М. Стельмахович, Г. Суворова, Л. Суходольська, Т. Сущенко та ін.

Відповідно до завдань, які стоять перед нашим суспільством, дозвіллева діяльність не тільки повинна озброювати учнів міцними завданнями з основ наук, трудовими навичками, а й сформувати в них основи світогляду, забезпечити моральне і фізичне виховання нової людини, яка гармонійно поєднувала б у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість, а також могла б змістовно проводити своє дозвілля.

Метою цієї статті є обґрунтування і визначення сутності і змісту діяльності соціального працівника з організації дозвілля дітей за місцем проживання.

Грамотна організація дозвілля дітей засобами культури й мистецтва розглядається сьогодні як альтернатива дитячій і підліткової бездоглядності, що є однією з передумов здійснення протиправних дій, однією із складових первинної профілактики цього асоціального явища. Для наукової організації дозвілля дітей перш за все доцільно чітко з'ясувати категоріальний апарат магістерського дослідження. З цією метою розглянемо особливості дефініцій „вільний час”, „дозвілля”, „позашкільне виховання”. Спочатку варто розглянути специфіку вільного часу та дитячого дозвілля.

Вільний час, як зазначає М. Стельмахович [9] це можливість людини займатися у вільний час різноманітною діяльністю за своїм вибором. Види дозвіллевої діяльності І. Петрова [8] пропонує класифікувати за п'ятьма групами: *відпочинок, розваги, свята, самоосвіта, творчість*. Відпочинок знімає втому й відновлює фізичні й духовні сили. Причому, пасивний відпочинок знімає напругу розслабленням, спогляданням природи, міркуванням; активний відпочинок являє собою фізичну й культурну діяльність (фізкультура, туризм, читання, слухання музики й т. п.). Розваги (перегляд кінофільмів, відвідування театрів, концертів, музеїв, екскурсії, подорожі й т.п.) мають компенсаційний характер і забезпечують людині зміну вражень. Свята сполучають у собі відпочинок і розваги, дозволяють людині відчути

емоційний підйом. Самоосвіта (читання, лекції, диспути, семінари та ін.) залучає людей до цінностей культури й сполучає в собі придбання знань із розвагами. Творчість забезпечує найбільш високий рівень дозвіллевої діяльності.

Ми поділяємо думку науковців (Л. Боженка [1], В. Варави [3], А. Воловика [4.], М. Зацепіної [5]) у тому, що організація дитячого дозвілля здійснюється, насамперед у родині, у школі, а також у спеціальних установах (бібліотеки, музеї, клуби, будинки творчості, спортивні секції, аматорські об'єднання по інтересах та ін.).

Ми вважаємо, що вільний час є часом вільного вибору дитиною занять, розваг, друзів. Проведення вільного часу і ціннісні орієнтації в сфері дозвілля учня свідчать про спрямованість його поведінки. Іншими словами, вільний час є часом, який дитина може запланувати та провести за своїм бажанням, без контролю з боку дорослих та педагогів.

„Для учнів вільним є позаурочний час, який вони можуть використати для поглиблення знань з навчальних предметів, задоволення і розвитку інтересів, запитів і нахилів, духовного зростання, вдосконалення фізичних якостей та відпочинку. Використовується він за власним бажанням учня. Головним при цьому є те, наскільки раціонально і корисно він витрачається” [7].

Раціональне використання вільного часу охоплює певну сукупність занять, спрямованих на формування суспільно корисних установок, всебічний розвиток особистості. Йдеться про затрати часу на самоосвіту, суспільну роботу, заняття фізкультурою і спортом, художньою і технічною творчістю, відпочинок і розваги. Нераціональними можна вважати дії у вільний час, які призводять до деградації особистості або є порушенням суспільних правил.

Зазначимо, що вільний час дітей має свою специфіку. Передусім на його структуру, величину та зміст впливає правове становище (заборона відвідувати деякі кінофільми, продаж тютюну та алкоголю, особливе регулювання перебування у громадських місцях). Він повинен бути під контролем сім'ї, школи, спрямовуватися ними. Регулювання вільного часу дітей не передбачає жорстке його програмування. Привабливість вільного часу полягає у відносній свободі, самостійності школяра у виборі варіантів поведінки.

Дозвілля дитини – це чітко спланований час, який вона проводить за певним заняттям, наприклад у гуртку творчості, під наглядом дорослих та педагогів [2]. У свою чергу, організація дозвілля передбачає індивідуальний підхід, попередню роботу щодо формування потреб, звичок, умінь розумно проводити дозвілля. Вдосконалення цієї роботи означає урізноманітнення самодіяльності дитини, їх занять за інтересами, розширення форм позаурочної роботи, заповнення вільного часу корисною справою.

Організація дозвілля – „процес, що передбачає організацію культурного дозвілля дітей, спілкування з однолітками різної форми

ігрової та довілєво-розважальної діяльності, поліпшення психічного здоров'я, зняття фізичної та психологічної напруги" [1].

Для раціонального проведення вільного часу та переведення його в дозвілля важливо формувати у дитини самостійність. Не привчена до самостійності дитина звикає, що все за неї зроблять і повинні зробити дорослі. Відсутність самостійних навичок відпочинку не дає їм змоги правильно планувати свій час. Поки дитина не стане активним учасником організації власного вільного часу, не вкладе в нього свою працю, фантазію, він буде для неї тягарем. Ми переконані, що учні мають чітко уявити, що відпочинок у вільний час не повинен бути пов'язаним із пасивним станом організму. Ним можуть бути й активна робота, руховий режим.

Наші спостереження дають підстави стверджувати, що діти, як правило, вільний час проводять за місцем проживання. Перебування їх у колі ровесників дає змогу відчути свою належність до них, утвердити себе через подібність з ними. Тому, організація вільного часу дітей та підлітків не повинна зводитися до відвернення його від вулиці, оскільки вона небезпечна лише тоді, коли її виховний вплив на дитину єдиний. Негативний її вплив може бути заблокований цілеспрямованим заняттям спортом, участю в роботі предметних гуртків тощо. Важливою умовою ефективного формування уміння раціонально організувати свій вільний час є поєднання керівництва дорослих з ініціативою і самостійністю учнів. Надмірна опіка у цій справі дорослих викликає спротив у дитини, особливо у старшокласників. Головне, щоб дитина вчилася цікаво проводити вільний час наодинці, що сприяє розвитку індивідуальності.

Останнім часом увійшли у вжиток різноманітні спеціальні терміни („індустрія дозвілля”, „інфраструктура дозвілля”, „культура відпочинку”), які свідчать про непересічну важливість цієї проблематики. На Заході, як зазначає І. Петрова [8] навіть існують різноманітні навчальні програми, посібники, рекомендації щодо проведення відпочинку, організовано підготовку педагогів і менеджерів дозвілля.

З давніх-давен люди усвідомлювали, що час у їхньому житті поділяється на час праці і час поза працею. Життя людини у суспільстві охоплює дві основні сфери: виробничу і не виробничу, тобто робочий і позаробочий час. Чільне місце у цьому розподілі у позашкільному часі посідає вільний час під час якого проводиться дозвілєва діяльність.

Сутність вільного часу полягає у вільній діяльності („часі свободи”), що означає:

- наявність часу простору, вільного від необхідних, невідкладних справ;
- свідоме прагнення людини опанувати цей час;
- самостійно вибрати варіант дії.

Ми переконані, що дозвілля виконує важливу функцію в активізації людського чинника і являє собою сферу відтворення

людських продуктивних сил, розвитку творчих здібностей людей, утвердження здорового способу життя. Ми вважаємо, що вільний час є одним з важливіших засобів формування особистості людини. Він безпосередньо впливає на її виробничу-трудова сферу діяльності, тому що в умовах вільного часу найбільш сприятливо відбуваються рекреаційно-відбудовні процеси, що знімають інтенсивні розумові і психічні навантаження. Використання вільного часу є своєрідним індикатором культури окремої особистості, або окремої соціальної групи.

Акумуляуючи вільний час і надаючи особистості можливість реалізувати свої інтереси, дозвілля здатне збагатити її духовно і фізично. Будь-яка діяльність рано чи пізно призводить до втоми, до закономірного зниження працездатності окремого органа або організму в цілому. Психофізіологічною сутністю усіх видів втоми є зниження працездатності головного мозку, викликане функціональною витратою речовин нервових клітин. М'язова втома пов'язана з такими чисто фізіологічними і біохімічними явищами, як витрата енергетичних ресурсів організму, накопичення у м'язах продуктів життєдіяльності. Єдиним засобом для зняття втоми є періодичний відпочинок – перерва у діяльності після трудового дня, щотижневий та щорічний відпочинок [6].

І. Петровою [8] визначено специфічні *ознаки дозвілля*, а саме:

- свобода вибору дозвіллевої діяльності (від сім'ї, школи, місця праці, віросповідання);
- добровільна участь у дозвіллевій діяльності;
- бажання отримати задоволення і радість;
- самодостатність і самоцінність;
- компенсаційність дозвіллевої діяльності.

Опрацювавши праці науковців В. Бочелюк, М. Боришевського, А. Воловик, В. Лозова, Г. Троцько, Г. Івончик, П. Орлик ми виділили наступні види діяльності дітей на дозвіллі:

- індивідуальне споживання культури (читання книг, преси, прослуховування радіо, перегляд телепередач);
- публічно-видовищне споживання культури (відвідування театрів, спортивних видовищ, концертних залів);
- спілкування (із членами сім'ї, товаришами, родичами);
- заняття фізичними вправами (ранкова зарядка, ігри, забави);
- спортивна діяльність і туризм;
- пасивний відпочинок;
- антикультурні явища (вживання алкоголю, наркотиків, здійснення хуліганства);
- суспільно-політична і громадська діяльність;
- аматорська і творча діяльність.

Навчання дітей у школі прийнято вважати робочим часом. Під час канікул – робочого часу у дітей немає.

Власні спостереження дають підстави стверджувати, що під час навчання у школі діти отримують великі розумові та психічні

навантаження. Для відпочинку нервової системи, дитині потрібне переключення на інший вид діяльності, зокрема фізичний. Таким чином, центри, які були задіяні інтелектуальною діяльністю, відпочивають. При фізичному навантаженні працюють інші центри. Відбувається режим переключення одних центрів нервової системи на інші.

Під час організації дозвілля дітей відбувається їх виховання, навчання та розвиток.

Міські діти відвідують різноманітні позашкільні заклади: будинки дитячої творчості, музичні, танцювальні, художні, спортивні школи, палаци культури, різноманітні студії, бібліотеки, комп'ютерні зали або клуби. Більшість сільських дітей задіяні до самодіяльного дозвілля. Обмеженість у більшості сіл індустрії дозвілля змушують сім'ю обдумувати зміст дозвілля їхніх дітей. Звичайно, допомогу повинна надавати загальноосвітня школа. Дорослі повинні створити умови, які забезпечували б повну реалізацію захоплень і бажань дітей.

Поєднання індивідуальних і колективних елементів у способах проведення дозвілля є необхідною умовою культури дозвілля.

Вагомий вплив для зміцнення здоров'я дитини має активна рухова діяльність. Побудоване на руховій активності дитини дозвілля сприятиме збереженню і зміцненню її здоров'я.

Проведення активної рухової форми дозвільної діяльності дитини молодшого шкільного віку – завдання, яке повинна вирішувати у першу чергу кожна сім'я, враховуючи бажання, інтереси, потреби, здібності, вільний вибір особистості.

Таким чином, ми бачимо, що вільний час дитини передбачає самостійне планування та його проведення із обраними друзями та однодумцями, а дозвілля включає в себе організований та керований соціальним працівником процес активного відпочинку із корисним та раціональним застосуванням знань та сили учнів. Організація дозвілля дитини тісно пов'язана із позашкільною та позакласною діяльністю.

Головним напрямком виховної роботи у позашкільному закладі є забезпечення процесу інтелекції цілеспрямованих і неорганізаційних виховних впливів на особистість, а також стимулювання розвитку суб'єктивної позиції дитини в цьому процесі, регулювання оптимальних взаємин у системі: „особистість – сім'я – школа – позашкільні виховні інститути – суспільство” [10]. Позашкільна виховна робота є невід'ємним компонентом і важливим засобом системи національного виховання школярів [9].

Позашкільні навчально-виховні заклади дають дітям додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля. Зазначимо, що система позашкільних установ України охоплює 1521 позашкільний заклад (Палаци дитячої творчості; центри (станції) юних техніків; центри юних натуралістів; центри юних туристів; дитячі флотилії; стадіони; клуби юних льотчиків; десантників;

клуби фізичної підготовки; дитячі парки; театри; школи естетичного виховання).

Організацією дозвілля дітей займаються класні керівники та педагоги-організатори, соціальні педагоги, а також соціальні працівники. Розглянемо особливості роботи соціального працівника.

В обов'язки соціального працівника входить:

- планування позашкільної виховної роботи і контроль за її здійсненням;
- налагодження різнобічної позашкільної роботи дітей;
- взаємодія з вчителям і класними керівниками в постановці позашкільної роботи, безпосереднє керівництво одним із її напрямків;
- участь у проведенні найбільш важливих загальношкільних та міжшкільних виховних заходів;
- широке використання установ культури і громадськості в організації дозвілля учнів.

Соціальний працівник заздалегідь продумує питання, виробляє власну точку зору на нього, але дітям відразу він цього не відкриває, даючи їм змогу висловити свою думку, свої пропозиції. До активної участі в кожному масовому заході, в кожному занятті гуртка, керівник повинен залучати якнайбільшу кількість дітей. Працює керівник не тільки з усім колективом, а й з кожною дитиною, добираючи цікаві та посильні завдання, поступово їх ускладнюючи. Таким чином, використовується ціла система виховних впливів на дітей у позанавчальний час, яка є одним із могутніх факторів загального процесу формування нової людини.

На практиці соціальні працівники та педагоги-організатори виконують ряд різноманітних функцій, а саме:

- *діагностичну* – (визначає „соціальний діагноз”, вивчає і реально оцінює особливості діяльності та спілкування особистості, ступінь і спрямованість виховного впливу, особливості сім'ї, ровесників, а також джерела негативного впливу на дітей і підлітків);
- *організаторську* – (відшукує і організовує соціально-значущу творчу діяльність дітей, впливає на плідну організацію їхнього дозвілля, формує справді демократичну і гуманну систему стосунків, взаємної відповідальності і взаємодопомоги);
- *прогностичну* – (програмує і прогнозує „індивідуальну траєкторію” розвитку кожної особистості на віддалений період);
- *організаційно-комунікативну* – (сприяє залученню громадськості вчених, представників культури до виховання дітей, до ділових контактів, налагоджує повсякденні контакти між ними і вихованцями, їхніми сім'ями і школою).

Кожен виховний захід має свою структуру, яка залежить від методу або форми його проведення. Важливий структурний елемент такого заходу – підготовчий етап, на якому розподіляються обов'язки між дітьми з урахуванням їх можливостей, детально продумується

програма виховного заходу в межах відведеного для нього часу, підбирається необхідна література й наочне оформлення. Успіх виховної діяльності соціального працівника залежить також від того, наскільки тісно він співпрацює з батьками, може забезпечити єдність позашкільного, шкільного та сімейного виховання, від зв'язків із підприємствами та установами, які шефствують над позашкільними закладами, допомоги в організації виховання дітей за місцем їх проживання, у подоланні бездоглядності дітей тощо.

Різноманітна діяльність соціального працівника потребує високого рівня культури й належної психолого-педагогічної підготовки. Передусім він повинен мати тверді переконання, які засвідчують його відданість соціально-педагогічній справі, відчувати плин часу, знати про події, що відбуваються в Україні та за її межами. Цю інформацію класний керівник має своєчасно передавати учням, формуючи у них певне ставлення до неї.

Таким чином, ми виокремили декілька шляхів організації дозвілля дітей за місцем проживання, серед яких наголосили на позашкільній діяльності, що контролюється соціальним працівником, педагогом-організатором.

Література

- 1. Боженко Л. Ф.** Досуг школьників / Л. Боженко // Социологические исследования. – 1990. – №1. – С. 87.
- 2. Бочелюк В. Й.** Дозвіллезнавство : [навчальний посібник] / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк под ред. В. Бочелюк]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
- 3. Варава В.** Виховні технології / В. Варава, В. Зоц. – К., 2004. – 268 с.
- 4. Воловик А.** Педагогіка дозвілля : [підручник] / А. Воловик, В. Воловик. – Харків : ХДАК, 1999. – 332 с.
- 5. Зацепина М. Б.** Организация культурно-досуговой деятельности дошкольников : [учебно-методическое пособие] / М. Зацепина. – М., 2006. – 235 с.
- 6. Іванчук В.** Педагогічні засоби формування громадянських цінностей старшокласників / В. Іванчук. // Обрії. – 1999. – №1. – С. 19–21.
- 7. Карпенчук С. Г.** Теорія і методика виховання : [навч. посібник] / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 284 с.
- 8. Петрова І. В.** Дозвілля в зарубіжних країнах : [підручник] / І. Петрова. – К. : Кондор, 2005. – 408 с.
- 9. Стельмахович М. Г.** Позакласне і позашкільне виховання / М. Стельмахович. – К., 1996. – 264 с.
- 10. Соловейчик С.** Педагогіка для всіх / С. Соловейчик. – М., 1989. – 294 с.

Анотація. У статті здійснено аналіз та обґрунтовано сутність і зміст діяльності соціального працівника з організації дозвілля дітей; надано характеристику поняттю „вільний час” та „дозвіллева діяльність”, а також визначено обов'язки та функції соціального працівника з організації дозвілля дітей за місцем проживання.

Ключові слова: вільний час, дозвілля, дозвіллева діяльність, організація дозвілля, позашкільні навчально-виховні заклади.

Анотація. В статті здійснено аналіз і обґрунтовано сутність і зміст діяльності соціального працівника по організації дозвілля дітей; дана характеристика поняттю „свободне время” и „досуговая деятельность”, а також визначені обов’язки і функції соціального працівника, з організації дозвілля дітей по місцю проживання.

Ключевые слова: свободное время, досуг, дозвіллева діяльність, організація дозвілля, позашкільні навчально-виховні заклади.

Annotation. In the article an analysis and grounded essence and maintenance of activity of social worker is carried out from organization of leisure of children; description is given to the concept „spare time” and „recreation activity”, and also certainly duties and functions of social worker, from organization of leisure of children domiciliary.

Keywords: spare time, leisure, recreation activity, organization of leisure, out-of-school educational-educate establishments.

УДК 615.851.4-053.2-056.24

Я. О. Кудряшова

ВПЛИВ АРТ-ТЕРАПІЇ НА РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ

Арт-терапія є незамінним інструментом для дослідження і гармонізації тих сторін внутрішнього світу людини, для виразу яких слова мало придатні. З розвитком арт-терапії пов’язуються надії на створення такої гуманної, „синтетичної” методології, яка в однаковій мірі враховувала б досягнення наукової думки і досвід мистецтва, інтелект людини і його відчуття, потребу в рефлексії і жадання дії, план тілесний і план духовний. І, звичайно ж, інтерес до арт-терапії може бути пов’язаний з тим, що вона в еру панування технічного і фармакологічного напрямку медицини апелює до внутрішніх, самоцілюючих ресурсів людини, тісно пов’язаних з його творчими можливостями.

Поява арт-терапії як галузі теоретичного та практичного знання на межі мистецтва та науки відносять приблизно до 30-х років минулого століття. Еволюція поняття „арт-терапія” відбиває процеси відособлення трьох самостійних напрямків: медичного, соціального, педагогічного. Поєднуються ці напрямки художньої творчої діяльності в якості лікувального, відволікаючого або гармонізуючого фактору [2, с. 5].

В Україні проблеми арт-терапії досліджують багато вчених-теоретиків та практиків: А. Бреусенко-Кузнецов, О. Вознесенська, Н. Волкова, В. Газолишин, Н. Ещенко, О. Любарец, Н. Полякова, Н. Простакова, О. Пинчук, та ін.

Мета статті – розкрити вплив арт-терапії на розвиток творчих здібностей дітей-інвалідів.

Арт-терапія – безболісний метод, який розвиває гармонійну особистість, формує творче відношення до життя. Вона дає можливість більш активно і самостійно брати участь у житті суспільства.

Арт-терапія особливо важлива для дітей-інвалідів, які в силу фізичних та психічних особливостей свого стану часто соціально дезадаптовані, обмежені у соціальних контактах. При цьому дитина навчається спілкуватись з навколишнім світом на рівні екосистеми, використовуючи образотворчі, рухові та звукові засоби. Вона має змогу самостійно висловлювати свої почуття, потреби та мотивацію своєї поведінки, діяльності і спілкування, необхідні для її повноцінного розвитку та пристосування до навколишнього середовища.

Арт-терапія пов'язана з візуальним мистецтвом та має на увазі можливість актуалізації психічних резервних можливостей, формування на їх основі адекватної поведінки за рахунок образотворчої діяльності. Головне, щоб дитина-інвалід крізь малюнок могла виразити внутрішній стан, відчуття, переживання, без акценту на художні достоїнства.

Вивчення творчих здібностей дитини становить важливу проблему не тільки для педагогів та батьків, а й соціальних працівників та психологів „Здатність до творчості, – відзначав академік В. Енгельгардт, – це найвищий дар, яким нагородила природа людину на нескінченно тривалому шляху її еволюційного розвитку”.

З іншої сторони, застосовується прийом естетотерапії, заснований на невербальному впливі художніх форм на формування духовної особистості. При цьому він виступає у пасивній ролі глядача чи в активній ролі, виражає свої емоції в художньому образі [2, с. 8].

У процесі розвитку дитини-інваліда і в корекційному процесі особлива роль належить образотворчій діяльності (малюванню). Кожна дитина, починаючи з 2-3 років, малює із захопленням. До початку підліткового періоду це захоплення у більшості випадків минає. Підлітки починають соромитися своїх малюнків та припиняють займатися образотворчою діяльністю, якщо не мають особливих здібностей.

Поясненням цього факту є та обставина, що образотворча діяльність має великий біологічний смисл – малювання відіграє роль одного з механізмів виконання програми удосконалення організму, його психіки. У перші роки життя дитини воно сприяє розвитку сенсорно – моторної координації, формує зорові образи, допомагає оволодінню формами, сприяє розвитку міжпівкульної взаємодії, так як у процесі малювання координується конкретно образне мислення, яке пов'язане з роботою правої півкулі, та абстрактно-логічне, за яке відповідальна ліва

півкуля, особливо важливий зв'язок малювання з мисленням та мовою. Дитина у малюнках оформлює свої знання про предметний та соціальний світ, не зважаючи на нестачу слів, тому дитяче малювання називають графічною мовою.

Будучи пов'язаним з найважливішими психічними функціями – зоровим сприйняттям, моторною координацією, мовою, мисленням, малювання не просто сприяє розвитку кожної функції, але пов'язує їх поміж собою, допомагає дитині-інваліду упорядкувати засвоєвані знання, оформити та зафіксувати модель уявлень про навколишнє середовище. До підліткового віку малювання в основному вичерпує свої біологічні функції, його адаптивна роль знижується, дитина припиняє малювати [1, с. 125].

Накопичений досвід свідчить, що у розумово відсталих дітей образотворча діяльність не виникає та не розвивається без спеціальних занять та навчання. Разом з тим, спеціальне навчання малюванню таких дітей часто має позитивний результат. Деякі розумово відсталі діти можуть оволодіти вмінням передавати у малюнках розгорнутий графічний образ у самому ранньому віці. У цілому розумово відстала дитина у малюнках тривалий час залишається прив'язаною до стереотипного зображення, запозиченому з графічного зразка. Характерні особливості, які притаманні малюнкам нормальних дітей та дітей-інвалідів, дозволяють використовувати дитячий малюнок у якості діагностичного інструмента для оцінки розумового розвитку.

Однак цінність образотворчої діяльності цим не обмежується. Існує думка, що індивідуальні особливості дитячого малюнка є відображенням індивідуально-психологічних властивостей дитини, його світосприйняття, характеру, самооцінки та інших властивостей особистості. У малюнках дитина несвідомо пропонує той варіант, який відповідає особливостям його персонального складу. З цих позицій дитячий малюнок розглядається як діагностична проєктивна техніка для дослідження особистості дитини, його внутрішнього світу.

Риси характеру, що сприяють творчій продуктивності, можна виявити досить рано. І, перш за все, батьки повинні звернути увагу на їх розвиток. В ранньому дитинстві таких дітей відрізняє підвищена активність, нездоланна жага пізнання і невичерпна допитливість. Такі діти завдають багато клопоту батькам і членам сім'ї. В якій мірі творчі імпульси дитини перетворюються в творчий характер, залежить більше від впливу батьків та інших дорослих дома і в школі [3, с. 51].

Цікавими є дослідження американських педагогів та психологів, зокрема Торренса, автора системи вимірювання творчих здібностей. Він повідомляє, що спадковість не є найважливішим показником творчої продуктивності. На основі своїх досліджень він стверджує, що формування творчого характеру залежить більше від сім'ї, яка здатна розвинути, або знищити творчий потенціал дитини ще у дошкільному віці. Тому великого значення набуває система виховання творчих

здібностей як у сім'ї, так і у дошкільних, шкільних та спеціальних закладах освіти.

Однією із сфер, де на ранніх стадіях життя проявляється творча активність дітей, є образотворче мистецтво. Як відомо всі діти малюють. Малювання є основним засобом вираження себе на самих ранніх стадіях життя. Тільки в малюванні діти із самого початку вільні від обмежень (знання нотної грамоти у музиці, уміння виразити свою думку в літературі) і тому малювання з усіх видів художньої творчості їм найближче. Гранично обмежені в художніх засобах, щоб розвинути свою думку, діти, спираючись на свій творчий інстинкт, знаходять дивовижні рішення, самостійно відкривають образотворчі закони.

Саме завдяки малюнку отримуємо можливість заглянути у внутрішній світ маленької людини, осягнути логіку дитячої творчості, бо малювати й думати для неї одне і те ж. В малюнках діти не зображають реальний світ, вони відтворюють свій особистий світ на папері. Характерною особливістю дитячих малюнків є лаконічність, зосередженість і концентрація думки. Образотворчі засоби спроможні передавати думки і почуття більш безпосередньо, вони більш особистісні та інтимні. Вони також мають невичерпний потенціал розвитку емоційної сфери дитини. Без розвитку почуттів, без розвитку уяви, без пристрасті до творчості людина не зможе сьогодні просунути в області самих вузьких і суто технічних знань. Творча уява сьогодні все більше ціниться у всіх галузях життя.

Провідну роль у процесі розвитку творчих здібностей дітей від трьох до семи років займають або батьки, або педагоги дошкільних закладів (за умови їх відвідування). Найкращий спосіб виховання творчості в дітях – це бути самому творчою особистістю. Вона може бути застосована і відносно батьків. Бо саме дітям до шести-семи років належить найбільша кількість найцікавіших малюнків. Потужна інтуїція, у цьому віці, компенсує недостатність знань про життя. Інтуїція допомагає виконати найсміливіші задуми дитини [3, с. 32].

За даними Н. Аллахвердової, у шість-сім років, а іноді і в дев'ять-одинадцять, відбувається повна криза образотворчої діяльності. По мірі ускладнення життєвих вражень і проблем дитини, однієї інтуїції для їх вираження стає недостатньо. У зв'язку з цим настає віковий і творчий переломний момент. В результаті втрачається чіткість малюнка, його наївність, пропадає гармонійне світосприйняття. Дитина більше не може обмежуватися імпровізацією, стихійністю, фантазією.

На практиці роботи з дітьми зарекомендували себе малюнкові проби „Намалюй людину”, „Намалюй неіснуючу тварину”, „Малюнок сім'ї”, малюнок „Будинок, дерево, людина”. Усі вони є засобами психодіагностики особистості дитини (та дорослого), а також діагностики внутрісімейних стосунків з точки зору дитини.

Малювання дітей слугує засобом вирішення психологічних проблем (страхи, неспокій, самотність, подолання негативних переживань, формування уміння та впевненості руки).

Основна увага при проведенні корекційної арт-терапії приділяється ставленню дитини-інваліда до своєї діяльності, своїх малюнків, гри на музичних інструментах тощо [5, с. 8].

Арт-терапію, як методику корекцію, доцільно використовувати в комплексі функціонально – системної медико-соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Застосування арт-терапії підвищує пізнавальну активність дітей, сприяє сенсорному та руховому розвитку, концентрує увагу. Крім того, арт-терапія дозволяє здійснювати більш ефективний вплив на формування емоційної сфери, спонукає до подальшого розвитку компенсаторних властивостей збережених функціональних систем.

Таким чином, було розкрито, що арт-терапія стимулює пізнавальну активність дитини, організовує її поведінку, підвищує самооцінку.

Література

1. **Бурно М. Е.** Терапия творческим самовыражением : [учеб. пособие по психотерапии] / М. Е. Бурно. – М. : Академ. проект, 2006. – 429 с. 2. **Вознесенська О.** Особливості арт-терапії як методу / О. Вознесенська. // Психолог. – 2005. – №10. – С. 5–8. 3. **Копытин А. И.** Системная арт-терапия : теоретическое обоснование, методология применения, лечебно-реабилитационные и дестигматизирующие эффекты : автореф. дис... д-ра мед. наук : спец. 19.00.04 / А. И. Копытин. – СПб., 2010. – 51 с. 4. **Практикум по арт-терапии** / А. И. Копытина. – СПб. : Питер, 2000. – 448 с. 5. **Кудрина А. В.** Методы арт-терапии в практике психологического консультирования / А. В. Кудрина. // Психологический журнал. Международного университета природы, общества и человека. – „Дубна”, 2009. – № 3 – С. 18–24.

Анотація. У статті зроблено спробу розкрити вплив арт-терапії на розвиток творчих здібностей дітей-інвалідів, дано визначення поняття „арт-терапія”, проаналізовано особливості корекційної арт-терапії та зроблено висновок про те, що арт-терапія стимулює пізнавальну активність дитини з особливими потребами, організовує її поведінку та підвищує самооцінку.

Ключові слова: творчість, образотворча діяльність, арт-терапія, корекційна арт-терапія.

Аннотация. В статье сделана попытка раскрыть влияние арт-терапии на развитие творческих способностей детей-инвалидов, дано определение понятию „арт-терапия”, проанализированы особенности коррекционной арт-терапии и сделан вывод о том, что арт-терапия

стимулює пошукову активність дитини з особливими потребами, організовує його поведінку і підвищує самооцінку.

Ключеві слова: творчість, образотворча діяльність, арт-терапія, корекційна арт-терапія.

Annotation. An attempt to expose influence of art-therapy on development of creative capabilities of children-invalids is done in the article, determination a concept „art-therapy” is given, the features of correction art-therapy are analysed and a conclusion is done that art-therapy stimulates cognitive activity of child with the special necessities, organised his conduct and promotes a self-appraisal.

Keywords: creation, graphic activity, art-therapy, correction art-therapy.

УДК 37. 013. 42 : 316. 624 – 053.6

К. Р. Лагкоєва

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

В наш час технологіям роботи з молоддю приділяється велика увага. Зрозуміло, чому: молодь – майбутнє нашого Світу. То яка ж вона, сучасна молодь?

Сьогодні молодь часто характеризується як жорстока, аморальна, бездуховна. Це аргументують зростанням молодіжної злочинності, поширеністю „вільних”, сексуальних стосунків, споживанням наркотиків, культом грошей і сили і т. д.

Однак, це зовнішня сторона, яка є характерною не для всієї молоді в цілому. Можна говорити про дві моделі соціальної роботи з молоддю: інтегративну та дефіцитну.

Інтегративна модель – це соціальна робота в широкому сенсі, яка повинна сприяти соціалізації молоді. У цьому аспекті соціальна робота практично співвідноситься з таким видом професійної діяльності, як соціальна педагогіка [1].

Реалізація даної моделі можлива лише за допомогою державно-громадського механізму, який передбачає виділення значних фінансових, а також людських і матеріальних ресурсів, що можливо тільки в умовах розподільного ведення народного господарства.

Однак в силу надмірно великого обсягу коштів, які мають бути виділені на повноцінну реалізацію такого типу соціальної роботи, більшість країн з ринковою економікою обирає дефіцитну модель розвитку соціальної роботи, орієнтовану, в першу чергу, на соціально вразливі верстви населення, групи ризику, інвалідів та самотніх, а також дітей і підлітків.

Проблеми соціальної роботи з молоддю була розглянута такими вченими, як М. Лукашевич, І. Мигович, І. Пінчук, В. Полатвець, Т. Самигіна, Л. Тюття, Б. Іванова.

Мета статті – здійснити аналіз деяких соціальних проблем сучасної молоді.

Під *соціальною роботою з молоддю* розуміється професійна діяльність з надання допомоги як окремій молодій людині, так і групам молодих людей з метою поліпшення або відновлення їхньої здатності до соціального функціонування; створення умов, що сприяють досягненню цих цілей в суспільстві, а також робота з молодими людьми.

Основним завданням соціальної роботи при цьому є вироблення у молоді здатності самостійно вирішувати свої проблеми, адаптуватися до нових соціально-економічних умов ринкової економіки, отримувати навички самостійного життя та брати участь у самоврядуванні.

Суб'єкт цього виду діяльності – соціальні служби для молоді, що представляють собою сукупність державних і недержавних структур, спеціалізованих установ з надання соціальної допомоги і захисту молодих людей, підтримки їх ініціатив [3].

Згідно з матеріалами збірника нормативних документів існує наступна структура соціальних служб системи органів у справах з молоддю:

1. *Центр соціально-психологічної допомоги молоді*, призначений для надання медико-психолого-педагогічної допомоги молоді, що переживає кризові стани, що знаходиться в конфліктних ситуаціях в мікро- та макросередовища, профілактики та попередження девіантної, делінквентної та суїцидальної поведінки у даній категорія населення.

2. *Центр інформації для молоді*, призначений для надання інформаційних та методичних послуг органам виконавчої влади у справах молоді, організаціям і установам, що працюють з молоддю, різним групам молодих людей.

3. *Центр ресоціалізації неповнолітніх та молоді, які повернулися з місць позбавлення волі*, який надає консультативну, соціально-правову, профорієнтаційну і психологічну допомогу молоді, що опинилася в дезадаптованому стані. Завдання Центру – надання допомоги криміногенним категоріям молоді, що втратив соціально-корисні зв'язки, які у стані дезадаптації, з метою їх ресоціалізації, запобігання рецидиву.

У складі Центру повинні бути відділ консультування по телефону – „телефон довіри”, кабінет психологічного розвантаження, школа профорієнтації та профпідготовки, відділ індивідуальної роботи з криміногенним контингентом, консультаційний пункт.

Молодіжні проблеми, при всій їх специфіці неможливо вирішити у відриві від системи підтримки сім'ї, освіти та охорони здоров'я, охорони громадського порядку, розвитку культури, спорту і туризму. Становлення ж соціальних служб здійснюється в сучасний період в умовах роз'єднаності окремих програм і відомчого протистояння [2].

Соціальна робота з молоддю, в якій використовуються в основному інноваційні методи, має наступні напрямки:

- створення нових принципів міської політики по відношенню до дітей і управлінського механізму їх реалізації;
- розробка методів профілактики злочинності серед підлітків та молоді, прийомів медико-психологічної та соціально-педагогічної корекції поведінки, що відхиляється від норми;
- надання соціальних, послуг та ліквідація репресивного механізму в роботі з підлітками;
- створення середовища проживання і спілкування молоді людини на основі роботи клубів за місцем проживання та так званих клубів спілкування, в тому числі для молоді з обмеженими можливостями;
- створення оптимальних умов для тимчасового працевлаштування підлітків, у тому числі організація громадських робіт на муніципальному рівні.

Як структурний підрозділ міські органи влади у справах молоді несе відповідальність за:

- організацію фізичного і духовного розвитку підлітків за місцем проживання;
- відпочинку на території міста;
- створення умов зайнятості молоді;
- координацію профілактики правопорушень;
- надання соціальних послуг підростаючому поколінню.

У сферу професійних інтересів Комітету входять також питання соціального захисту молоді, створення умов соціальної адаптації дітей-інвалідів та дітей-сиріт, розвиток молодіжної культури та інноваційної діяльності молоді, підтримка програм різних дитячих та молодіжних громадських об'єднань.

Міські органи влади створили кілька координаційних рад (до складу яких увійшли фахівці, керівники різних служб і підрозділів мерії), зокрема:

- координаційну раду з охорони прав молоді та соціальної адаптації;
- координаційну раду щодо попередження вживання та розповсюдження наркотичних і токсичних речовин та молодіжному середовищі;
- координаційну раду (в якості експертного органу) щодо підтримки молодіжних і дитячих громадських об'єднань.

Ми навели приклад вже сформованої системи соціальної роботи з молоддю. Молодіжні служби взаємодіють з багатьма установами, в тій чи іншій мірі займаються вирішенням проблем молоді.

Підтримка з боку мерії забезпечує фінансування дитячих та молодіжних програм із залученням як бюджетних, так і позабюджетних коштів. З метою самофінансування соціальних служб та молодіжних

програм широко використовується діяльність з використанням і таких форм, як проведення аукціонів, лотерей, телемарафонів і т. п. [4].

Таким чином ми визначили, як розглядається аналіз деяких проблем молоді, і прийшли до висновку, що основна увага соціальної роботи з молоддю має бути приділена:

- розробці законодавчого забезпечення соціального захисту молоді як в області організації відповідних служб, що гарантують реалізацію прав і розвиток молодої людини, так і в області запобігання негативного впливу на молодь навколишньому середовища, що характеризується жорстокістю, насильством, поширенням алкоголізму, наркоманії тощо;

- у зв'язку з нерозвиненістю громадянського суспільства в Україні пріоритет у створенні соціальних служб для молоді повинен бути відданий державним структурам (всупереч теорії соціальної роботи) з одночасною підтримкою громадських формувань та молодіжних ініціатив.

У цих умовах особливо актуальним є використання новітніх зарубіжних технологій в галузі соціальної роботи з молоддю, які отримали узагальнюючу назву „мобільна соціальна робота з молоддю”.

Література

1. Лукашевич М. П. Соціальна робота в Україні : теоретико-методичні засади / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович, І. М. Пінчук. – К. : МАУП, 2001. – 168 с. 2. Соціальна робота в Україні : перші кроки / [під ред. В. Полтавця]. – К., 2000. – 233 с. 3. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : [підручник] / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К., 2009. – 368 с. 4. Тюття Л. Т. Соціальна робота : теорія і практика : [навч. посіб.] / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К., 2008. – 574 с.

Анотація. В статті підкреслюється актуальність питання технології соціальної роботи з молоддю, зазначено, що основними технологіями соціальної роботи з молоддю є: створення системи соціального обслуговування молоді як державно-громадської цілісної системи соціально-психологічного супроводу людини.

Ключові слова: соціальне функціонування, ринкова економіка, інноваційні методи, координаційні ради.

Анотація. В статье подчеркивается актуальность вопроса технологии социальной работы с молодежью, обращается внимание на то, что основными технологиями социальной работы с молодежью являются: создание системы социального обслуживания молодежи как государственно-общественной целостной системы социально-психологического сопровождения человека.

Ключевые слова: социальное функционирование, рыночная экономика, инновационные методы, координационные советы.

Annotation. In article relevance of a question as technologies of social work with youth, proceeding from it is emphasized, the main technologies of social work with youth are: creation of system of social service of youth as state and public complete system of social and psychological escort of the person.

Key words: social functioning, market economy, innovative methods, coordination councils.

УДК 364–7:378.4/.6(477)

С. І. Літвінова

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ, ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

В умовах, коли наша країна з величезними труднощами змушена долати руйнівні наслідки економічної кризи, що обернулися обвалом практично у всіх галузях вітчизняної економіки, студентська молодь, як ніколи, потребує соціальної допомоги і підтримки.

З огляду на те, що ця молодіжна підгрупа важлива не тільки за кількісними ознаками, але й є політичним, інтелектуальним, науковим, духовним, культурним потенціалом суспільства, розглядається як „резерв нації”, має реальні шанси на досягнення найвищого соціального статусу у майбутньому. Крім того, студентська молодь являється носієм, провідником нових поглядів, інноваційного світогляду, стилю життя й поведінки, рушійною силою соціальних змін у суспільстві [1, с. 12]. Зважаючи на це, одним із головних завдань молодіжної політики є вдосконалення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, сприяння професійній і соціальній зрілості студентської молоді, включаючи можливості соціальної роботи з цією категорією.

Питання надання соціальної допомоги студентам для забезпечення оптимальних умов підготовки кваліфікованих спеціалістів, конкурентоспроможних на ринку праці, здатних успішно адаптуватися при працевлаштуванні лишається актуальним і значущим.

Мета статті – виявити найбільш актуальні напрямки діяльності соціальних служб у вищих навчальних закладах, дати загальне уявлення про сутність цієї роботи, означити проблеми в загальному їх вигляді та перспективи щодо подальшого розвитку у цьому напрямку.

В управлінні навчально-виховним процесом ВНЗ питанням соціалізації студентської молоді приділяється недостатня увага за відсутності обов'язкових вимог і стандартів щодо соціальної роботи у

студентському середовищі, законодавчо визначених штатних посад соціальних працівників у вищій школі, дієвих механізмів відповідальності за стан виховної роботи [2, с. 8-9; 3, с. 4].

Проблеми соціалізації студентства, їх адаптації до умов навчання у ВНЗ досліджують: А. Капська, Б. Ананьєв, І. Кон, Ю. Кривов, М. Лукашевич, Г. Балл, В. Гаврилов, С. Годник, К. Делікатний, М. Дяченко, О. Зотова, Л. Межова, Л. Кандибович, В. Кондратова, П. Просецький, Є. Савонько, В. Семиченко, Ф. Хайрулін та ін.

Розв'язання проблем у студентському середовищі є важливою справою, яка потребує значних людських і фінансових ресурсів, тривалого часу, цілеспрямованих ідей, що неможливо без участі органів управління ВНЗ [3, с. 5].

Успішність процесу соціалізації та професійного становища майбутніх спеціалістів залежить від рівня організації соціальної роботи у студентському середовищі, яку можна проводити через функціонування студентських соціальних служб. Такі структурні утворення безпосередньо на території вищого навчального закладу є однією із альтернативних форм надання соціальної допомоги студентам за формулою: „Не бути пасивним учасником чи спостерігачем, а самому вчитися вирішувати власні проблеми” [4, с. 5].

Вирішення соціальних проблем студентської молоді можливо за умови утворення та ефективного функціонування соціальних служб при ВНЗ за участю адміністрації навчального закладу та молодіжних громадських організацій.

Сутністю діяльності соціальних служб у вищих навчальних закладах є розв'язання соціальних проблем та поліпшення становища студентської молоді, надання комплексу соціальних послуг студентам, створення сприятливих умов для їхньої самореалізації та самовдосконалення.

Одним із основних напрямів діяльності студентських соціальних служб ВНЗ України є соціально-адаптаційні процеси в студентському середовищі. Головним об'єктом цього середовища є першокурсники, які приходять до вузу зі школи, у своїй більшості соціально несформованими, без навичок систематичної праці у процесі навчання. Тому вчорашній учень школи важко адаптується до системи навчання у вищих навчальних закладах [1]. На сучасному етапі, в Україні, процесом навчання і виховання у вищому навчальному закладі займається велика кількість фахівців, які мають на меті ефективно допомагати сучасним студентам на протязі 4-5 років стати висококваліфікованими спеціалістами. Але з напрямів їх діяльності, випадає соціальна, індивідуальна та групова робота з урахуванням потреб студентської молоді, психологічна допомога в успішній соціалізації на перших етапах самостійного дорослого життя.

Перспективи розвитку, майбутнє суспільства, значною мірою залежать від потенціалу молоді, рівня її підготовки, ціннісних орієнтацій,

загальної культури.

Проблема соціальної адаптації молоді в сучасних соціально-економічних умовах постала надзвичайно гостро. Загалом студентам, як особливій, специфічній категорії молоді, властиві ті ж риси, що і молоді взагалі. Разом з тим студентство – це особлива соціальна група, яка має свої власні, лише їй притаманні відмінності, свої погляди на формування життя. Адаптаційні процеси у студентському середовищі характеризуються певною суперечливістю, молодь легше пристосовується до нових соціальних умов, для неї характерним є потяг до нового, прагнення випробувати те, що невідомо попереднім поколінням, гнучкість поглядів і уявлень [3, с. 4].

Доведено, що в умовах сучасного вищого навчального закладу впроваджувати основні завдання молодіжної політики країни може спеціалізована структура – студентська соціальна служба. Визначено її основні принципи: відкритості, прозорості та активного залучення до участі студентської молоді.

Функції соціальних служб в ВНЗ:

1. Реалізація проектів соціального становлення, розвитку і соціальної підтримки студентської молоді.

2. Розробка пропозицій по удосконаленню діяльності служби, зокрема її організаційно-правового, науково-методичного, інформаційного, матеріально - технічного і фінансового забезпечення.

3. Співпраця (в рамках наданих повноважень) з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями незалежно від їх форм власності, громадськими організаціями, фізичними особами в рішенні питань соціального становлення і соціальної підтримки студентської молоді.

4. Проведення соціологічних досліджень з метою визначення соціальних проблем студентів університету для оптимального їх вирішення.

5. Здійснення соціально-психологічного, соціально-педагогічного консультування студентів, надання інформаційних послуг.

6. Підготовка статистичних, інформаційних матеріалів, які відображають стан соціальних проблем у студентському середовищі.

7. Проведення активного залучення до своєї діяльності членів студентського парламенту і студентського профкому ВНЗ.

До основних напрямів, форм і методів роботи служби можна віднести наступні:

- реалізація державних програм у сфері соціальної роботи із студентською молоддю з метою поліпшення її стану, дозволу соціальних проблем;

- співпраця з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями незалежно від їх форм власності, громадськими організаціями,

фізичними особами, в рішенні питань соціального становлення і соціальної підтримки молоді;

- надання соціальної, правової, психологічної і інформаційної допомоги студентській молоді;

- сприяння успішній адаптації студентів 1-го курсу;

- сприяння організації роботи Комісії по соціальному страхуванню;

- активна співпраця зі студентською молоддю з приводу рішення житлових питань студентів (поселення в гуртожиток і т. п.);

- робота зі студентами з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, студентами з обмеженими можливостями, студентськими сім'ями, студентами з малозабезпечених сімей, обдарованою молоддю;

- допомога в організації культурно-дозвільної діяльності;

- контроль по відповідності норм охорони здоров'я, безпеки життєдіяльності студентів в навчально-виховному процесі.

На початку діяльності СтСС, єдиним практичним напрямком роботи була робота зі студентами пільгових категорій, що навчаються в вищих навчальних закладах, пізніше ці напрями було розширено.

Студенти, які відносяться до пільгових категорій:

- діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування;

- діти, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС;

- діти загиблих військовослужбовців;

- діти з малозабезпечених сімей;

- студенти з обмеженими можливостями;

- студенти, які потребують соціальної допомоги;

- студенти, що проживають у гуртожитку;

- студенти з інших міст, сіл та селищ, що потребують житла;

- студентські сім'ї (особливо з дітьми);

- студенти, що потребують соціальної і психологічної підтримки.

Сьогоднішній стан діючої системи соціальної підтримки студентської молоді спільно з виховними підрозділами ВНЗ, студентським самоврядуванням, профспілками свідчить про недослідженість питань системності, доступності, оперативності соціальної допомоги, що у свою чергу знижує ефективність їх соціалізації.

Зважаючи на фінансові труднощі в сім'ях, в яких є студенти, постає питання їхнього підробітку (часткового, з неповним робочим днем, робота по вихідним тощо), в результаті існують явні відмінності між працюючими і непрацюючими студентами. Можна вважати, що працюючи студенти мають більш широкі можливості для адаптації до складних соціально-економічних умов, а непрацюючі – внаслідок більшої обмеженості своїх матеріальних ресурсів, сильніше підпадають під стресові ситуації і ризикують увійти до категорії дезадаптованих [2, с. 28].

Інноваційним в діяльності соціальних служб є допомога у оформленні субсидій студентам, які мешкають у гуртожитку і їх платня за проживання становить більше 20% загального доходу конкретної особи. А також, при відсутності місць у гуртожитку, соціальна служба пропонує придатне за вартістю, умовами проживання, місцем розташування житло з бази житла соціальної служби ВНЗ, яка сформована за допомогою брокерських контор і агенцій. Студенти, які мають пільги користуються правом на пільгове проживання у гуртожитку.

Студентська соціальна служба завжди йде назустріч тим студентам, які ведуть активний спосіб життя, прагнуть до самореалізації і саморозвитку, наданню допомоги нужденним, приймають участь у колективних заходах та студентських об'єднаннях.

Для таких активістів пропонується наступний вид діяльності – волонтерство, в якому можна реалізувати організаторські або лідерські здібності, креативні ідеї та творчі задуми, пов'язані з бажанням покращити навколишній світ.

Головним документом соціальних дій є створення студентських соціальних програм, в яких відображається загальна концепція функціонування СтСС, з можливістю самозабезпечення кадровими ресурсами через волонтерство.

Враховуючи все вищезазначене можна зробити висновок, що соціальні служби при вищих навчальних закладах регулярно надають соціальну допомогу студентам, охоплюють вирішенням значну кількість соціальних проблем, з якими стикаються студенти: проблеми адаптації на початку навчання, соціалізації, вирішення гострих соціальних питань, пов'язаних з проживанням у гуртожитку, профілактика негативних явищ, формування здорового способу життя, набуття професійного і життєвого досвіду студентів. Їх діяльність дозволила значно підвищити якість надання соціальних послуг студентській молоді.

Отже, сьогодні вбачається стійка тенденція щодо росту кількості студентів, які виявили бажання співпрацювати з спеціалістами СтСС для вирішення своїх проблем. Це свідчить про високий показник індивідуальних звернень, в той час колективна соціальна допомога перебуває поки що на початковій стадії і потребує впровадження. Саме у цьому ми бачимо перспективи подальшого розвитку нашого дослідження.

Література

1. **Кон И. С.** НТР и проблемы социализации молодежи / И. С. Кон. – М. : Знание, 1988. – 64 с.
2. **Кротюк С. Ф.** Соціальна робота як інструмент соціалізації молоді / С. Ф. Кротюк // Молодь України : стан, проблеми, шляхи розв'язання. Вип. 6. – К. : Столиця, 1997. – С. 145–150.
3. **Романова Н. Ф.** Організація і управління діяльністю студентських соціальних служб у вищих навчальних закладах України : дис. канд. пед.

наук : 13.00.01 / Н. Ф. Романова. – К. : Центральний інститут післядипломної освіти АПН України, 2005. – 260 с. **4. Романова Н. Ф.** Методичні рекомендації щодо створення та розвитку студентських соціальних служб / Н. Ф. Романова. – К. : ДСССДМ, 2005. – 116 с.

Анотація. У статті виявлено найбільш актуальні напрямки діяльності соціальних служб у вищих навчальних закладах, наведено загальне уявлення про сутність цієї роботи, означено проблеми в загальному їх вигляді та перспективи щодо подальшого розвитку у цьому напрямку.

Ключові слова: навчально-виховний процес, управління, соціалізація, соціальна служба.

Аннотация. В статье выявлены наиболее актуальные направления деятельности социальных служб в высших учебных заведениях, приведено общее представление о сущности этой работы, отмечено проблемы в общем их виде и перспективы относительно последующего развития в этом направлении.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, управление, социализация, социальная служба.

Annotation. In the article found out the most актуальні directions of activity of social services in higher educational establishments, a general picture is resulted of essence of this work, marked problems in their general view and prospects in relation to subsequent development in this direction.

Keywords: educational-educate process, management, socialization, social service.

УДК [364-7:343.431-048.66](477)

Д. В. Соколова

АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА НАСЛІДКІВ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

Організація та проведення роботи з попередження торгівлі людьми в Україні є важливим напрямом соціальної роботи. Його значущість та необхідність здійснення впливає не лише з морально-етичних переконань соціальних працівників, але й з низки нормативно-правових документів, які є обов'язковими для виконання. Попередження та поширення знань про проблему торгівлі людьми, про те, яким чином захистити себе та не потрапити до тенет торгівців людьми, є також важливою складовою захисту прав дітей та молоді.

Робота в цій сфері налічує вже більше десяти років, що дає підстави для вивчення та використання напрацьованого досвіду в системі

соціальної роботи. Аналіз літератури свідчить, що протидію торгівлі людьми досліджують такі вчені, як К. Левченко, І. Шваб, І. Трубавіна, Л. Калашнікова, Р. Зеленський, Н. Черножукова, Л. Ковальчук, Я. Чепіга, Н. Калашнік, І. Петрюк, Н. Рудюк, Т. Дорошок, Н. Павлик.

Спільна робота навчальних закладів, наукових установ, державних структур, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та його підрозділів, а також громадських та міжнародних організацій, перш за все Міжнародного жіночого правозахисного центру „Ла Страда-Україна”, призвела до реалізації системних заходів у сфері попередження торгівлі людьми, вивчення та застосування найкращого досвіду, підготовки та розповсюдження великим тиражем науково-методичних та інформаційних матеріалів, що стали базою для організації роботи з постраждалими від торгівлі людьми.

Метою даної статті є аналіз існуючих рішень проблем торгівлі людьми на загальнодержавному рівні, а також розгляд торгівлі людьми як соціального явища та визначення стану нормативно-правової бази України щодо протидії торгівлі людьми.

Торгівля людьми – усі дії, пов’язані з вербуванням та перевезенням особи в межах або за межі країни з метою продажу, працевлаштування чи надання послуг, шляхом застосування прямого чи непрямого насильства, погрозою насилля, приниженням гідності, зловживанням владою, боргової залежності, ошукуванням чи будь-якими іншими силами примушення [1, с. 209].

Жертвами торгівлі людьми є маленькі діти, підлітки, чоловіки й жінки. Торгівля людьми може приймати різні форми, такі як: секс-індустрія; примусова праця на виробництві, в ресторанах і на сільгоспроботах; домашня робота на рабських умовах в якості домашньої прислуги або гувернанток; торгівля нареченими; торгівля органами.

Л. Калашнікова вважає, що торгівля людьми означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, надмірної експлуатації, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод.

Україна є країною-постачальником жінок та дівчат у рабство до Європи і на Близький Схід з метою сексуальної експлуатації, а також чоловіків, яких переправляють до Європи або Північної Америки для примусової праці. Україна є також однією з головних країн-транзитів для потерпілих Азії та Молдови, яких продають на Захід. Україна також країна-постачальник і країна-транзит торгівлі дітьми, яких використовують для надання секс-послуг. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) 10% всіх жертв торгівлі людьми були молоді люди віком від 12 до 18 років.

Проблема торгівлі людьми, особливо жінками (або проблема „білого рабства”) не визнає державних кордонів, не робить різниці між розвиненими державами та країнами, що розвиваються [1, с. 76].

Продивившись матеріал, ми з’ясували, що вперше термін „біле рабство” з’явився на початку ХХ ст., коли більшість держав тодішньої Європи підписали в 1904 році в Парижі Міжнародну угоду, спрямовану на боротьбу з цим ганебним явищем. У ті часи особлива увага приділялася жінкам з Великобританії, яких примушували займатися проституцією в країнах континентальної Європи. Пізніше поняття „біле рабство” поширилося на загальне поняття торгівлі живим товаром. Наступна міжнародна конвенція, спрямована на боротьбу з „білим рабством”, була підписана в Парижі в 1910 році і вимагала від держав-учасниць визнати злочинними дії кожного, хто сприяє або безпосередньо займається торгівлею живим товаром [1, с. 69].

Ланцюг злочинних дій торгівлі людьми, на думку К. Левченко, складається з наступних ланок: вербування – перевезення – передача або прийом людей – продаж – обман, примус силою, погрозами, зловживання владою – експлуатація [1, с. 54].

Українські громадяни їдуть за межі країни з метою працевлаштування і шукають будь-яку можливість потрапити за кордон. Способи вербування їх на таку „роботу” різноманітні, і в той же час традиційні.

Соціальні працівники, які займалися питанням торгівлі людьми, виявили наступні шляхи вербування: фірми з працевлаштування; подруги, однокласники; знайомі, сусіди; оголошення в ЗМІ; роздача запрошень на вулицях; незнайомі люди, які називають себе „агентами іноземної фірми”; шлюбні агентства; туристичні фірми; знайомства через Інтернет; виїзд для отримання освіти (студентські візи) і т. д.

Аналіз проблеми показує, що торгівля людьми стрімко розвивається по всьому світу через такі основні причини: можливість швидкого отримання великого прибутку без стартового капіталу; отримання цього прибутку тривалий час від експлуатації одних і тих же жертв; відсутність покарання за злочин.

Проблема експлуатації людей, як правило, починається з того, що торговці людьми пропонують своїм майбутнім жертвам привабливі можливості працевлаштування за кордоном. У багатьох випадках жертва дізнається про фальшиву природу цих домовленостей лише після своєї появи в країні призначення, коли в неї відбирають паспорт, вдаються до фізичного і психічного насильства, вимагають відробити гроші, витрачені на оформлення документів, віз і квитків. Далі залежність жертви збільшується за схемою наперед сфабрикованих боргів, до яких налічують гроші, які витратив власник борделю на незаконне придбання, проживання, харчування [2, с. 33].

Таким чином людина опиняється в запланованій борговій залежності, яка постійно збільшується. До боргової залежності додають надумані штрафи і вартість кожного перепродажу іншому власнику.

Трафікери, тобто ті, що перевозять людей за кордон, використовують різні способи для залякування і контролювання своєї жертви – фізичне насильство, ув'язнення, а також різні механізми психологічного та фінансового контролю [4, с. 98].

В соціальній роботі визначаються наступні методи контролю: боргова кабала; конфіскація паспортів; ізоляція; погрози насильством на адресу жертв або членів їх сімей; контроль фінансів жертви (наприклад, трафікери забирають заробіток жертв для „зберігання грошей в сейфі”).

Особи, які потерпіли від торгівлі людьми, страждають від жахливих наслідків – фізичні та психічні травми, захворювання, втрата зв'язків з близькими й рідними, емоційні травми, наркозалежність, СНІД.

Таким чином, торгівля людьми – грубе порушення прав людини, яке сприяє соціальному руйнуванню (трафікінг відриває дітей від батьків та родини, віднімає у молоді можливість отримання освіти і т. д.) [2, с. 46].

У багатьох державах світу існує торгівля людьми. Тому держава у першу чергу повинна брати на себе обов'язки щодо протидії цій проблемі. У таблиці 1 представлені документи та роки їх прийняття, щодо протидії торгівлі людьми в Україні.

Таблиця 1.

Основні документи щодо протидії торгівлі людьми та організації профілактичної роботи в системі соціальної роботи в Україні

Рік видання	Назва документу
1997	Національний план дій щодо поліпшення становища жінок
1998	Інструктивно-методичний лист із рекомендаціями щодо організації виховної роботи із запобігання торгівлі жінками від 02.04.1998 р.
2001	Програма сприяння впровадженню гендерної рівності в суспільстві
2002	Комплексна програма протидії торгівлі людьми
2003	„Концепція запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей”
2003	План заходів щодо реалізації положень Концепції (розпорядження № 648 р.)
2005	Наказ Міністерства освіти та науки від 10 листопада 2005 р. №649 „Про проведення у 2005-2007 роках інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах із питань запобігання торгівлі дітьми”

Продовження табл. 1

2006	Наказ Міністерства освіти та науки України від 23 серпня 2006 р. №631 „Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства, щодо захисту прав неповнолітніх”
2006	Наказ Міністерства освіти та науки України від 25 грудня 2006 р. №844 „Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поводженню з дітьми”
2006	Наказ Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2006 р. №865 „Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів”
2006	Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.
2007	Наказ Міністерства освіти та науки України від 20 січня 2007 р. №27 „Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2007-2009 роки”
2007	Наказ Міністерства освіти та науки України від 4 квітня / 2007 р. №279 Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. №410 „Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.”
2007	Наказ Міністерства освіти та науки України від 21 червня 2007 р. №531 „Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту з питань профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей”
2007	Наказ Міністерства освіти та науки України від 25 грудня 2007 р. №1176 „Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році”
2009	Закон про Загальнодержавну програму „Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 р.
2009	Наказ МОН від 19.03.09. №255 „Про організацію інформаційної просвітницької роботи в закладах освіти у 2009-2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми”

Робота щодо протидії торгівлі людьми є одним із пріоритетних напрямів у діяльності соціальних служб України. На сьогодні система соціальних служб являє собою досить розгалужену мережу і нараховує

близько 700 центрів, які розташовані навіть у невеликих районних центрах та селищах. На нашу думку, Україна дуже багато досягла у вирішенні питання експлуатації людей за кордоном [2, с. 67].

Торгівля людьми – третій по прибутковості після торгівлі зброєю та наркотиками вид злочинної діяльності. За оцінками ООН, виключно на торгівлі людьми організовані злочинні угруповання заробляють 3,5 млрд. доларів щороку. Незважаючи на те, що держави вживають заходів для попередження та запобігання цьому явищу, воно продовжує катастрофічно поширюватися в нашому суспільстві. Особливо загрозливою стає ситуація у сфері торгівлі дітьми та жінками.

В Україні проблема торгівлі дітьми загострюється у зв'язку з тим що зовні такі діяння мають вигляд усиновлення неповнолітніх іноземцями. Ще однією складністю є відсутність двосторонніх договорів між Україною та іншими державами в галузі боротьби з цим злочинном, внаслідок чого унеможлиблюється його розкриття. Далеко не позитивний вплив справляє і латентність з боку державних органів, відсутність офіційних даних і досліджень у цій сфері, а також реальних заходів захисту жертв даного злочину, які з міркувань власної безпеки відмовляються надавати допомогу правоохоронним органам.

На нашу думку, світова спільнота повинна впроваджувати в життя справді дієві механізми для запобігання торгівлі людьми, а не лише декларувати загальні принципи таких дій. Щодо України, то необхідно провести офіційні дослідження з метою наступного вдосконалення законодавства у цій сфері та підвищення ефективності його застосування.

Література

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : [навч.-метод. посібн. / К.Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна та ін.] ; заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : „Міленіум”, 2005. – 210 с. **2. Заходи протидії торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей в Україні :** міжнародне та національне законодавство. – К. : „Слово”, 2006. – 56 с. **3. Соціальна профілактика торгівлі людьми :** [навчально-методичний посібник] / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К. : ТОВ „Агентство Україна”, 2007. – 352 с. **4. Запобігання торгівлі людьми :** [навч. метод. посібн. / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна та ін.] ; заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : „Міленіум”, 2004. – 180 с.

Анотація. У статті виявлено причини та наслідки торгівлі людьми. Вказані основні напрями протидії експлуатації людей. Аналіз проблеми як соціального явища. Також показано нормативно-правові документи, які діють на території України.

Ключові слова: торгівля людьми, причини торгівлі людьми, експлуатація жінок, вербування, трафікери.

Аннотация. В статье выявлены причины и последствия торговли людьми. Указаны основные направления противодействия эксплуатации людей. Анализ проблемы как социального явления. Также показано нормативно-правовые документы, действующие на территории Украины.

Ключевые слова: торговля людьми, причины торговли людьми, эксплуатация женщин, вербовка, трафикеры.

Annotation. The article identified the causes and consequences of human trafficking. These main lines against exploitation of people. Analysis of the problem as a social phenomenon. Also shown legal documents that act on the territory of Ukraine.

Keywords: human trafficking, causes of trafficking, exploitation of women, recruitment, traffickers.

СІМ'Я ЯК ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364-787.24 : 316.334.55

В. В. Вечернікова

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІЛЬСЬКОЮ СІМ'ЄЮ

Могутнім фактором формування демографічного, економічного, трудового та культурного потенціалу суспільства є сім'я. Сім'я виступає як соціальна клітина суспільства, є дуже близькою до „оригіналу” моделі всього суспільства, в якому вона функціонує. Важливим показником фізичного, соціального й духовного здоров'я суспільства завжди було становище сільської родини. Вона була і є головним виробником і постачальником продуктів харчування для усього населення країни, багатьох видів сировини для різних галузей виробництва. Як і б зміни не відбувалися у способі життя сільських мешканців із розвитком економіки і привнесенням будь-яких благ цивілізації, становлення, розвиток, життєдіяльність, сільський уклад життя і менталітет сільського мешканця залишається досить специфічним. Відповідно і функціонування сільських сімей має свої особливості.

Демографічні зрушення та економічні перетворення в державі впливають на становлення нової української сім'ї, формування взаємостосунків між її членами, позначаються на системі сімейного виховання, висувають нові вимоги до організації життєдіяльності сім'ї в сільській місцевості.

В Україні село завжди відіграло особливу роль. Сьогодні близько 1/3 населення країни проживає в сільській місцевості. Тому, технології роботи з сучасною сільською сім'єю є досить актуальною проблемою. Багато вчених та педагогів не раз зверталися до цієї теми у своїх працях.

Дослідження проблем сільської сім'ї та особливостей соціально-педагогічної діяльності містяться в роботах Р. Овчарової, М. Гурьянкової, І. Трубавіної, Ф. Мустаєвої, Ю. Василькової, В. Шептенко та ін.

Проблема соціального захисту людини, яка проживає в непростих соціальних та економічних умовах життя сучасного села, актуальна як для стабільно розвинутого суспільства, так і для кризового. Сільський сектор нашої країни, де на сьогодні проживає третя частина населення, завжди вирізнявся більш нижчим рівнем соціального життя людей, слабо розвиненою інфраструктурою дозвілля, соціальних служб, тяжкими умовами побуту та праці [3, с. 56].

У перехідні, як правило, кризові періоди суспільного розвитку, коли призначенням соціальної політики держави стає впровадження дієвої системи заходів щодо соціальної підтримки особливо найбільш

соціально незахищених громадян, сільська сім'я підпадає під ту категорію соціальних груп, яка потребує пильної уваги з боку держави.

Специфіку соціальної роботи на селі визначають різні фактори. По-перше, варто враховувати особливості ціннісних орієнтацій, властивих сільському жителю, його психічний склад, що відрізняється певним консерватизмом, обґрунтованістю, неквапливістю, прихильністю традиціям, терпимістю, невибагливістю. Потреби, інтереси жителя села багато в чому обумовлені його способом життя. Вони й визначають зміст соціальної роботи в сільській місцевості, форми й методи надання соціальної допомоги й підтримки.

По-друге, соціальна робота на селі повинна взяти до уваги умови праці, побуту, дозвілля й, звичайно вирішувати проблеми, що породжені цими умовами.

По-третє, зміст й організація соціальної роботи на селі багато в чому залежить від особливостей сільського середовища (віддаленість від міста, відкритість життя кожної сім'ї, тісні сусідські зв'язки, що збереглися, традиції общинних взаємин, зайнятість населення переважно сільськогосподарською працею, моральне відношення до природи).

Отже, цілі соціальної роботи як складової частини соціальної політики вбачаються в тому, щоб внести соціальні зміни в життя людини і її сім'ї [2].

Основи державної сімейної політики в сфері життєдіяльності сільської сім'ї в Україні, відображені в Указі Президента від 14 травня 1996 року №712 і змінах до цього Указу від 26 червня 2007 року „Про основні напрями державної сімейної політики” полягають в забезпеченні необхідних умов для реалізації сільською сім'єю її функцій і підвищення якості життя сім'ї.

Основними напрямками соціальної сімейної політики визначено наступні:

1. Створення умов для підвищення рівня життя сім'ї та забезпечення її стабільного існування:

- розробка системи правової та економічної підтримки підприємницької ініціативи сімей, індивідуальної трудової діяльності, фермерства;

- подальший розвиток, удосконалення та збільшення соціальної допомоги, яка надається в грошовій, натуральній формі та у вигляді пільг сім'ям з дітьми;

- зміцнення та розширення фонду державного житла;

- надання сім'ям, особливо молодим, довгострокових кредитів, банківських позик на пільгових умовах на будівництво, придбання та влаштування домашнього господарства;

- збереження пільг щодо забезпечення житлом багатодітних, неповних сімей та сімей з дітьми;

- забезпечення економічно обґрунтованого співвідношення прибутків сім'ї і вартості житла, розмірів його оплати, оренди та найму.

2. *Кардинальне поліпшення якості заходів з охорони здоров'я, а саме:*

- пріоритетність та створення максимально сприятливих умов для оздоровлення дітей, безкоштовне медичне обслуговування вагітних, жінок;
- створення пільгових умов для розвитку вітчизняної індустрії продуктів дитячого харчування;
- створення пільгових умов для розвитку недержавної системи медико-соціальної допомоги по догляду за дітьми, інвалідами, хворими членами сімей та за усіма самотніми, хто потребує такої допомоги;
- розвиток мережі державних центрів сім'ї з метою надання соціально-психологічної допомоги сім'ям з дітьми та молоді щодо культури сімейних стосунків, профілактики СНІДу та інших статевих захворювань.

3. *Створення сприятливих умов для повноцінного розвитку та виховання дітей:*

- започаткування спеціальних навчальних програм з сімейного виховання дітей та неповнолітніх;
- сприяння розвитку психологічних служб з метою надання консультативно-методичної допомоги батькам, дітям, вчителям у вирішенні складних проблем виховання;
- забезпечення всебічної підтримки багатодітних сімей;
- запобігання бездоглядності серед неповнолітніх, допомога їм у налагодженні родинних стосунків, удосконалення системи правового та соціального захисту і психологічної реабілітації;
- організація повноцінного дозвілля сімей з дітьми та молоді, забезпечення доступності для них закладів культури та відпочинку;
- державна підтримка розвитку усіх форм благодійності та спонсорства щодо дітей.

4. *Формування родинної обрядовості як обов'язкового елемента сучасної культури:*

- популяризація обрядів одруження, хрестин, сімейних ювілеїв.

Держава й суспільство, постають перед необхідністю надання соціальної допомоги сільським сім'ям з метою попередження наслідків кризових ситуацій, які можуть поглибитись в майбутньому. Одним із шляхів вирішення цього завдання є розвиток соціально-педагогічної роботи [2].

Соціальна робота на селі – новий напрям професійної діяльності в соціальній сфері, орієнтований на допомогу людям з особливими проблемами, які виникають у зв'язку з проживанням у сільськогосподарських регіонах, малонаселених місцевостях або маленьких містах. Вона реалізується на професійному і непрофесійному рівнях. До останнього відносяться різноманітні види добровільної допомоги і взаємопідтримки, є невід'ємними компонентами життєдіяльності окремих суб'єктів і соціальної практики в цілому.

Особливістю соціальної роботи на селі також є комплексний характер соціальних послуг. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді (основний суб'єкт здійснення соціально-педагогічної діяльності на селі) повинні бути спроможними вирішувати багатосторонні соціальні проблеми [5].

Одним з основних напрямів діяльності сільських центрів СССДМ є соціальна підтримка різних категорій сільських сімей. З точки зору соціальної роботи найбільшої уваги з боку соціальних служб потребують сім'ї, яким потрібна соціально-психологічна, соціально-педагогічна допомога. Це так звані неблагополучні сім'ї, до яких відносяться сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості через ті чи інші причини. В результаті цього в таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дитини. Ці сім'ї характеризуються певними негативними проявами:

- батьки зловживають спиртними напоями, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими нормами суспільства (тобто здійснюють різні види правопорушень);
- з низьким морально-культурним рівнем батьків;
- неповні сім'ї;
- зі стійкими конфліктами у взаємостосунках між батьками;
- зовні благополучні сім'ї, які допускають серйозні помилки, прорахунки у системі сімейного виховання внаслідок низької педагогічної культури та неосвіченості. Причому, такі помилки і прорахунки в системі сімейного виховання носять не ситуативний, а постійний характер. Тобто в таких сім'ях постійно порушуються певні педагогічні вимоги.

Сімейне неблагополуччя негативно позначається на формуванні особистості дитини. Дитяче виховання в умовах негативного емоційно-психологічного сімейного мікроклімату визначається ранньою втратою потреби у спілкуванні з батьками, егоїзмом, замкненістю, конфліктністю, впертістю, неадекватною самооцінкою (завищеною чи заниженою), озлобленістю, невпевненістю у своїх силах, недисциплінованістю, втечами з дому, бродяжництвом та ін. Все це свідчить, що діти з неблагополучних сімей мають більше причин для поповнення рядів важковиховуваних, правопорушників, наркозалежних [3].

Усі сім'ї стикаються з певними проблемами, але, як правило, члени сім'ї намагаються вирішити їх самостійно й не потребують втручання спеціалістів. Але виникає момент, коли внутрішніх резервів сім'ї не вистачає, щоб впоратися з негативними проявами [2].

Виділяють три групи завдань, які вирішує соціальний педагог у роботі з сільською сім'єю: сприяння виживанню сім'ї, допомога у підтримці її функціонування, а також сприяння розвитку.

Соціальний працівник опирається на ресурси самої сім'ї, залучає її до активної участі, організації й спонукає до розв'язання її власних

проблем. Активність сім'ї як суб'єкта соціальної роботи виходить із принципу її суверенності:

- сім'я, що перебуває у важкій життєвій ситуації, має право шукати допомоги й приймати її, вона має право також не приймати запропоновану їй допомогу;

- сім'я може вибрати з наявних варіантів той вид сприяння, який вона визнає найбільш прийнятним для себе, навіть у тих особливих випадках, коли їй підійшов би інший вид допомоги;

- втручання в особисте життя сім'ї можна лише за її згоди (за винятком випадків, обумовлених законом);

- ніяка сім'я і ні в якій ситуації не може бути залишена без підтримки під приводом „безнадійності”, „непоправності”, „марності” і т. д. [1].

Основну ціль роботи соціального працівника з сільською сім'єю можна охарактеризувати як сприяння в забезпеченні соціального благополуччя сім'ї, її душевного, морального, психічного, фізичного здоров'я [4].

Досвід діяльності районних центрів СССДМ дозволяє виокремити основні напрями соціально-педагогічної роботи соціального працівника з сільською сім'єю:

1. Соціальна підтримка різних категорій сільських сімей. Цей напрям роботи передбачає здійснення комплексу заходів по підготовці молоді до сімейного життя, вивченню труднощів життєдіяльності молодих сімей з метою надання їм соціально-психологічної, юридичної, педагогічної, медико-соціальної допомоги, створення умов для стабілізації сім'ї, повноцінного виховання дітей, профілактики у молодіжному середовищі негативних явищ, які негативно позначаються на системі подружніх стосунків.

2. Профілактика правопорушень та негативних явищ у молодіжному середовищі, пропаганда здорового способу життя. Даний напрям роботи передбачає комплексний підхід і розрахований на проведення профілактичної роботи серед дітей, неповнолітніх та молоді із залученням до співпраці батьків та педагогів. Особлива увага приділяється:

- дітям та молоді з девіантною поведінкою;

- неповнолітнім, які перебувають на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх;

- безпритульним та бездоглядним дітям;

- неповнолітнім, які звільнилися з місць позбавлення волі.

3. Сприяння працевлаштуванню та вторинній зайнятості сільської молоді. При реалізації цього напрямку роботи соціальні педагоги впроваджують ті форми та методи роботи, що є найрезультативнішими саме в базових сільських населених пунктах, адаптовані під конкретні умови та людей.

4. Сприяння творчому розвитку дітей та молоді сільської місцевості, організація їх змістовного дозвілля, відпочинку та оздоровлення. Робота цього напрямку спрямована на виконання Національної програми „Діти України”, яка поряд із завданнями охорони здоров’я дітей приділяє увагу питанням виховання творчої особистості. Основне завдання полягає в реалізації роботи та допомозі в пізнанні, розвитку і збереженні творчих здібностей дітей і молоді [3].

Отже, при роботі з сільською родиною важливо добре знати і розуміти психологію сільського мешканця, поважати місцеві традиції, використовувати існуючий досвід соціальної роботи і при цьому привнести новітні професійні знання для надання соціальної допомоги людині та її сім’ї. Але слід пам’ятати, що не соціальний працівник вирішує сімейні проблеми клієнта, а сама сім’я з допомогою соціального працівника усвідомлює свої проблеми і знаходить в собі сили вирішити їх.

Література

1. Аляєв Г. Е. Соціальна сфера і вільний час селян / Г. Е. Аляєв, І. В. Константинов // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №9. – С. 22–29. **2. Куценко В.** Соціальна сфера села в конкурентному середовищі : регіоналізація, проблеми та шляхи їх розв’язання / В. Куценко // Економіка України. – 2003. – №9. – С. 80-88. **3. Харчев А.** Современная семья и ее проблемы : соц. демографическое исследование / А. Г. Харчев, М. С. Мацковский. – М. : Мысль, 1987. – 287 с. **4. Соціальна робота в Україні : теорія і практика : [посібник для підвищення кваліфікації працівників ЦССМ].** – 1Ч. / за заг. ред. А. Я. Ходорчук. – К. : УДЦССМ, 2001 – 576 с. **5. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України** – К. : „Академпрес”, 1998. – 152 с.

Анотація. У статті розглядаються особливості змісту й організації соціальної роботи на селі, соціальна підтримка різних категорій сільських сімей як один з основних напрямів діяльності сільських центрів СССДМ. Автор виокремлює основні напрями соціально-педагогічної роботи соціального педагога з сільською сім’єю та виділяє три групи завдань, які вирішує соціальний педагог у роботі з сільською сім’єю: сприяння виживанню сім’ї, допомога у підтримці її функціонування, а також сприяння розвитку.

Ключові слова: соціальна робота на селі, технології соціальної роботи, сільська місцевість, сільська сім’я.

Анотація. В статье рассматриваются особенности содержания и организации социальной работы на селе, социальная поддержка различных категорий сельских семей как одно из основных направлений деятельности сельских центров СССДМ. Автор выделяет основные

направлення соціально-педагогічної роботи соціального педагога с сільською сім'єю і виділяє три групи задач, які вирішує соціальний педагог в роботі з сільською сім'єю: содействие виживанню сім'ї, допомога в підтриманні її функціонування, а також содействие розвитку.

Ключевые слова: соціальна робота на селі, технології соціальної роботи, сільська місцевість, сільська сім'я.

Annotation. The article discusses the features of content and organization of social work in rural areas, social support various categories of rural families as one of the main activities of rural centers SSSDM. The author highlights the main directions of social and educational social work educator with rural families and identifies three groups of tasks that solves social worker in the rural family: promoting the survival of the family, helping to keep it functioning, and the promotion of development.

Keywords: social work in rural areas, the technology of social work, the countryside, the rural family.

УДК [364-787.82 : 343. 226] : 316. 362

Я. В. Горбаньова

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ЗАХИСТУ СІМЕЙ ВІД НАСИЛЛЯ

На сьогодні, коли в незалежній демократичній Україні відбувається усвідомлення людських прав і свобод, фізичне насилля над жінками та дітьми стало на рівень соціального бачення. На жаль, не існує об'єктивної і достовірної інформації про масштаби цього соціального зла в нашій країні. Хоча відомо, що більшість злочинів пов'язані із застосуванням насильства, трапляються в родині: офіційна статистика в цьому випадку не відбиває реальної картини злочинів у родині, спрямованих саме проти жінок та дітей, оскільки більшість потерпілих не звертається по допомогу в органи внутрішніх справ та соціальні служби. Вони не вірять, що міліція, чи, наприклад, кризові центри можуть надати їм дієву допомогу, чи побоюються, що співробітники міліції звинуватять у всьому їх же самих; лякаються помсти кривдника або не бажають порушувати кримінальної справи проти чоловіка; нарешті – прагнуть усе зберегти в таємниці, з огляду на недовіри з боку міліції й оточення, що недостатньо серйозно сприймають цю проблему.

Захист дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема національного значення, яка повинна розглядатися і розв'язуватися в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному. Мова йде про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами

чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

За останні десятиліття спостерігається активний психолого-педагогічний пошук і розробка окремих питань сімейного насильства (дослідження Ю. Якубова, Н. Лавриненко, М. Московка, О. Балакіревої). Наукові основи психолого-педагогічної діяльності щодо попередження та подолання причин та наслідків насильства стосовно дітей в сім'ї висвітлено а працях А. Бондаровської, Т. Говорун, О. Кікінежді, Ш. Трубавіної, М. Ліборакіної, О. Бондарчука та ін.

Мета даної статті є аналіз нормативно-правової бази захисту сімей від насилля.

Першим міжнародним документом, в якому розглядалась проблема прав дитини, була Женевська декларація 1924 року, спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист [1, с. 15]. Важливим документом стала прийнята 10.12.1948 р. Генеральною асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини (введена в дію з 1976 р.). У ній вперше зафіксовані основи захисту прав дітей [2, с. 206]. Свій розвиток Декларація отримала в пакетах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення розв'язання їх основних соціальних проблем.

Генеральна асамблея ООН 20.11.1959 р. прийняла Декларацію прав дитини – документ, який регулює становище дитини в сучасному суспільстві. Декларація складається з 10 принципів, якими проголошується, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватись фізично, розумово, морально, духовно [2, с. 58].

Документом, де проголошується, що людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, яке гарантує в майбутньому розвиток повнолітніх громадян, стала Конвенція про права дитини, схвалена ООН 20.11.1989 р [2, с. 69]. Україна ратифікувала Конвенцію в 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства. Її ратифікували 189 країн світу. Серед тих, хто не ратифікував Конвенцію – США та Сомалі.

Держави-сторони, зокрема, мають вживати на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всі необхідні заходи щодо протидії схилання або примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності, використання дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці, використання дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах; щодо попередження викрадення дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі. Вони повинні захищати дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини [3, с. 91].

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26.04.2001 р. в Україні був прийнятий Закон „Про охорону дитинства”, який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом із метою забезпечення реалізації прав дитини на все життя, охорону здоров’я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Так, у ст. 10 Закону України „Про охорону дитинства” відзначається, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від:

- усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;

- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

- залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення азартних ігор тощо.

У статті 12 цього ж Закону визначено, що „батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров’я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов’язків відповідно до закону”.

В Україні діє новий Сімейний кодекс. Це перший Сімейний кодекс незалежної Української держави, спрямований на утвердження, зміцнення сім’ї як соціального інституту. Назва кодексу – Сімейний – зумовила необхідність законодавчого визначення сім’ї, чого не мав жоден з попередніх кодексів.

Згідно з Сімейним кодексом, сім’ю визнано основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання та розвитку дітей. У Кодексі по-новому визначені права членів сім’ї, захист яких через створення умов для їхньої реалізації є метою соціальної роботи [2, с. 67].

Права членів сім’ї у новому Сімейному кодексі відображають міжнародні стандарти прав людини в суспільстві з урахуванням особливостей сім’ї та її соціального інституту – шлюбу (вперше законодавчо визнані позашлюбні сім’ї) і спрямовані на забезпечення виховання та розвитку дитини в сім’ї, охорону батьківства і материнства, розвиток подружжя, що є можливим за умови виконання членами сім’ї своїх обов’язків стосовно один одного на основі домовленостей (угоди) щодо правил сімейного життя або захисту прав членів сім’ї через суд.

15 листопада 2001 року в Україні прийнято Закон „Про попередження насильства в сім’ї”.

Згідно Закону „Про попередження насильства в сім'ї” визначено перелік органів та установ, на які покладається здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї. Такими установами визнані:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;
- служба дільничних інспекторів міліції;
- кримінальна міліція у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ;
- органи опіки і піклування;
- кризові центри;
- центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї;
- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування [4].

У кожного з цих органів різні обов'язки, тому вони повинні співпрацювати разом, адже тоді складатиметься майже повна картина окремих випадків, відповідно, стане простіше й ефективніше допомагати постраждалим від насильства в родині.

Взяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку (членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про недопустимість насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція в справах неповнолітніх беруть на профілактичний облік. Зняття з обліку відбувається в тому випадку, якщо протягом року особа ні разу не здійснить насильства в родині).

Захисне попередження (воно не вимагає узгоджень з ознаками злочину. Забороняє особі, якій воно винесене: здійснювати конкретні акти насильства в сім'ї; отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї; розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо та за власним бажанням знаходиться в місці, невідомому особі, яка здійснила насильство; приходити до жертви насильства в сім'ї, якщо та тимчасово знаходиться не за місцем сумісного проживання членів родини; вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї).

Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї в спеціалізованих закладах (приймається у судовому порядку).

Члени родини, які здійснили насильство по відношенню до своїх близьких, також несуть кримінальну, адміністративну або цивільно-правову відповідальність у відповідності з законом [4].

Важливим фактом є те, що Україна взяла участь в програмі Європейського Союзу „Права жінок та дітей в Україні”. Європейський Союз активно підтримує захист прав дітей та жінок, надаючи пакет технічної допомоги з бюджетом у 14 мільйонів Євро через свою програму „Права жінок та дітей в Україні

Працюючи спільно з Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту, а також іншими зацікавленими міністерствами та громадськими організаціями, програма складається з п'яти основних компонентів, чотири з яких провадяться міжнародними донорами, а саме

Міжнародною організацією праці, Радою Європи, Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй, та ЮНІСЕФ, а також комунікаційного компоненту, що виконується компанією „Сафеж”. Серед питань, над якими працює програма:

- 1) попередження домашнього насильства;
- 2) захист дітей;
- 3) забезпечення рівності між жінками та чоловіками на роботі.

Комунікаційний компонент програми реалізує інформаційну кампанію для підвищення обізнаності населення та зміни стереотипів у суспільстві з приводу статусу прав жінок та дітей в Україні.

Ще одним, не менш важливим фактом, є те, що в Україні, як і в інших розвинених державах, проводиться акція підтримки жінок – жертв домашнього насильства, під назвою „16 днів проти гендерного насильства”. Вперше цю кампанію ініціювали в червні 1991 року – Центр жіночого глобального лідерства та учасники Форуму з питань жінок, насильства та прав людини. Приєдналися до акції і чоловіки. Власне, вони зробили „акцію в акції”: чоловіча ініціатива – кампанія „Біла стрічка”. Один із її засновників канадець Майкл Кауфман відзначив: „Якби все це відбувалося між країнами, ми б назвали це війною. Якби це було хворобою, то назвали б епідемією. Якби це був витік нафти – катастрофою. Але це трапляється з жінками – щодня, всюди. Це – насильство. Сексуальні домагання, побиття та насильство вдома”[4, с. 6]. На знак протесту щорічно громадські активісти закликають чоловіків усього світу в знак відмови від насильства носити білі стрічки.

Отже, до Міжнародних та національних правових документів, які спрямовані на подолання насильства над людьми відносяться:

- Загальна декларація прав людини (10.12.1948);
- Декларація прав дитини (20.11.1959);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (16.12.1966);
- Конвенція про права дитини (20.11.1989);
- Закон України „Про охорону дитинства” (26.04.2001, остання редакція – 24.04.2008);
- Закон України „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю” (26.06.2001, остання редакція – 31.01.2009);
- Кримінальний кодекс України (1.09.2001, остання редакція – 30.04.2009);
- Закон України „Про попередження насильства в сім'ї” (15.11.2001, остання редакція – 1.01.2009);
- Сімейний кодекс України (10.01.2002, остання редакція – 7.05.2009);
- Закон України „Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису” (15.05.2003);

- Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.01.2004 р. №38 „Про затвердження заходів щодо виконання Закону України „Про попередження насильства в сім'ї” та „Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї”;

- Указ президента України від 5.05.2008 р. №411/2008 „Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей”;

- Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї” (25.09.2008) [2, с. 34].

На національному рівні в Україні прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових актів, які захищають людину від насильства в сім'ї, а також регламентують діяльність правоохоронців щодо попередження та припинення насильства в сім'ї.

Таким чином, головні положення, які пронизують майже всі міжнародні та національні акти, – це абсолютна заборона на жорстоке поводження та становлення до особи. Цей принцип не може порушуватися в жодній ситуації.

Література

1. **Запобігання і протидія насильству в сім'ї** : [методичні рекомендації для соціальних працівників]. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с.
2. **Дмитренко Н. И.** Предотвращение домашнего насилия : [методические рекомендации] / Н. И. Дмитренко. – Днепропетровск : Днепропетровский юридический институт МВД Украины, 2001. – 50 с.
3. **Холостова Е. И.** Социальная работа: теория и практика / Е. И. Холостова, А. С. Сорвина. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 168 с.
4. **Колесниченко Т.** „16 днів без насильства” / Т. Колесниченко. – К., 2006. – С. 6.

Анотація. У статті розглянуто проблеми захисту дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку, тобто закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

Ключові слова: насилля, насильство в сім'ї, домашнє насильство, нормативно – правова база, охорона дитинства.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы защиты детей, обеспечения их полноценного развития, то есть закрепление определенными законами и другими нормативно-правовыми актами четко определенных правил, норм, стандартов и требований относительно организации жизнедеятельности ребенка.

Ключевые слова: насилие, насилие в семье, домашнее насилие, нормативно-правовая база, охрана детства.

Annotation. The problems of defence of children, providing of their valuable development are considered in the article, that fixing by certain laws and other normatively-legal acts of the expressly set rules, norms, standards and requirements, in relation to organization of vital functions of child.

Keywords: violence, violence in families, home violence, normatively is legal base guard of childhood.

УДК [364 -78 : 316.362.4](477.61)

А. К. Дорошенко

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Багатодітна сім'я – це сім'я, в якій дружина (чоловік і жінка) перебувають у зареєстрованому шлюбі, разом проживають і виховують трьох і більше дітей, зокрема кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом із трьома і більше дітьми і самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї також входять діти, які вчаться на денній формі навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не більше, ніж до досягнення ними 23 років [3].

Соціальна робота з багатодітною сім'єю – це особливим чином організована діяльність, спрямована на малі групи людей, що потребують соціального захисту і підтримки ззовні. Це один з різновидів соціального захисту населення, основним змістом якого є сприяння, допомога, у відновленні і підтримці нормального функціонування сім'ї [2, с. 5].

У сім'ї знаходять відображення всі соціальні проблеми, характерні для сучасного суспільства, тому до неї в тій чи іншій мірі застосовні всі види технологій соціальної роботи. Соціальна робота з багатодітними сім'ями в Луганській області направлена на виконання державних та обласних цільових програм, своєчасне надання соціальної допомоги, соціального супроводу, особливо дітей. Адже діти в багатодітних сім'ях частіше потерпають від депривації освітніх, культурних потреб, потреб у змістовному дозвіллі, незважаючи на наявність державної грошової допомоги та пільг багатодітним сім'ям [6].

На сьогодні в Луганській області нараховується понад 6 тисяч багатодітних сімей. Майже 800 – у місті Луганську. В них виховується понад 20 тисяч дітей.

Важливо, що держава поставила завдання – створити єдиний електронний реєстр багатодітних сімей. У 2011 році у Луганській області було проведено паспортизацію таких сімей. За даними паспортизації, всього на Луганщині проживає 6235 багатодітних сімей, з них паспортизовано на 13.01.2011р. 6072 сім'ї.

Метою статті є аналіз соціальної роботи з багатодітною родиною в Луганській області та виявлення основних проблем багатодітних сімей і способів соціальної допомоги для подальшого соціального супроводу.

Луганська область має розгалужену систему соціального захисту і підтримки багатодітних сімей. Управлінню у справах сім'ї, молоді і спорту Луганської облдержадміністрації підпорядковуються 16 районних і 14 міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У селищах Лотікове і Родакове працюють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Крім того, такі центри мають чотири села. Також свій напрям роботи ведуть такі соціальні заклади, як Луганський обласний центр соціально-психологічної допомоги і „Молодогвардійський обласний соціальний центр матері та дитини”. Взаємодіє профільне управління і з міжнародними донорськими організаціями [5].

Багатодітні сім'ї області отримують три види державної допомоги: допомогу сім'ям з дітьми – 3389, соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям – 491, житлові субсидії – 821 сім'я. З тих, що користуються пільгами, 792 звільнені від оплати за дошкільний заклад; безкоштовним харчуванням у загальноосвітніх школах забезпечено 2922 дитини; шкільну форму отримали 55 дітей; підручники – 6557; безкоштовно відвідувати гуртки, секції, школи естетичного виховання мають можливість 3687 дітей з багатодітних сімей.

Згідно з даними паспортизації, потребують додаткової допомоги 1124 сім'ї, охоплено соціальним супроводом 160 сімей [5].

18 квітня 2012 р. відповідною урядовою постановою затверджено посвідчення батьків багатодітної сім'ї.

У цьому документі вказано основні пільги, на які має право мати (батько), а саме витяг із Закону України „Про охорону дитинства” щодо надання пільг багатодітним сім'ям:

- 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених законодавством;

- 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством;

- 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, в межах норм, визначених законодавством, у разі, коли відповідні будинки не мають центрального опалення;

- позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50-відсотків затверджених тарифів.

До того ж передбачено подовження дії посвідчення на наступні роки [3].

Відповідне посвідчення дитини з багатодітної сім'ї можуть отримати діти з таких сімей.

Воно надіється особам від 18 до 23 років у разі, коли вони навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах, посвідчення дійсне за наявності учнівського чи студентського квитка. Згідно із Законом України „Про охорону дитинства” діти, яким видано таке посвідчення користуються такими видами пільг:

- безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;
- безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо-та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання;
- безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України „Про оздоровлення та відпочинок дітей”.

В Луганській області проводиться активна робота щодо присвоєння багатодітним жінкам почесного звання „Мати-героїня”. За час дії відповідного Указу Президента України нагороджено 1325 жінок, зокрема: у 2005 році – 2 матері, в 2006 році – 24, в 2007 році – 30, в 2008 році – 78, в 2009 році – 239, в 2010 році – 282, в 2011 – 228 і в 2012 – 442 матері.

За даними на 13.01.2012 р. управління у справах сім'ї, молоді і спорту Луганської ОДА, у 2011 році багатодітні сім'ї отримували такі види соціальної допомоги: малозабезпеченим сім'ям – 491 сім'я; допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами – 468; при народженні дитини – 1572; допомогу на дитину до 3-х років – 2007; 932 жінки отримували допомогу на дітей самотніми матерями. Діти з багатодітних сімей користувалися, крім вищезазначених, такими видами пільг: отримання продуктивних наборів – 611; отримання гуманітарної допомоги – 1400; інше – 1200 дітей [5].

Головна проблема багатодітних сімей – матеріальна. У наш час з народженням кожної дитини дохід сім'ї різко зменшується. Численні дослідження показують найтісніший взаємозв'язок між кількістю дітей, які проживають у сім'ї, і доходами на кожного члена сім'ї, а в більш загальному плані – ступенем її збіднення. У сім'ях, які складаються з шести та більше осіб, сукупний дохід у середньому на кожного члена у 2,2 – 2,8 рази нижчий, аніж у сім'ях, які складаються з двох осіб, і в 1,8 – 2,1 рази нижчий, аніж у сім'ях з трьох осіб. Можна сказати, що народження в сім'ї третьої дитини в більшості випадків призводить до малозабезпеченості [2, с. 108].

Згідно з відомостями про стан багатодітних сімей Луганської області за 2011 рік, 4505 сімей є повними, тобто дітей виховують мати і батько. За нескладними підрахунками – це 72% від усіх сімей, тобто третина сімей неповні. Це дуже тривожна статистика. До того ж сімей, де дітей виховує матір нараховується 1685, а батьком – 45. Головними проблемами, крім фінансової, є безробіття обох батьків – 1692 сім'ї (27%) і забезпечення житлом: поліпшення житлових умов потребують 1338 сімей (21%). При цьому тільки 416, а це 6,6% сімей перебувають на квартирному обліку! Це свідчить про недостатню увагу місцевих органів влади до цього важливого питання. Ще 6% сімей, а саме 395 перебувають на обліку даних сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах. За даними фахівців облуправління, переважно це жителі районів, втім і в Жовтневому районі м. Луганська є сім'ї, яким не вистачає теплих речей. Вони є постійними відвідувачами банків одягу при Товаристві Червоного Хреста.

Обласна влада співпрацює у вирішенні нагальних соціальних проблем з громадськими організаціями, бізнес структурами. На Луганщині була прийнята і діяла обласна програма „Луганська родина” на 2007-2012 роки (рішення обласної ради від 01.06.2007 № 13/17). В області проведена робота щодо закріплення місцевих бізнес-структур за кожною багатодітною сім'єю, в якій виховується 6 і більше неповнолітніх дітей, для надання їм цільової соціальної допомоги. Регулярно проводиться вручення багатодітним сім'ям побутової техніки, автомобілів [4].

Продовжується робота щодо підтримки сімей, в яких народилися трійні. В Луганській області протягом останніх шести років трійня народилася в чотирнадцяти сім'ях.

У соціальній роботі з багатодітною родиною фахівець спирається на певні принципи, що сприяють формуванню потреби у прийнятті допомоги та активізації ролі сім'ї у вирішенні власних проблем: принцип гуманізму, принцип об'єктивності, принцип системності, принцип толерантності, принцип позитивного образу сім'ї, принцип рівної відповідальності.

Основними напрямками діяльності державних соціальних служб в Україні сьогодні є:

- консультування з питань самозабезпечення багатодітних сімей, розвиток сімейного підприємництва, надомних промислів;
- сприяння у вирішенні питань зайнятості, влаштування на курси перепідготовки;
- соціальний патронаж багатодітних сімей;
- консультування з соціально-правових питань;
- сприяння в отриманні пільг, допомоги, компенсацій та інших виплат, матеріальної й натуральної допомоги [1, с. 127].

Соціальна робота з багатодітною сім'єю є діяльністю соціальних служб з надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-

педагогічних, соціально-правових послуг та матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації й реабілітації.

Для оптимізації життєдіяльності багатодітній сім'ї соціальним працівником виконуються наступні функції:

- методична – забезпечує ефективність діяльності всіх суб'єктів (дітей, батьків, фахівців і самого працівника);

- організаційна – дозволяє доповнити діяльність працівника практичними формами, що забезпечують засвоєння знань, досвіду, навичок та умінь;

- адміністративна – аналіз діяльності соціальних педагогів, соціальних працівників, підвищення їх кваліфікації;

- інформаційна – інформація для окремої сім'ї чи певної категорії сім'ї з різних питань [1, с. 125].

Основними технологіями системи соціально-педагогічної діяльності з багатодітними сім'ями в Луганській області є соціальна діагностика, соціальна адаптація, соціальна терапія, соціальна профілактика, консультування та соціальний патронаж.

Фахівець, який працює з багатодітною сім'єю, є координатором всієї сукупності соціально-педагогічної діяльності, яка повинна сприяти позитивним змінам у сім'ї всіма можливими засобами [1, с. 127].

В роботі соціальних служб Луганщини, які працюють з багатодітними сім'ями є певні труднощі, що, не дозволяють у повному обсязі здійснювати всі необхідні заходи. До них відносяться:

1. Кадрове забезпечення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді складає від 45% до 62% відповідно до нормативу, що унеможлиблює виконання покладених на центри функцій в повному обсязі. За останні 5 років кількість категорій отримувачів послуг збільшилась з 6 до 14, а кількість працівників центрів не змінилась, тому кількісний показник наданих соціальних послуг значно перевищує якість їх надання.

2. Фінансування здійснюється відповідно до формули розрахунку на все населення. Головними розпорядниками коштів є управління у справах сім'ї та молоді. Центри та заклади соціального обслуговування фінансуються по залишковому принципу, з „другого кошика”. Не вистачає коштів місцевих бюджетів на реалізацію соціальних програм і заходів центрів, відсутні кошти на відрядження та оплату праці залучених фахівців, не виділяються кошти на придбання основних засобів (оргтехніки: комп'ютерів, принтерів тощо).

3. Недостатня професійна компетентність соціальних працівників.

Значна кількість працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді не мають відповідної професійної підготовки, недостатньо кваліфікованих спеціалістів, передусім юристів, психологів, медичних працівників.

4. Відсутність автотранспорту унеможлиблює проведення роботи у віддалених населених пунктах, зокрема здійснення соціального

інспектування і супроводу сімей у сільській місцевості, віддалених районах міст.

5. Відсутність державних стандартів надання соціальних послуг перешкоджає якісному здійсненню соціальної роботи центрами соціальних служб [7, с. 27]. На всі центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Луганщини доводиться 7 автомобілів, у розпорядженні соціальних працівників 137 комп'ютерів, з них 58 підключено до мережі Інтернет.

Таким чином, Луганська область має розгалужену систему соціального захисту і підтримки багатодітних сімей. В усіх районах діють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які координують і контролюють роботу соціальних працівників з багатодітними сім'ями. Багатодітні родини отримують весь комплекс державної допомоги та пільг. Крім того, сім'ї, які мають понад 6 неповнолітніх дітей, отримують адресну допомогу. Однак, головною проблемою багатодітних сімей залишається матеріальна. А низка кадрово-ресурсних проблем, які відчувають соціальні служби Луганської області, не дозволяє здійснювати у повному обсязі всі необхідні заходи.

Література

1. Дивицына Н. Ф. Семейведение. Многодетная семья и ее социальная защита : [учеб. пособие] / Н. Ф. Дивицына. – М. : МГУ, 2006. – 127 с. 2. Соціальна робота в Україні : [навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 256 с. 3. Закон України „Про охорону дитинства” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, №30, ст. 142) : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20120601> 4. Обласна програма „Луганська родина” на 2007-2012 роки (рішення обласної ради від 01.06.2007 № 13/17) : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.oblrada.lg.ua/node/3188> 5. Сайт управління у справах сім'ї, молоді і спорту Луганської ОДА : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.sms.lugansk.ua> 6. Щодо інтеграції сімейної політики до економічної стратегії держави : аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/842/> 7. Аналітично-інформаційна довідка про діяльність мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та закладів соціального обслуговування у 2011 році. – К. : Мінсоцполітики 2012. – 28 с.

Анотація. У статті розглядаються актуальні питання соціальної роботи з багатодітною сім'єю в Луганській області та виявлено й проаналізовано основні проблеми багатодітних сімей, а також визначено основні способи соціальної допомоги для подальшого соціального супроводу даної категорії сімей.

Ключові слова: багатодітна сім'я, соціальна робота з багатодітною сім'єю, соціальний працівник, соціальні служби.

Анотація. В статті розглядаються актуальні питання соціальної роботи з багатодітною сім'єю в Луганській області, виявлені та проаналізовані основні проблеми багатодітних сімей, а також визначені основні способи соціальної допомоги, для подальшого соціального супроводження даної категорії сімей.

Ключевые слова: многодетная семья, социальная работа с многодетной семьей, социальный работник, социальные службы.

Annotation. In the article the actual questions of social work are examined with having many the children family in the Lugansk area and found out and analysed the basic problems of having many the children families, and also certainly basic methods of social help, for subsequent social accompaniment of this category of families.

Keywords: having many the children family, social work with having many the children family, social worker, social services.

УДК 364 -787. 24 : 316. 362

М. О. Іванченко

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ

В останні десятиліття сім'я з різних причин проявляє тривожну нестабільність. Сьогодні їй важко зберегти пріоритет, утримувати ініціативу у вихованні. В основі сімейного неблагополуччя завжди знаходяться конфлікти міжособистісного, соціально-побутового, психофізичного та фізіологічного характеру. Частіш за все сімейне неблагополуччя обумовлене соціально-економічними, суспільно-політичними, моральними умовами життя людей, їхньою біогенетичною природою та нездатністю долати труднощі, рівнем культурної та психолого-педагогічної підготовки, у тому числі до виховання дітей.

Складність становища неблагополучних сімей, не дивлячись на її всебічне висвітлення, з часом поглиблюється все більше. Тому в даній статті ми досліджуємо проблему, котра стосується змісту соціальної роботи з неблагополучними сім'ями.

Дослідженню цього питання присвятили свої наукові розробки такі вчені, як В. Постовий, А. Заслуженюк, П. Щербань, які розглядали сім'ю як виховний інститут. Т. Лактіонова, Т. Семигіна, І. Трубавіна, Т. Кравченко, Г. Бевз, які вивчали сім'ю як соціальну систему і соціальний інститут із правами та обов'язками перед державою, вони наголошували на координації дій зусиль усіх фахівців щодо роботи з

неблагополучною сім'єю, розкрили методики роботи з різними типами неблагополучних сімей. А. Капська, О. Безпалько розглядали сім'ю як первинний колектив, головний фактор соціалізації дитини.

Мета даної статті – охарактеризувати зміст, напрями та етапи соціальної роботи з неблагополучними сім'ями.

Соціальна робота з сім'єю є одним із двох провідних напрямів, що сприяють стабілізації сімейного способу життя (другий стосується підвищення рівня соціальної суб'єктивності самої сім'ї). Дослідник П. Павленок – вважає, що неблагополучна сім'я – це не тільки сім'я, матеріальне життя якої далеке від нормальної, але й сім'я, яка втратила віру в можливість зміни свого життя в кращу сторону і продовжує йти до повного краху. Невіра у власні сили і відсутність допомоги з боку формують відповідний спосіб життя, який засвоюють і діти. Досвід роботи фахівців, що працюють в установах соціально-педагогічної підтримки (притулках, дитячих будинках, школах-інтернатах, соціальних готелях, центрах реабілітації і т. ін.), показує, що дуже часто діти живуть у сім'ях з цілим комплексом проявів неблагополуччя, що робить їх життя надзвичайно важким або, навіть, нестерпним [5].

З точки зору соціологічних досліджень А. Антонов стверджує, що існують різні типи сімейного неблагополуччя, а тому і групи сімей, що більше чи менше потребують соціальної підтримки [1, с. 270]. Можна визначити три класи завдань, що розв'язує соціальний працівник у роботі з сім'єю: сприяння виживанню сім'ї, допомога в підтримці її функціонування, а також сприяння розвитку сім'ї. Сім'я є колективним клієнтом соціальної роботи. Вона має складну об'єктивно-суб'єктивну природу, отримуючи допомогу різноманітних соціальних служб, але в той же час займається самодіяльністю по забезпеченню власного виживання, зберігання своїх функціональних завдань і структурних зв'язків соціальної роботи та умови їхнього впровадження.

У зміст соціальної роботи з неблагополучною сім'єю входить соціальне інспектування неблагополучних сімей – це візит до сім'ї (з попередженням чи без нього) групи уповноважених осіб з метою ознайомлення зі станом справ у сім'ї, у першу чергу – стану утримання, розвитку й виховання дітей (дитини). Соціальне інспектування передбачає відвідування осіб за місцем фактичного проживання; збір додаткової інформації про осіб щодо умов їх життєдіяльності, причин та факторів, які обумовили появу складних життєвих обставин, засобів та можливостей для їх подолання; аналіз потреб осіб, підготовка рекомендацій щодо здійснення подальшої роботи з ними. Результатом соціального інспектування є акт обстеження сім'ї. Подальший етап роботи визначається витікаючи із життєвих обставин неблагополучної сім'ї та її першочергових потреб.

Ситуація, коли виникає потреба в екстрених діях, спрямованих на виживання родини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення з родини дітей, що зазнають жорстокого ставлення,

перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків) суб'єкти соціальної допомоги здійснюють соціально-реабілітаційну роботу з неблагополучною сім'єю. Вона спрямована насамперед, на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї. Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають у ній різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; сім'ї, які за певних умов послабили або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, у яких окремі члени потребують медичної або професійної реабілітації.

Основні форми роботи з соціальної реабілітації неблагополучної сім'ї [6]:

1. Індивідуальна робота з кожним членом родини (включає в себе індивідуальні бесіди, консультації, практичні заняття).

2. Спільна робота з усіма членами родини (базується на використанні методів сімейної терапії, ефективною формою якої є спільне обговорення проблем і конфліктів, так звані сімейні конференції. Вони слугують налагодженню внутрішньо сімейних відносин).

3. Групова робота, що виходить за межі родини доцільна тоді, коли ситуація в родині характеризується соціальною ізоляцією, і від того в сім'ї панує низька самооцінка її членів, страх неприйняття суспільством. Ефективною формою групової роботи є групи взаємодопомоги, тренінги, рольові ігри, вправи і міні-лекції як форма тренінгової роботи.

У разі необхідності діяльності, спрямованої на підтримку стабільності родини та покращення умов її життєдіяльності, суб'єктами соціальної допомоги здійснюється соціально-профілактична робота з неблагополучною сім'єю спрямована на запобігання неконструктивній взаємодії між членами сім'ї, різним формам насильства, помилкам у сімейному вихованні, формуванню різних видів хімічної залежності в членів сім'ї, на виявлення потенційно неблагополучних сімей. Серед основних форм профілактичної роботи можна назвати лекторії, семінари, тренінги, клуби для молодих сімей, тематичні дні, тематичні передачі на радіо та телебаченні тощо.

Коли необхідним є соціальний розвиток родини та її членів і становище родини досі має статус неблагополучної, матеріали про стан сім'ї, отримані у результаті соціального інспектування, розглядаються на засіданні дорадчого органу, що координує та контролює діяльність різних служб щодо надання соціальної допомоги сім'ям. Дорадчий орган, за результатами отриманої інформації приймає рішення про взяття сім'ї під соціальний супровід або відсутність такої необхідності. Соціальний супровід здійснюється щодо неблагополучних сімей для попередження рецидивів неблагополуччя; надання можливостей сім'ї для подолання причин і наслідків неблагополуччя, навчання самостійному розв'язанню проблем. Це робота, спрямована на здійснення соціальної опіки,

допомоги та патронажу соціально незахищених категорій суспільства з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу. Соціальна опіка – це представлення інтересів клієнта соціальним працівником в органах державної влади, місцевого самоврядування тощо з метою захисту його прав; допомога – це соціальні послуги, а патронаж – соціальні послуги переважно вдома, особам чи групам осіб, які знаходяться під державною опікою. Тому соціальний супровід неблагополучних сімей – це вид соціальної роботи, який передбачає здійснення системи комплексних заходів соціальними службами щодо тривалої допомоги сім'ям та їх членам з метою збереження сім'ї, відновлення родинних стосунків, захисту і реалізації прав членів сім'ї у родині і прав сім'ї у суспільстві через створення умов для цього у суспільстві та сім'ї [2].

Необхідно зазначити, що неблагополучна сім'я вимагає не тільки соціальної підтримки, а і соціального обслуговування. Згідно з Законом України „Про соціальні послуги” розрізняє такі види соціальних послуг [4]: соціально-побутові, соціально-правові, соціально-реабілітаційні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні.

Різні види та форми соціальної роботи реалізуються під час соціального супроводу залежно від життєвих обставин та ресурсів сім'ї. Соціальну роботу з кримінально-аморальними сім'ями через гостроту соціального неблагополуччя найкраще покласти на співробітників інспекцій у справах неповнолітніх, які повинні взяти на себе соціальний патронаж та соціально-правовий захист дітей з кримінально-аморальних родин. Для роботи з асоціально-аморальними сім'ями потрібні інші методи. По відношенню до таких батькам і дітям найбільше застосовні корекційні методи, засновані на принципах „зворотної соціалізації”, коли через підростаючих дітей, які досить наочно відображають внутрішній вигляд батьків, відбувається переосмислення батьками своїх власних позицій. У роботі з конфліктними сім'ями, в яких відносини подружжя хронічно ускладнені та знаходяться на межі розпаду, вчитель, соціальний працівник, психолог, соціальний педагог повинні виконувати психотерапевтичні функції. Тобто в бесіді з батьками необхідно, уважно вислухати обидві сторони, спробувати по можливості, погасити невдоволення подружжя один одним, показати причини, що призводять до загострення відносин, консолідувати взаємини подружжя насамперед на основі інтересів дитини. Педагогічно неспроможні сім'ї потребують, в першу чергу, в допомозі психолога чи соціального педагога, який повинен допомогти батькам проаналізувати ситуацію, що виникла, коректувати взаємини батьків з дитиною. Але виправляти педагогічні помилки батьків дуже важко, так як вони мають затяжний характер. Психологічні служби допомагають вирішити конфліктну ситуацію в сім'ї, зрозуміти психологічні особливості дитини.

На основі дослідженої інформації можна стверджувати про те, що в залежності від пріоритетності інтересів і потреб неблагополучної сім'ї

та соціального становища її в цілому, соціальна робота здійснюється спеціалістами з використанням певних видів, форм і методик роботи.

Кожна неблагополучна сім'я дуже своєрідна, зі своїми конкретними проблемами. Тому в роботі з кожною окремою сім'єю необхідно обов'язково керуватись індивідуальним підходом [3].

Однак, потрібно пам'ятати, що не соціальний працівник вирішує сімейні проблеми клієнтів, а сім'я з допомогою соціального працівника усвідомлює і намагається вирішити свої проблеми. Сім'я повинна знати, що при потребі вона може звернутися до соціального працівника, але якщо фахівець переконаний, що сім'я може самостійно вирішити ту чи іншу проблему, він повинен звести свою роль до мінімуму.

Таким чином, якщо більшість сімей буде замислюватися над своїми проблемами і звертатися за допомогою соціального працівника в спеціальні служби, то в нашому суспільстві стане менше дітей, позбавлених дитинства, змушених стати дорослими занадто рано. Адже діти повинні жити щасливо, постійно відчувати любов батьків, адже вони не винні в помилках дорослих. Важливо вчасно виявити соціально-неблагополучну родину, і здійснювати роботу з нею до тих пір, поки вона ще не виявилася занадто критичною для дитини (дітей), що проживає в ній.

Література

1. Антонов А. И. Социология семьи / А. И. Антонов, В. М. Медков – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 304 с. **2. Капська А. Й.** Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : [навчальний посібник] / А. Й. Капська, І. В. Пеша. – К., 2012. – 232 с. **3. Павленок П. Д.** Теория, история и методика социальной работы / П. Д. Павленок. – М. : Издательско-торговая корпорация „Дашков и К”, 2004. – 428 с. **4. Соціальна педагогіка:** [курс лекцій : під заг. ред. М. А. Галагузова]. – М, 2000 – 416 с. **6. Ефремова Т. Ф.** Новый словарь русского языка. Толково-образовательный : в 2 т. – М. : Русский язык, 2001. – 675 с.

Анотація. Дана стаття розглядає соціальну роботу з неблагополучною сім'єю: соціальне інспектування неблагополучних сімей, соціально-реабілітаційну роботу, соціально-профілактичну роботу, соціальний супровід, а також різні види та форми соціальної роботи з даної категорією сімей.

Ключові слова: сім'я, неблагополучна сім'я, соціальний супровід, соціальна опіка, соціальна реабілітація.

Аннотация. Данная статья рассматривает социальную работу с неблагополучной семьей: социальную инспекцию неблагополучных семей, социально-реабилитационную работу, социально-

профилактическую работу, социальное сопровождение, а также разные виды и формы социальной работы из данной категорией семей.

Ключевые слова: семья, неблагополучная семья, социальное сопровождение, социальная опека, социальная реабилитация.

Annotation. This article examines social work with unhappy family: social inspection of unhappy families, socially-rehabilitation work, socially-prophylactic work, social accompaniment and also different kinds and forms of social work, from by this category of families.

Key words: family, unhappy family, social accompaniment, social guardianship social rehabilitation.

УДК 364. 652 : 316. 362

М. В. Ребров

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ „НЕБЛАГОПОЛУЧНА СІМ'Я”

Зміни, в політичній та економічній сферах українського суспільства, призвели до загострення складних соціальних проблем, зокрема проблем сім'ї, становище більшості яких характеризується загальним зниженням рівня життя. Особливої уваги потребують сім'ї, нездатні забезпечити належний рівень сімейного виховання, так звані проблемні сім'ї до яких відносяться і неблагополучні.

Актуальність соціальної роботи з такими сім'ями пояснюється тим, що неблагополуччя сім'ї, породжує неблагополучне дитинство, провокує зростання кількості дітей з проявами девіантної поведінки. Таким чином, сімейні проблеми стають суспільними проблемами держави. У сучасній науковій літературі існує значна кількість варіантів визначення поняття „неблагополучна сім'я”, що ускладнює сприйняття і розуміння змісту соціальної роботи з даною категорією сімей. Все це потребує визначення і аналізу поняття „неблагополучна сім'я” як об'єкта і суб'єкта соціальної роботи для успішного вирішення питань її соціального супроводу.

Соціальні проблеми сімей вивчають і досліджують Л. Алексеева, О. Арсеньєва, О. Гуляр, Р. Овчарова та інші. Особливостям соціально-педагогічної діяльності з сім'єю в аспекті соціальної політики та соціальної роботи присвячені роботи О. Безпалько, Т. Бессонової, А. Капської, Л. Олиференко, С. Толстоухової, І. Трубавіної та інших. Психологічні проблеми складних життєвих обставин сім'ї та сімейного неблагополуччя розглядають М. Буянов, А. Варга, О. Венгер, Н. Сипягіна, В. Целуйко та ін.

Метою даної статті є аналіз сучасних підходів до поняття „неблагополучна сім'я” в науковій літературі; визначення сутності поняття „сім'я, що перебуває в складних життєвих обставинах”.

Як було зазначено вище в сучасній науковій літературі існують різні підходи для визначення поняття щодо неблагополуччя сім'ї. Вчені О. Беспалько, О. Вакуленко, І. Зверева, Н. Нарожна, В. Оржеховська, М. Ярмаченко дають різні трактування поняттям „неблагополучна сім'я”, „кризова сім'я”, „сім'я, що перебуває в складних життєвих обставинах”. До категорії неблагополучних сімей відносять різні типи проблемних сімей, визначаючи їх як: дисфункціональні; з ослабленим потенціалом; з порушенням виховної функції; з порушенням соціального потенціалу; функціонально недієздатні, кризові, з порушенням внутрішньосімейних взаємин, проблемні, асоціальні. Усіх них об'єднує те, що ці сім'ї знаходяться в складних життєвих обставинах. Кожне з визначень понять щодо „неблагополучної сім'ї” – розкриває певний аспект існуючої проблеми і вимагає додаткового уточнення. Будь-яка сім'я в процесі своєї життєдіяльності переживає ряд кризових ситуацій.

Вважається, і це є об'єктивним явищем, що в різні періоди життя сім'ї у дітей і батьків виникають стресові ситуації, які провокують справжні кризи. Поняття і явище „неблагополуччя” розглядається як комплекс проблем, і розуміється, як неможливість сім'ї задовольняти свої основні потреби. Виходячи з цього І. Гришко неблагополуччя сім'ї трактує як динамічний процес її життєдіяльності, що не оцінюється як об'єктивна реальність. Тому вона, як і інші вчені виключає категоричність у трактуванні самого поняття „неблагополучна сім'я”, тому що сім'я на окремих етапах життєдіяльності переживає стан неблагополуччя і дискомфорту, в різних їх проявах [9]. Дослідники О. Гуляр, Т. Гущина, І. Зверева, Т. Шультга, вивчаючи різні види і типи сімей, пропонують типологізацію сімей в основі, якої покладена ознака якості сімейних взаємин – благополучні і неблагополучні сім'ї. Останні вони визначають як сім'ї зі стійкими конфліктами у взаємостосунках між подружжям, батьками і дітьми; сім'ї з алко- чи наркозалежними членами; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї, в яких існує насильство над дітьми або іншими членами сім'ї, сім'ї, в яких є засуджений або засуджені; сім'ї, в яких допускаються серйозні помилки у вихованні дітей [2, с. 61].

Фахівець з психології дитини М. Буянов стверджує, що тільки система відносин „сім'я – дитина” має право розглядатися як благополучна чи неблагополучна [3, с. 9]. Сім'я вважається неблагополучною при наявності факторів, що несприятливо впливають на особистість дитини, посилюючи її негативний емоційно-психічний стан. Тому душевний стан і поведінка дитини може служити показником сімейного благополуччя або неблагополуччя. Ряд дослідників вважають, що неблагополучні сім'ї – це сім'ї з низьким соціальним статусом, у будь-якій сфері її життєдіяльності або декількох одночасно, які не

справляються з покладеними на них функціями. Адаптивні здатності суттєво знижені, процес сімейного виховання дитини протікає з великим труднощами [5].

Починаючи з 2006 року в практику роботи центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді з сім'ями, які виховують дітей, введений новий термін – сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Перелік обставин, які класифікують такі сім'я наведений у спільному наказі семи міністерств „Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах” (від 14.06.2006 р. № 1983/388/452/221/56/596/106). Тому поряд з терміном „неблагополучні сім'ї” в літературі використовують термін „сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах” [4, с. 92].

Слід зазначити, що Закон України „Про соціальні послуги” від 01.01.2004 р. дає визначення сім'ї, що знаходиться в складних життєвих обставинах, яке включає в себе зміст понять „неблагополучна сім'я”, „кризова сім'я”, „недієздатна сім'я” і т.п. Крім того, в Законі визначено, що складні життєві обставини – це обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно, а саме: інвалідність; часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або станом здоров'я; самотність; сирітство; відсутність житла або роботи; насильство; неповажні, негативні стосунки в сім'ї; малозабезпеченість; психологічні і психічні розлади; стихійні лиха, катастрофа тощо [6, с. 7]. Таким чином, складні життєві обставини – це несприятливі для людини умови, коли йому об'єктивно необхідна стороння допомога з боку держави, суспільства, громади, найближчого оточення для відновлення своєї нормальної життєдіяльності.

Визначений законодавством широкий спектр проблем сімейного неблагополуччя може спровокувати кризову ситуацію так як є певні категорії сімей, близько сорока, які перебувають у складних життєвих ситуаціях. Все це створює певні труднощі у визначенні категорій сім'ї, які відповідають запропонованому розподілу.

Таким чином, аналіз наукової літератури дозволив виявити, що на сьогодні для характеристики проблемної сім'ї використовують різні терміни. До 2006 року в науковій літературі по відношенню до сімей з різними життєвими труднощами найчастіше використовували термін „неблагополучна сім'я”.

З 2006 року в державних законодавчих актах з'являється термін „сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах”. Ми вважаємо, що ці обидва терміни мають право на існування, так як визначають складності життєдіяльності сім'ї на певних кризових етапах розвитку.

Аналіз понять „неблагополучна сім'я”, „сім'я, що перебуває в складних життєвих обставинах” показав, що в Україні існують різнобічно обґрунтовані визначення зазначених понять. Ми погоджуємося з думкою І. Гришко, що поняття „сім'я яка перебуває в складних життєвих обставинах” у державних нормативно-правових

документах вимагає свого уточнення і вдосконалення. Зокрема, практична реалізація положень Закону потребує чіткого визначення таких категорій як „складні життєві обставини”, „сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах”, „сім'я, соціального ризику”, а також критеріїв, що дозволяють визначити сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Література

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. [навчальний посібник] / О. В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с. **2. Буянов М. І.** Дитина з неблагополучної родини : записки дитячого психіатра / М. І. Буянов. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с. **3. Закон** України „Про соціальні послуги” від 19 червня 2003 р. // Голос України. – 2003. – 22 липня. **4. Капська А. Й.** Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : [навч. посіб.] / А. Й. Капська, І. В. Пеша. – К. : Центр учбової літератури, 2006. – 232 с. **5. Социальная педагогика** : курс лекций : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под общ. ред. М. А. Галагузовой]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 416 с. **6. Соціальна педагогіка** : теорія і технології : [підручник / за ред. І. Д. Зверевої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с. **7. Наказ** Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту „Про Затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сімей, дітей та молоді, осіб та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах” №1795 від 25.04.2008. : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0471-08> **8. Наказ** Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України „Про Затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах” від 14 червня 2006 р. : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0824-06> **9.** www.nbu.gov.ua.

Анотація. У даній статті здійснено аналіз сучасних підходів до поняття „неблагополучна сім'я” в науковій літературі та уточнено сутність поняття „сім'я, що перебуває в складних життєвих обставинах”.

Ключові слова: неблагополучна сім'я, сім'я, що перебуває в складних життєвих обставинах, соціальна робота з сім'єю, що перебуває в складних життєвих обставинах.

Аннотация. В данной статье осуществлен анализ современных подходов к понятию „неблагополучная семья” в научной литературе и уточнена сущность понятия „семья, которая находится в сложных жизненных обстоятельствах”.

Ключевые слова: неблагополучная семья, семья, которая находится в сложных жизненных обстоятельствах, социальная работа с семьей, которая находится в сложных жизненных обстоятельствах.

Annotation. In this article the analysis of the modern going is carried out near a concept „unhappy family” in scientific literature and essence of concept is specified „family which is in difficult vital circumstances”.

Keywords: unhappy family, family which is in difficult vital circumstances, social work with family which is in difficult vital circumstances.

УДК 364 : 316. 362 – 058. 855

А. С. Савченко

ПРОБЛЕМИ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На сьогодні соціальними службами України активно використовуються різноманітні програми підготовки та супроводу прийомних батьків. У зміст навчання прийомних батьків включається питання юридичного характеру, розкриваються психологічні особливості розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьків включаються питання юридичного характеру, розкриваються психологічні особливості розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Для батьків, які мають досвід роботи з прийомними дітьми, проводяться тренінги, які дозволяють знаходити найоптимальніші шляхи вирішення кризових та проблемних ситуацій. Прийомні батьки з готовністю беруть участь в індивідуальних консультаціях та обміні досвідом.

Проте, знання, отримані на короткотермінових курсах або окремих заняттях не можуть сформувати достатню професійну компетентність. Такі курси та тренінги надають загальні знання, вони не систематизовані та поверхові.

Через це актуальними стають проблеми, пов'язані з інтеграцією дитини-сироти у прийомну сім'ю, подальшим її супроводом та професіоналізацією прийомних батьків, оскільки від того, як будуть вирішуватися ці проблеми, у першу чергу, залежить адаптація та майбутнє життя дітей, які виховуються у прийомних сім'ях.

Питання соціального сирітства як соціального та психолого-педагогічного феномену досліджувались низкою вітчизняних та закордонних вчених: А. Автономовим, Л. Артюшкіною, О. Безпалько, І. Зверевою, Б. Кобзарем, Н. Огренич, А. Полянничко та ін.; проблеми соціалізації та виховання дітей-сиріт в умовах інтернатних закладів вивчалися Н. Комаровою, Ж. Петрочко, І. Пешею, Т. Шатохіною, К. Чертковою та ін.; вивчення альтернативних форм державної опіки є

об'єктом аналізу Г. Бевз, Л. Волинець, А. Капської, Л. Тарусовою, І. Трубавіної та ін.

Метою нашої статті є аналіз проблем прийомної сім'ї на сучасному етапі.

Практично всі проблеми виникають на етапі адаптації дитини до умов нової сім'ї. Серед складнощів адаптації дітей-сиріт до умов прийомної сім'ї можна виділити три моменти: перший – те, що дитина вже має сформований стиль поведінки, свої погляди та цінності; другий – те, що прийомна сім'я як система має свої сформовані кордони, цінності, норми та визначені правила поведінки; а третій – негативне ставлення соціального оточення до дітей-сиріт, а відповідно і до прийомної сім'ї, так і сім'ї до дитини.

Виховання дитини, особливо прийомної, не буває безпроблемним. Досліджуючи особливості батьківських позицій у прийомних сім'ях, відзначається їх неадекватність особливо у сфері соціально-перцептивних особливостей. Образ дитини досить грубо оцінюється за рахунок батьківського страху, що у дитини неблагополучний генофонд. Під впливом цього страху батьки фіксують будь-які, навіть незначні риси неправильної поведінки, вважаючи їх проявами хворобами. А. Співаковська звертає увагу на такі негативні явища у прийомних сім'ях, як: батьківське домінування, підвищений контроль, підозрливість, неповне прийняття дитини [1, с. 127-132].

У психологічному консультуванні прийомних батьків виділяє такі риси, як: недовіра до себе як батьків, потреб постійно доводити свою любов та турботу, страх виявитися поганими батьками. Таке бачення батьками себе призводить до гіперпротекції, тобто надмірної турботи та бажання балувати дитину за відсутності системи розумних покарань та обмежень. Гіперпротекція неминуче несе за собою різні проблеми у відхиленні поведінки дитини, що підкріплює образ когось з батьків, як батьківства, яке не склалось та призводить до ще більшої невпевненості прийомних батьків.

У результаті теоретичного аналізу та практичного вивчення проблем, які виникають під час функціонування прийомних сімей, можна виділити п'ять основних проблемних напрямків їхнього функціонування. Це – проблеми батьківської ідентифікації; проблемні взаєностосунки між кровними та прийомними дітьми; диференціація батьківських установок до кровних та прийомних дітей; проблеми узгодженості батьківських позицій батька та матері та особливості взаємодії з соціальними інститутами та найближчим оточенням.

Необхідно зазначити, що прийомна сім'я стикається ще з однією, не менш серйозною, проблемою – криза в родині. Криза – це ситуація, подія, коли людина стикається з перешкодою на шляху здійснення важливих життєвих цілей, і цю перешкоду не можна подолати деякий час за допомогою узвичаєних методів розв'язання проблем [2, с. 16].

Сама перша криза, повна несподіванок – це криза адаптації.

Звичайно, є попередні зустрічі, спілкування, збір інформації про дитину, але ніхто не може сказати з упевненістю, що його чекає, коли нова людина переступає поріг дому. Це пов'язано з тим, що з самого початку проходить стадія ідеалізації, коли і батьки, і дитина сприймають один одного як видумані, ідеальні образи, які частіше за все не має нічого спільного з дійсністю. Цей період триває від декількох тижнів до декількох місяців, а потім образи „ідеальної дитини” і „ідеальних батьків” починають руйнуватися, і настає друга стадія кризи адаптації – стадія установчих конфліктів.

В якийсь-то момент і у дитини, і у батьків з'являються відчуття, що їм збрехали, недоказали, не попередили про те, що все може бути зовсім не так, як мріялось. Інколи батьки починають пред'являти прямі претензії до органів опіки, ходити до психолога жалітися на дитину, намагаються повернути дитину. Дитина зазвичай переживає внутрішнє розчарування, яке йому навіть нікому виразити. Цей період дуже важкий для обох сторін.

Період адаптації може продовжуватися півтора-два року. Це складний момент, але нажаль, це лише тільки початок. В кінці періоду адаптації, коли сім'я і дитина практично пристосувалися один до одного, начебто усе ясно, чого можна чекати, раптом настає сильний регрес, і це може бути як зі сторони дитини, так і зі сторони батьків. Цей період можна назвати „порогова криза”. Раптом дитина становиться грубою, починає демонструвати свій характер у всіх проявах, інколи веде себе неадекватно. Єдине, що можна зробити в цьому випадку – це перечекати. Можна просто пояснити, що існують правила, швидко нічого не відбувається.

Наступною кризою, з якою приходиться зіткнутися батькам – це криза ідентичності. Зазвичай вона проходить в підлітковому віці. В цей період може бути як повна безцінь прийомних батьків, так і повна їх ідеалізація. В цей час дитина починає згадувати своїх біологічних батьків, думати про них, намагаються ідентифікувати себе з ними. Проблема ідентичності часто погіршується ще й тим, що у дитини зовсім не має інформації про свою біологічну сім'ю, а та що є, обмежуються негативними характеристиками „крадій”, „п'яниця”, „бродяга”, і часто це стає єдиним каналом встановлення зв'язку з ними. Якщо в якийсь момент до цього нормальна у всіх відношеннях дитина починає дивно себе вести, красти, говорити нецензурні слова, можна сказати, що потрібно вирішувати проблему ідентичності [3].

Прийомні батьки в цій ситуації повинні зняти табу з обговорення теми тих, інших батьків. Потрібно намагатися розширити представлення дитини про свою біологічну сім'ю, якщо інформації зовсім не має, то можна якось її доповнити самостійно, головне, щоб ця інформація була не тільки про негативні сторони, але й про позитивні, щоб дитина могла зрозуміти, що зовсім необов'язково слідувати саме негативному прикладу. Зазвичай після цього настає полегшення і для дитини, і для

прийомних батьків, знімається напруга у відносинах, зникає неадекватна поведінка.

Остання криза, з якою прийдеться зіткнутися прийомним батькам вже дорослої дитини – це криза сепарації. Це момент, коли дитина готова відокремитися від сім'ї.

Настає період, коли у сім'ї уже доросла людина, і раптом знову неадекватна поведінка. Для дитини – це страх стати дорослою, вона як начебто демонструє свою несамостійність, вона боїться залишитися одною, без сім'ї, без підтримки. Але яких би страхів не було, частіше за все усе проходить, і дитина вступає в самостійне життя, тому в кризі сепарації більш вразливі батьки, які щиро не розуміють, що на цей раз відбувається. Тут важливо підтримувати саме їх, пояснити, що все нормально, це пройде, це ще один „робочий момент”. Тут також важливо зняти почуття вини за те, що батькам здається, що вони недостатньо хороші, недостатньо добре виховали свою прийомну дитину, можна привести приклад з життя дітей, яких ніхто не взяв в сім'ю. Вони повинні зрозуміти, що у дитини починається наступний період життя, також складний, тому вона і веде себе так, а вони усе зробили правильно, все, що пережито, було непросте так, тоді все налагодиться [4].

Звичайно, цими кризами проблеми не вичерпуються, але так чи інакше – це глобальні моменти, які в реальному житті обростають індивідуальними особливостями тієї чи іншої сім'ї. Крім того, завжди повинні пам'ятати, що сім'ї з прийомною дитиною набагато важче жити в суспільстві, чім звичайним сім'ям. Тут грає велику роль подвійні стандарти: там де вибачать рідним батькам, прийомних можуть осудити. Тільки терпіння, віра в краще, довіра і любов допоможуть пережити всі проблеми.

Таким чином проблеми прийомних сімей виникають як з вини дитини (сформований у дитини стиль поведінки, погляди, цінності), так і з вини батьків (недовіра до себе як до батьків, страх виявитися поганими батьками). Ці та інші переконання сприяють виникненню проблем у родині. У результаті цього виникають такі проблеми: проблеми батьківської ідентифікації, проблемні взаємовідносини між кровними та прийомними дітьми, диференціація батьківських установок до кровних та прийомних дітей, проблеми узгодженості батьківських позицій батька та матері та особливості взаємодії з соціальними інститутами та найближчим оточенням. Тому зважаючи на те, що прийомна сім'я є незвичайною сім'єю, то і проблеми у неї незвичні.

Література

1. Спиваковская А. С. Психологическая помощь семьям, взявшими на воспитание детей из государственных учреждений / А. С. Спиваковская. – М., 1991. – С. 127-132. **2. Соціальні** служби – родинні : Розвиток нових підходів в Україні / за ред. І. М. Григи. – К., 2002. – С. 16. **3. Комарова Н. М.** Посібник для соціальних працівників

щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 123 с. 4. Антокольський М. В. Семейное право / М. В. Антокольський. – М., 2011. – 311 с.

Анотація. Дана стаття розглядає проблеми прийомної сім'ї на сучасному етапі. У прийомної сім'ї такі проблеми: проблеми батьківської ідентифікації, проблемні взаєностосунки між кровними та прийомними дітьми, диференціація батьківських установок до кровних та прийомних дітей, проблеми узгодженості батьківських позицій батька та матері та особливості взаємодії з соціальними інститутами та найближчим оточенням.

Ключові слова: прийомна сім'я, прийомні батьки, соціальний супровід, адаптація.

Аннотация. Данная статья рассматривает проблемы приемной семьи на современном этапе. У приемной семьи такие проблемы: проблемы родительской идентификации, проблемные взаимоотношения между кровными и приемными детьми, дифференциация родительских установок к кровным и приемным детям, проблемы согласованности родительских позиций отца и матери и особенности взаимодействия с социальными институтами и ближайшим окружением.

Ключевые слова: приемная семья, приемные родители, социальное сопровождение, адаптация.

Annotation. This article examines the problems of receiving family on a modern stage. At receiving family such problems: problems of paternal authentication, problems mutual relations between bloods and receiving children, differentiation of paternal options, to the bloods and receiving children, problems of co-ordination of paternal positions of father and mother and feature of co-operation with social institutes and nearest surroundings.

Keywords: receiving family, receiving parents, social accompaniment adaptation.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТА ПІДЛІТКАМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

УДК 364. 4 : 343. 261 – 052 – 053. 6

Д. С. Арнаутова

ЗМІСТ ТА ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНИМИ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ

В останні роки підлітки групи ризику стали кримінально активною категорією населення. Вони є однією з найбільш соціально і економічно незахищених верств населення, багато хто з них відчувають стан стресу, апатії та роздратування. Все більше протиправна поведінка серед підлітків набуває групового характеру.

Причиною криміналізації є те, що сучасний підліток не має позитивних прикладів для наслідування, ідеалів, до яких він міг би прагнути. У зв'язку з тим, що у нього не сформовані свої принципи поведінки, він переймає їх у більш „сильної” особистості.

Робота спеціалістів з реабілітації підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, дуже актуальна, про що говорить велика кількість науково-дослідних праць, присвячених даній тематиці. Все це обумовлює необхідність створення ефективно діючої системи реабілітації підлітків, які відбувають покарання і звільнилися з місць позбавлення волі, на основі гуманістичних і демократичних принципів, що відповідають міжнародним правовим нормам.

Проблеми соціальної роботи з підлітками, яким властива протиправна поведінка, широко досліджувалися у вітчизняній науці. Різним аспектам соціальної роботи з делінквентними підлітками присвячені праці І. Зверєвої, Т. Кальченко, Л. Лінник, В. Лютого, В. Оржеховської, Н. Оніщенко, Т. Федорченко, М. Фіцули та ін. Проблеми освіти у виправних колоніях розглядаються в роботах В. Васильєвої, Ю. Галагузової, А. Сизого та ін. Різні аспекти соціальної адаптації дітей та молоді, що відбували покарання в пенітенціарних закладах, вивчаються у дослідженнях О. Беци, В. Сулицького, В. Любченко, І. Пінчук, С. Толстоухової та ін.

Аналіз наукових праць свідчить про недостатність вивчення специфіки роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, саме тому, **метою** нашої статті є вивчення змісту соціальної роботи з неповнолітніми в пенітенціарних установах та визначення особливостей даної діяльності.

Пенітенціарна ідея, тобто спрямованість роботи відповідних установ на те, щоб злочинець щиро розкається, заснована на гуманістичних позиціях визнання людини як найважливішої цінності, орієнтації на пізнання та врахування філософських, психологічних,

соціологічних, педагогічних законів і закономірностей розвитку, соціалізації, виховання та перевиховання особистості, детермінант її поведінкових вчинків.

„Європейські пенітенціарні правила” визначають, що „цілі виправного впливу на засуджених полягають у тому, щоб зберегти їхнє здоров’я та гідність, і, в тій мірі, в якій це дозволяє термін ув’язнення, сприяти формуванню у них почуття відповідальності та навичок, які будуть допомагати їх реінтеграції у суспільство, допоможуть їм додержуватися вимог законності та задовольняти свої життєві потреби власними силами після звільнення” [1].

Досягнення таких цілей, які, зрозуміло, пов’язані з формуванням у ув’язнених самокерованої соціально-нормативної поведінки, можливе лише на основі практичної реалізації основних постулатів пенітенціарної ідеї, адже справжнє пробудження у злочинця „голосу совісті” як морального почуття каяття (а саме це поняття є ключовим у пенітенціарній ідеї) за безчесне життя в минулому, за те горе, яке скоєні злочини спричинили і йому самому, й іншим людям, є тим „важелем”, який здатний докорінно „перевернути світ” внутрішнього життя особистості, зумовивши позитивні зміни у зовнішніх проявах соціальної поведінки.

Аналіз функціонування пенітенціарної системи України дозволяє стверджувати, що в державі вже склалася організаційно-управлінська система соціально-педагогічної роботи із засудженими, зокрема, неповнолітніми. **До основних її компонентів (підсистем) належать:**

- система органів влади, що координують соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми засудженими на державному, регіональному й локальному рівнях;

- система установ (пенітенціарних закладів) для неповнолітніх засуджених, що здійснюють соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми засудженими;

- нормативно-правова база соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими;

- система освітніх закладів, що готують персонал для роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах; науковців для дослідження пенітенціарних проблем;

- система державних і недержавних органів, установ і організацій, що взаємодіють з пенітенціарними закладами у здійсненні соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими;

- міжнародні й вітчизняні проекти, програми, що реалізуються в соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими на всіх рівнях [5, с. 33].

Розглянемо деякі компоненти організаційно-управлінської системи соціально-педагогічної роботи із засудженими неповнолітніми більш детально.

Система органів влади, що координують соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми засудженими на державному, регіональному й локальному рівнях. Органи та установи виконання покарань утворюють кримінально-виконавчу систему України (КВС України), діяльність якої регламентується Кримінально-виконавчим кодексом України (КВК України), іншими законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів та іншими нормативно-правовими документами.

Сучасними дослідниками пенітенціарної системи розмежовуються поняття „система органів і установ виконання покарань” (або „кримінально-виконавча система”) та „пенітенціарна система”. Так, за думкою В. Прусса та Д. Ягунова поняття „пенітенціарна система” ширше за „кримінально-виконавчу систему”, адже крім органів та установ виконання покарань включає сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об’єднаних на інтегрально-функціональних засадах навколо центрального органу пенітенціарного управління [2, с. 7-8].

Державним органом, на який покладається завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, є *Державна кримінально-виконавча служба України* (ДКВС України). Центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань є *Державна пенітенціарна служба України* (ДПтС України), діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Відповідно „Положення про Державну пенітенціарну службу України”, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року №394/2011, ДПтС України:

- організовує проведення соціально-виховної та психологічної роботи з особами, які відбувають покарання, залучає до її проведення представників релігійних і благодійних організацій, об’єднань громадян, творчих спілок, окремих осіб;

- сприяє спостережним комісіям та об’єднанням громадян у здійсненні громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань;

- організовує у взаємодії з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України професійно-технічне і загальноосвітнє навчання засуджених та надання освітніх послуг особам, узятим під варту;

- взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та об’єднаннями громадян щодо підготовки засуджених до звільнення з установ виконання покарань;

- здійснює добір кадрів в апарат ДПтС України та на керівні посади в органах і установах, що належать до сфери її управління, формує кадровий резерв на відповідні посади, організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу

апарату ДПтС України, органів і установ, що належать до сфери її управління;

- організовує проведення наукових досліджень, дослідно-конструкторських і проектно-технологічних робіт тощо.

До структури центрального органу ДПтС України входять такі основні підрозділи та служби, які безпосередньо координують, розробляють напрями, зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, це:

- Департамент кримінально-виконавчої інспекції та соціально-психологічної роботи із засудженими;

- Відділ у зв'язках із засобами масової інформації, громадськістю та міжнародного співробітництва;

- Наукова рада.

До системи установ виконання покарань в Україні належать: арештні дома, виправні центри, виправні колонії (у тому числі слідчі ізолятори), виховні колонії для неповнолітніх засуджених. Виховні колонії (або спеціальні виховні установи) відповідно до ст. 19 КВК України виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх. Вони не поділяються на види за рівнями безпеки.

Станом на 1 січня 2012 року в Україні функціонує 8 *виховних колоній для неповнолітніх*, у яких відбувають покарання 1329 осіб.

Психолого-педагогічні аспекти проблеми гуманізації педагогічного процесу в місцях позбавлення волі пов'язані, перш за все, з впровадженням у практику продуктивних ідей педагогіки співробітництва.

Педагогіка співробітництва – це прогресивна концепція, що утверджує особливий стиль взаємодії вихователя і вихованців, спрямований на створення в об'єкта виховання позиції активного, свідомого суб'єкта особистісно значущої та соціально корисної діяльності [5, с. 33].

До головних *ціннісних компонентів педагогіки співробітництва* можна віднести такі:

- оптимістичний прогноз в оцінці перспектив особистісних змін неповнолітнього, який знаходиться в місцях позбавлення волі;

- прийняття (а не відторгнення) кожного підлітка та юнака „таким, яким він є”, з усіма його недоліками, суперечностями тощо, а також поважлива увага до особистості;

- емпатійне, а не тільки оцінне, співчуваюче розуміння особистості неповнолітнього з урахуванням всієї складності його психічних станів;

- надання неповнолітньому психологічної й іншої допомоги, необхідної йому для подолання труднощів у різних сферах життєдіяльності (зрозуміло, в межах закону), на створення та закріплення

психотерапевтичного (або, в крайньому разі, не психотравмуючого) клімату середовища, в якому він перебуває;

- пошук позитивного в особистості неповнолітнього для використання цього позитивного в педагогічному процесі;

- глибинне вивчення та розкриття дійсних мотивів і зовнішніх обставин, що зумовлюють вчинки і дії неповнолітнього, з урахуванням його характерологічних рис, головних потреб, психічних станів і прийняття на цій основі оптимальних, конкретних індивідуалізованих рішень;

- активізація свідомості та самосвідомості правопорушників з апеляцією до їхніх інтелектуальних сил та розвиток останніх;

- критичний самоаналіз, корекцію співробітником установи, соціальним працівником власної особистості та педагогічної діяльності з метою самовдосконалення [2, с. 324].

Організуючи процес ресоціалізації неповнолітніх в умовах позбавлення волі, необхідно усвідомлювати його сутність, основні закономірності притаманні цьому процесу, та принципи його здійснення.

Закономірності педагогічного процесу – це об'єктивно існуючі найбільш суттєві, повторювані зв'язки між соціально-педагогічною діяльністю та її результативністю (змiнами в особистості ув'язненого) [6, с. 154].

Закономірності педагогічного процесу знаходять своє відображення в основних принципах пенітенціарної педагогіки щодо ресоціалізації осіб, які скоїли злочин.

Отже, принципи пенітенціарної педагогіки – це керівні ідеї, що впливають із закономірностей, сутності та особливостей процесу ресоціалізації та визначають його спрямованість, а також способи діяльності суб'єкта й об'єкта цього процесу [3, с. 18].

Головними закономірностями педагогічного процесу у пенітенціарному закладі, а також виведеними на їх основі керівними **принципами ресоціалізації** неповнолітніх правопорушників є:

1. Мета, завдання та зміст педагогічного процесу, закономірно обумовлені характером і рівнем розвитку суспільних відносин.

Відомо, що систему виховання визначає соціальна структура суспільства і його духовна культура. Це відображається у визначенні цілей і задач, соціального ідеалу особистості, моделі тих рис та якостей, які повинні бути сформовані у вихованців.

Ресоціалізація засуджених – це одна з підсистем загальнодержавного виховання, яка також залежить від характеру та рівня розвитку суспільних відносин [4, с. 150].

Саме рівень розвитку суспільних відносин обумовив і різні варіанти ставлення до злочинців в процесі соціально-історичного розвитку.

На основі врахування закономірного зв'язку між характером суспільних відносин та метою, завданнями, змістом педагогічного

процесу в практичній діяльності співробітників пенітенціарних установ мають реалізуватися принципи, що визначають головні напрямки роботи із правопорушниками. Це, насамперед, принцип цілеспрямованості педагогічного процесу на ресоціалізацію неповнолітніх.

Цей принцип передбачає такий підхід до ресоціалізації неповнолітніх, який перетворює роботу з ними в цілеспрямований процес формування соціально-нормативної особистісної позиції на основі конкретного в кожному індивідуальному випадку проектування особистості.

Наступним принципом, що впливає із названої закономірності, є тісний зв'язок процесу ресоціалізації із реальним життям.

2. Ефективність виправлення неповнолітнього закономірно залежить від якості соціально-виховної роботи та її ресурсної забезпеченості, від соціального середовища (зовнішнього та внутрішнього) та конкретних установ.

З цієї закономірності перш за все впливає принцип наукового обґрунтування соціально-виховних програм і технологій та створення умов для їх реалізації. За результатами спеціально проведених досліджень вчених-пенітенціаристів, реалізація науково обґрунтованих програм ресоціалізації скорочує рівень повторної злочинності майже вдвічі.

Під ресурсною забезпеченістю соціально-виховної роботи потрібно розуміти не лише наявність коштів, технічних засобів, а, передусім, укомплектування установ висококваліфікованими професійними кадрами, здатними до втілення та реалізації програм виховання і перевиховання засуджених.

Важливе значення має принцип формування в середовищі засуджених позитивних міжособистісних стосунків, що прямо впливає із середовищної обумовленості виправлення особистості ув'язненого, який самостійно не вибирає собі оточення.

3 охарактеризованим вище принципом тісно пов'язаний і наступний – принцип дотримання законності в процесі ресоціалізації. Вихователі, соціальні працівники, що залучаються до роботи з ув'язненими, повинні глибоко і всебічно знати норми кримінально-виконавчого й інших галузей права та неухильно їх дотримуватися в практичній діяльності.

3. Виправлення неповнолітнього закономірно залежить від особливостей різних видів його діяльності та тих відношень, які виникають в її процесі.

У деяких педагогічних концепціях минулого превалювала ідея вербального (словесного) виховання: вихователь впливав на вихованця лише за допомогою пояснення, переконування, умовляння тощо [6, с. 159-171].

Це означає, що найбільше засудженого виховує така діяльність, яка повною мірою враховує його особисті інтереси, забезпечує активність та дозволяє оптимально виявляти свої здібності.

4. Ефективність ресоціалізації засуджених закономірно залежить від відповідності змісту, форм і методів виховного впливу особливостям особистості як цілісного психологічного феномену, зокрема ставлення засудженого до скоєного злочину і кримінального покарання за нього.

Практика свідчить, що в тому випадку, коли засуджений вважає себе зовсім невинним у скоєному злочині, не відчуває каяття, а до міри кримінального покарання ставиться як до несправедливої, то у нього, закономірно, з'являється негативне відношення і до педагогічного впливу.

Виправлення таких та інших неповнолітніх може бути успішним лише тоді, коли вдається сформуванати у них почуття вини за скоєні злочини, каяття, відношення до покарання як до справедливої міри.

Для досягнення позитивного результату із врахуванням вищезгаданої закономірності необхідно дотримуватися таких принципів, як індивідуальний і диференційований підхід до неповнолітніх, комплексним підхід до перевиховання, поєднання вимогливості до ув'язнених з повагою до їхньої особистості, гуманним та справедливим ставленням до них.

Принцип індивідуального і диференційованого підходу означає врахування у виховній роботі індивідуальних особливостей засуджених, а також ознак, спільних для різних їх категорій.

Принцип комплексного підходу до перевиховання передбачає розуміння особистості як цілісного психологічного феномену і означає необхідність вивчення, розвитку і корекції її інтелектуальної, емоційно-вольової, ціннісно-орієнтаційної сфер поведінки.

Комплексний підхід вимагає раціонального використання всієї палітри форм, змісту, методів і прийомів виховання, передбачає узгодженість та наступність дій всіх суб'єктів виховного процесу, спрямованих на ресоціалізацію засуджених на різних етапах відбування покарання із урахуванням динаміки особистісних змін у свідомості і поведінці засуджених протягом усього процесу перевиховання в місцях позбавлення волі та після звільнення.

У принципі поєднання вимогливості до засуджених з повагою до особистості, гуманним та справедливим ставленням до них відбивається діалектичність виховного процесу, який ускладнюється специфікою пенітенціарних установ [7, с. 134-149].

Вимоги, що ставляться перед засудженими, повинні бути цілеспрямованими і реальними (такими, які засуджені можуть виконати); справедливими (повинні відповідати чинному законодавству та моральним нормам); систематичними і послідовними; всебічними (розповсюджуватися на побут, працю, навчання і дозвілля засуджених); зрозумілими й єдиними для всіх.

Гуманність працівників пенітенціарних закладів несумісна з грубістю, пригніченням людської гідності засудженого. В кожному засудженому слід бачити людину, громадянина суспільства, який має хоча і обмежені, але встановлені законом права і обов'язки.

5. Ефективність виправлення засудженого об'єктивно залежить від його власної активної діяльності щодо самовиховання.

Багаторічна практика свідчить, що реалізація будь-якої кількості соціально-виховних заходів не приведе до бажаних результатів, якщо самі ув'язнені не захочуть уважно розібратися в особливостях свого характеру, критично поставитися до себе та свідомо, систематично займатися самовихованням, відновленням, формуванням і розвитком позитивних рис, звичок тощо.

Важко досягти результату, якщо засуджений не бачить доцільності в змінах рис свого характеру, або не вірить в можливість виправлення. Отже, із вищезазначеної закономірності випливає принцип стимулювання й педагогічного керівництва самовихованням засуджених. Його реалізація пов'язана з допомогою засудженому об'єктивно розібратися в своїй особистості, критично проаналізувати недоліки і виділити збережені позитивні риси, зі спонуканням його до роботи над собою і навчанням методам і прийомам впливу на самого себе.

6. Подолання негативних якостей особистості засудженого є закономірно пов'язаним з підходом до неї з оптимістичною гіпотезою, опорою на позитивні риси й якості.

Враховуючи цю закономірність, в пенітенціарній діяльності необхідно послідовно реалізовувати принципи опори на позитивні якості, збережені соціальні зв'язки та відносини особистості, прогнозування, виявлення, формування і розвиток цього позитивного.

Отже, враховуючи проаналізований зміст та принципи соціально-виховної роботи з неповнолітніми в пенітенціарних установах виділимо основні напрями діяльності соціального працівника в пенітенціарних установах для неповнолітніх [8, с. 146-148]:

1. Разом із психологом, педагогічним колективом і адміністрацією установи скласти план навчання і роботи на період позбавлення волі: тобто доцільно організувати процес навчання і перевиховання неповнолітнього з боку дотримання єдності педагогічних вимог ;

2. Допомогти засудженим підліткам подолати психологічну кризу у зв'язку із знаходженням під арештом: шляхом проведення діагностування психічних станів підлітків проводити психопрофілактичну, психоконсультативну та психокорекційну роботу по подоланню негативних наслідків перебування у пенітенціарному закладі.

3. Сприяти в адаптації їх до середовища пенітенціарному закладі: допомогти підлітку якомога швидше і „безболісніше” пристосуватись до умов виховної колонії, розкрити основні правила і умови знаходження в установі, а також допомогти в налагодженні стосунків з оточуючими.

4. Допомогти організувати вільний час і продовжити навчання: соціальний працівник повинен стежити, щоб підлітки проводили змістовне дозвілля, а також безпосередньо приймати участь в його організації.

5. Захищати права засуджених: проводити інформаційно-просвітницькі заходи, запрошувати юриста.

6. Допомогати порадою батькам і родичам ув'язненого у вирішенні проблем пов'язаних з позбавленням його волі, проводити тренінги з батьками, роз'яснювальну та ін. роботу.

7. Підготувати ув'язненого до виходу на свободу: діагностувати ступінь ефективності ресоціалізації, скласти план соціального супроводу неповнолітнього після виходу на волю

Таким чином, одна з провідних ролей у вирішенні проблеми ресоціалізації неповнолітніх в умовах пенітенціарного закладу належить соціальному працівникові, хоча, звичайно, вирішити її можна тільки комплексно, із залученням усіх ресурсів і сил суспільства. Завдання соціального працівника полягає в тому, щоб мінімізувати несприятливі фактори та спрямувати на неповнолітнього правопорушника заходи виховного та профілактичного характеру, а в деяких випадках приділити йому більше елементарної людської уваги, допомогти сформуванню міцні психологічні установки позитивного характеру і швидше адаптуватись до нових умов.

Література

1. Башкатов И. П. Социально-психологические методы изучения личности и групп несовершеннолетних осужденных : [навчальний посібник] / И. П. Башкатов. – М. : Ара, 1986. – 267 с. **2. Башкатов И. П.** Социально-психологические особенности развития криминогенных групп подростков. Психология и профилактика асоциального поведения несовершеннолетних / И. П. Башкатов. – Тюмень : ТГУ, 1985. – С. 15–26. **3. Беличева С. А.** Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М. : Искра, 1993. – 292 с. **4. Кримінальна психологія** : [підручник]. – К. : Вил'ямс, 2004. – 162 с. **5. Долгушин А. К.** Введение в социальную реабилитологию / А. К. Долгушин. – М. : СТИ, 2000. – 197 с. **6. Лютий В.** Социальная профилактика негативных явлений : Дети в кризисных ситуациях : профилактика негативных явлений и социально-психологическая помощь / В. Лютий ; [под общ. ред. И. Д. Зверевой]. – К. : Наук. Світ, 2001. – 307 с. **7. Психосоциальная коррекция и реабилитация несовершеннолетних с девиантным поведением** / [под общ. ред. С. А. Беличевой]. – М. : Редакционно-издательский центр консорциума „Социальное здоровье России”, 1999. – 258 с. **8. Ушатіков А. І.** Пенітенціарна психологія. Психологія тюремної середовища / А. І. Ушатіков, Б. Б. Козак. – Рязань : Ліга, 2002. – 291 с.

Анотація. У статті здійснено аналіз змісту та принципів соціальної роботи з неповнолітніми в пенітенціарних установах, розглянуто деякі компоненти організаційно-управлінської системи соціально-педагогічної роботи із засудженими неповнолітніми та визначено особливості соціальної роботи з неповнолітніми в пенітенціарних установах.

Ключові слова: пенітенціарна установа, організаційно-управлінська система соціально-педагогічної роботи із засудженими, система органів і установ виконання покарань, педагогіка співробітництва, пенітенціарна педагогіка, ресоціалізація засуджених.

Аннотация. В статье осуществлен анализ содержания и принципов социальной работы с несовершеннолетними в пенитенциарных учреждениях, рассмотрены некоторые компоненты организационно-управленческой системы социально-педагогической работы с осужденными несовершеннолетними и определены особенности социальной работы с несовершеннолетними в пенитенциарных учреждениях.

Ключевые слова: пенитенциарное учреждение, организационно-управленческая система социально-педагогической работы с осужденными, система органов и учреждений исполнения наказаний, педагогика сотрудничества, пенитенциарная педагогика, ресоциализация осужденных.

Annotation. In the article the analysis of maintenance and principles of social work is carried out with minor in penitentiary institutions, some components of the organizationally-administrative system of socially-pedagogical work are considered with convict minor and the features of social work are certain with minor in penitentiary institutions.

Keywords: пенитенциарное establishment, organizationally-administrative system of socially-pedagogical work with convict, system of organs and establishments of execution of punishments, pedagogics of collaboration, the correctional pedagogy, resocialization of convicts.

УДК 364 : 343.91 – 053.6

І. С. Лазарева

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

На сьогодні проблема злочинності серед неповнолітніх є однією з найбільш актуальних у зв'язку з негативними соціальними наслідками та поширеністю цього явища. Серйозну занепокоєність викликають якісні показники: зниження віку неповнолітніх правопорушників, зростання

жорстокості, зухвалості при скоєнні проступків та злочинів, поява в структурі злочинності неповнолітніх таких, як вбивства та розбійні напади. Злочинність неповнолітніх має свої, набагато складніші, притаманні лише їй особливості.

Проблема залишається актуальною ще й тому, що кількість засуджених підлітків та молоді складає понад 50% від загальної кількості засуджених. Кожен другий злочин неповнолітніх – тяжкий. Зростає злочинність серед дівчат. На 20% збільшилася рецидивна злочинність. До 70% молодих людей, які скоїли протиправні дії, перебували у нетверезому стані. Майже 40% підліткових правопорушень мають груповий характер. Тому, просто необхідним є вивчення особистості дитини, її цінностей, переконань, мотивів, прагнень та вплив батьків на виховання своїх дітей.

Вивченням проблеми профілактики правопорушень неповнолітніх займалися: С. Алексеев, І. Башкатов, С. Белічева, К. Ігошев, Т. Курбатова, В. Сухомлинський, А. Макаренко та ін.

У ряді праць учених-педагогів, психологів та юристів простежуються спроби вироблення критеріїв встановлення типів неповнолітніх правопорушників (Г. Бочкарьова, А. Колодна, Г. Мінковський).

Психолого-педагогічні аспекти зазначеної проблеми вивчали Г. Балл, І. Бех, О. Бондаревська, С. Подмазін, О. Савченко.

Велике значення для подальшої розробки теоретичних основ моделі профілактики протиправної поведінки мають дослідження загальних проблем виховання М. Боришевського, В. Демиденка, Л. Зюбіна, В. Татенко, М. Ярмаченка та інших фахівців.

Мета даною статті полягає у вивченні актуальності правопорушень серед підлітків.

Однією з найгостріших проблем сьогодення є правопорушення неповнолітніх та молоді. За офіційними даними Державного комітету статистики України, протягом 2011 року кількість злочинів, скоєних неповнолітніми та молоддю, становила майже 120 тис. Донедавна у статистиці панувала стійка тенденція до скорочення числа правопорушень, хоч в дійсності кількість щорічно вчинених злочинів постійно збільшувалась. Рекордними темпами підвищується рівень злочинності серед підлітків та молоді.

Учні з відхиленнями у поведінці є схильними до вчинення правопорушень, що спочатку проявляється у незначних відхиленнях від норми, а згодом у вчиненні злочинів. Стосовно людини слово „поведінка” – це характеристика зовнішнього прояву людської психічної діяльності, це спосіб життя і дії [1, с. 363].

Розглянемо поняття „відхилення у поведінці” – це певні дії, вчинки, що суперечать прийнятним у суспільстві нормам. Норма – це існуючий у соціальній спільноті чи групі стандарт, зіставлення з яким визначає прийнятність об'єктів, процедур і продуктів діяльності.

Основним змістом норм виступають вимоги суспільства. За свою багатовікову історію воно виробило чимало соціальних, біологічних, моральних, правових, побутових та інших норм. Відповідно до цього виділяють поведінку, що відхиляється від моральних норм (аморальну), прав (протиправну), медичну та інших норм.

Відхилення у поведінці неповнолітніх призводить до важковихованості та правопорушень. Важковихованість – поняття, протилежне за своєю суттю вихованості, тобто, в нездатності особистості правильно сприймати і засвоїти основні суспільні норми і вимоги та піддаватися виховним впливом [2, с. 8].

Динаміка розвитку відхилень у поведінці така: педагогічно і соціально занедбані підлітки; важковиховувані; підлітки – правопорушники, неповнолітні злочинці.

Основою важковихованості є педагогічна занедбаність дітей і підлітків. Отже, педагогічно занедбані підлітки та молодь – це переважно фізично і психологічно здорові діти, які стали важкими через неправильне виховання чи відсутність його на протязі тривалого часу. Характерною рисою цих дітей є прагнення задовольнити свої бажання, не рахуючись з вимогами оточуючих, колективу. Відхилення від моральної норми набувають в них стійкості. Вони допускають проступки (прогули, бійки, вживання алкоголю та наркотичних речовин), постійно проявляють негативні риси характеру (грубість, нечесність, жорстокість) [3].

До відхилень у поведінці належать аморальні дії, що суперечать прийнятим у суспільстві моральними нормами. Вони можуть бути випадковими (ненавмисними провинами), так і свідомими, систематичними. Під їх способом життя розуміється сукупність суттєвих і типових для підлітків засобів матеріальної і духовної життєдіяльності, що реалізується в конкретних соціальних і природних умовах. Спосіб життя характеризується такими ознаками, як праця, добробут, споживання, побут, здоров'я, освіта, культура, громадська діяльність тощо.

Для способу життя підлітків групи ризику є характерним:

- зневажливе ставлення до виконання своєї соціальної функції – навчатися, набувати знань (77% – навчаються погано; 21% – посередньо; інші взагалі пропускають школу без поважних причин);

- наявність великої кількості „зайвого часу” (у 70% – тривалість дозвілля 7-8 годин щоденно, при цьому слід зважати, що лише 4-5% важковиховуваних учнів, які стоять на обліку відділі у справах неповнолітніх охоплені позашкільною роботою);

- невміння проводити вільний час;

- відсутність індивідуальних захоплень (лише 11% їх мають) та ін.;

- вживання алкоголю та наркотичних речовин, в першу чергу тютюну [4, с. 159].

Для правильного педагогічного аналізу важливо розрізнити поняття: проступок (провина), правопорушення, злочин. Вони характеризують міру суспільної шкоди чи небезпеки. Правопорушення – соціально негативне, передбачене нормами права, винне діяння, яке порушує громадський правопорядок і спричиняє шкоду інтересам держави, фізичної або юридичної особи.

Правопорушник – фізична осудна особа, яка вчинила правопорушення. А також терміном „правопорушник” ми визначаємо неповнолітнього з соціальними відхиленнями у поведінці, який здійснює проступки, заборонені діючим законодавством та іншими нормативними актами.

Отже, необхідно вивчити причини, джерела, що обумовлюють правопорушення, і на цій основі побудувати таку систему профілактичної діяльності, яка забезпечила б поступове скорочення злочинності. Важливим напрямком у системі попередження злочинності є комплексна розробка проблеми ранньої профілактики правопорушень неповнолітніх. Попередити правопорушення неповнолітніх можна, якщо до профілактичної роботи залучити родину, найближче оточення.

Найбільш істотною причиною правопорушень неповнолітніх є недоліки в їх моральному вихованні. Отже, попередження правопорушень неповнолітніх лежить перш за все в педагогізації різних сфер морального впливу в процесі виховання дітей та підлітків. Вікові особливості неповнолітніх вимагають психологічно та методично грамотного підходу до цього контингенту.

Злочинність неповнолітніх, будучи зумовлена загальними причинами злочинності в нашій країні, має свої особливості. Вони пов'язані з віковими, психологічними, статевими та іншими ознаками особистості неповнолітніх правопорушників і механізмом протиправної поведінки; з обставинами, що сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніх; з динамікою, структурою злочинності та правопорушень неповнолітніх; демографічними та багатьма іншими факторами, які відносяться до різних соціально-економічних та морально – психологічних сфер громадського життя.

Практика боротьби зі злочинністю показує, що загальна закономірність послідовного скорочення злочинності, в тому числі і серед неповнолітніх, реалізується в сучасних умовах досить нерівномірно. Це позначається на динаміці і структурі злочинності, яка може відображати істотні зміни темпів зниження злочинності в різні періоди, тимчасову стабілізацію її рівня і навіть окремі „спалаху” локального характеру в деяких зонах і територіальних регіонах.

Спільними об'єктами впливу спеціально-кримінологічного попередження правопорушень неповнолітніх є: криміногенні чинники, що негативно впливають на моральне формування особистості правопорушників; різні конфліктні ситуації; зовнішні умови і обставини,

що об'єктивно сприяють вчиненню злочинів і настанню злочинного результату.

Розглянувши вивчення порушень шкільної дисципліни, які межують з правопорушеннями показало, що важковиховуваність не стримує підлітка від негативних вчинків, а навпаки сприяє накопиченню досвіду негативної поведінки і може призвести до злочину. В усіх негативних вчинках перш за все проявляється порушення морального ставлення підлітка до праці, людей, до себе, зниження, або відсутність відповідальності за свої вчинки. Отже, важковиховуваність завжди виступає як фактор ризику і має насторожувати.

Таким чином, головна роль у вирішенні цієї надзвичайно гострої проблеми відводиться соціальній роботі, хоча, звичайно, вирішити її можна лише комплексно, з залученням усіх сил суспільства. Однак, інтеграція зусиль суспільства може здійснитися лише в рамках науково обґрунтованої, забезпеченої ефективними технологіями соціально-педагогічної системи перевиховання особистості неповнолітнього за допомогою послідовних педагогічних і профілактичних впливів, що забезпечують формування особистості з твердими і правильними життєвими установками.

Література

1. Павлик О. М. Дослідження мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників / О. М. Павлик. // Проблеми девіантної поведінки : історія, теорія, практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К : Міленіум, 2002. – 424 с. **2. Капська А. Й.** Технології соціально-педагогічної роботи : [навчальний посібник] / А. Й. Капська. – К., 2000. – 372 с. **3. Гурлева Т. С.** Безвідповідальність як складова важковиховуваності підлітків. Проблеми девіантної поведінки : історія, теорія, практика / Т. С. Гурлева. – К. : Міленіум, 2002.– 424 с. **4. Капська А. Й.** Соціальна педагогіка / А. Й. Капська.– К. : Центр навчальної літератури, 2006.– 468 с.

Анотація. У статті розглянуто проблеми злочинності серед неповнолітніх. Проаналізовані поняття „відхилення у поведінці”, „важковиховуваність”, а також вивчення причин, джерел, що обумовлюють правопорушення та побудова системи профілактичної діяльності, яка забезпечила б поступове скорочення злочинності.

Ключові слова: правопорушення, відхилення у поведінці, важковиховуваність, проступок.

Анотація. В статье рассмотрены проблемы преступности среди несовершеннолетних. Проанализированы понятия „отклонения в поведении”, „трудновоспитуемые”, а также изучены причины, источники, которые обуславливают правонарушение и построение

системы профилактической деятельности, которая обеспечила бы постепенное сокращение преступности.

Ключевые слова: правонарушение, отклонение в поведении, трудновоспитуемый, проступок.

Annotation. In the article the problems of criminality are considered among minor ones. Analysed concepts „devyantnoe conduct”, „difficult teenager”, and also study of reasons, sources, that offence and construction of the system of prophylactic activity which would provide gradual reduction of criminality stipulate.

Key words: offence, declining in the conduct, misconduct.

УДК 159.922.76 – 056.49

А. В. Молоток

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ

Перші прояви девіантної поведінки спостерігаються в дитинстві і часто мають особливо гострий характер. Це викликано як соціальним статусом дитини (залежність, невизначеність соціального становища), так і особливостями її вікового розвитку, особливо в підлітковому віці (фізіологічні зміни в організмі, висока емоційність і невитриманість, підліткові реакції емансипації, опозиції, імітації, групування, брак життєвого досвіду). Схильність до девіантної поведінки може закріпитись в особистості дитини і визначатиме все її подальше життя. Це робить соціальну адаптацію неповнолітніх (дітей та підлітків) з девіантною поведінкою актуальним завданням соціальної роботи.

Спочатку дана проблема була виділена в соціологічних і кримінологічних працях зарубіжних і вітчизняних дослідників (М. Вебер, З. Дюркгейм, Р. Мертон, Н. Смелзер, Я. Гилінський, І. Кон, В. Лісовський, К. Леонгард та ін.).

Сьогодні українськими вченими проводиться робота з вивчення впливу сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітків. Цікаві матеріали ми знаходимо в роботах Н. Перешейної, С. Харченка, Р. Корчової, І. Рудакової, О. Ситникової, Н. Фальчевської та ін.

Метою даної статті є характеристика проявів девіантної поведінки у дітей.

Виділяються такі прояви девіантної поведінки у дітей.

1. Алкоголізація (зловживання алкоголем), пияцтво.

Алкоголь міцно увійшов до нашого життя, став елементом соціальних ритуалів, обов'язковою умовою офіційних церемоній, святкування, прийнятих способів проведення часу, рішення багатьох проблем і т. ін. Для переважної більшості населення споживання

алкоголю не є формою поведінки, що суперечить встановленим в суспільстві нормам і правилам людських взаєностосунків. В масовій свідомості споживання алкоголю виступає як ознака вельми повсякденного способу життя, як невід'ємна частина побутової культури. Традиційно помірне споживання алкоголю не можна відносити до девіантної поведінки.

Алкоголізм у вузькомедичному значенні – це хронічне захворювання, обумовлене систематичним вживанням спиртних напоїв. Виявляється у фізичній і психічній залежності від алкоголю, психічної і соціальної деградації, патології внутрішніх органів, обміну речовин, центральної і периферичної нервових систем. З психологічної ж точки зору алкоголізм – це певний спосіб життя, система цінностей, своєрідний світогляд психологічно і етично деформованих осіб [1, с. 222-223].

2. Адиктивна поведінка (немедичне вживання наркотиків) та підліткова наркоманія, токсикоманія. Як і пияцтво, підлітковий наркотизм пов'язаний із психічним експериментуванням, пошуком нових, незвичайних відчуттів і переживань. Залучення до вживання наркотиків часто пов'язане з тиском групи однолітків, небажанням відрізнятись від інших. Інколи це засіб емансипуватися від дорослих, протест проти їхнього контролю.

Окрім шкоди здоров'ю, небезпеки наркоманії адиктивна поведінка неминуче призводить до втягнення підлітка у кримінальну субкультуру.

Наркоманія – захворювання, що виражається в фізичної або психічної залежності від наркотичних засобів, непереборному потягу до них, фізичних і психічних функцій організму, що поступово приводять до глибокого виснаження [2, с. 119].

Наркотики – речовини, споживання яких на відміну від алкоголю здатний більш швидко і сильно приводити до формування психічної і фізичної залежності (наркоманії), тобто стану, при якому людина випробовує потребу в регулярному прийомі таких засобів. Під фізичною залежністю розуміється стан організму, що характеризується розвитком абстинентного синдрому при припиненні прийому речовини, що викликала залежність. Абстинентний синдром – комплекс специфічних для кожного наркотичного засобу хворобливих симптомів: головний біль, біль в м'язах і суглобах, нежить, шлунково-кишкові розлади (нудота, блювота, пронос), безсоння; судоми і т. ін. Психічна залежність – патологічна потреба в прийомі якої-небудь речовини, уникнення психологічного дискомфорту, викликаного припиненням прийому цієї речовини. Такою речовиною не обов'язково служить засіб, визнаний наркотиком, але і алкоголь, кофеїн, чай, нікотин (тютюн) та ін.

З іншого боку результати досліджень свідчать:

- за останні роки спостерігається зниження віку, за якого відбувається перший контакт з психоактивними речовинами;

- крім незначного обмеження групи підлітків, у яких є перший досвід вживання алкоголю та наркотичних речовин, збільшується кількість тих, хто вживає їх систематично;

- адиктивну поведінку молоді спричиняє її непоінформованість, а також наявність друзів чи родичів, що зловживають психоактивними речовинами, непорозуміння між батьками та дітьми, відсутність можливості змістовно проводити вільний час;

- адиктивна поведінка більш характерна для пасивних людей з аморфною особистісною структурою і тих, у кого немає реальних планів на майбутнє [3, с. 42-45].

Особливо небезпечним є вдихання парів побутових токсичних речовин, яке останнім часом набуло певного поширення серед дітей молодшого і середнього шкільного віку. Токсикоманія цього типу досить швидко (протягом 1 року) призводить до важких вражень печінки і головного мозку.

3. Агресивна поведінка – досить поширене явище серед підлітків. Вона проявляється в боротьбі за владу в групі, у міжгруповому суперництві, боротьбі за сфери впливу між підлітковими угрупованнями, немотивованій агресії, спрямованій на невинних, сторонніх людей, цькуванні знехтуваних у групі. Підліткова агресія – частіше за все – наслідок загальної озлобленості і приниженої самоповаги внаслідок пережитих життєвих невдач і несправедливості, бажання самоутвердитися, перенести на когось незадоволення, викликане відносинами з батьками. Підліткова агресія часто посилюється під впливом групи.

4. Суїцидальна поведінка. Самогубства є другою за частотою причиною смертності в молодому віці. До 13 років суїцидів фіксується мало, і вони мають, як правило, несвідомий характер. Але з підліткового віку їх кількість різко зростає. Основним чинником підліткових суїцидів є почуття безнадійності і безпорадності. Дуже часто в цьому віці проблеми здаються нездоланими, а майбутнє не віщує ані їх вирішення, ані якихось змін на краще. Причини цього полягають в надмірних вимогах до себе і до життя, недостатньому життєвому досвіді, надмірній емоційності. Частіше за все до суїциду призводять переживання „нешасного” кохання, насильство і жорстокість в сім’ї, переживання з приводу власних аморальних вчинків.

Самогубство, суїцид – навмисне позбавлення себе життя. Ця форма девіантної поведінки, рівно як пияцтво і наркоманія, відноситься до відхилень пасивного типу, тобто є негативним способом відходу від дуже складних проблем, від самого життя. Мотивація суїцидних актів, їх найближча безпосередня причина – це проблеми, перш за все психологічні і соціально-психологічні [4, с. 222].

5. Психічні розлади. На підлітковий вік часто припадає поява або загострення психічних захворювань, психопатій та акцентуацій характеру. Це може бути пов’язано як з природною течією хвороби, так і з

фізіологічною перебудовою організму, надмірними вимогами суспільства до підлітка, особливостями статевого розвитку.

6. Протиправна (делінквентна) поведінка. Злочинність неповнолітніх є однією з найактуальніших проблем суспільства. Зростає кількість злочинів, скоєних неповнолітніми. Багато дітей вчиняють суспільно небезпечні діяння до того, як досягли віку, за якого починається кримінальна відповідальність. Мотивами протиправних дій дітей та підлітків можуть бути як бажання задовольнити матеріальні потреби (їжа, одяг тощо), так і потяг до „гострих” відчуттів, бажання самоутвердитися, вимістити агресію, не відстати від інших. Особливо посилюється делінквентність поведінки підлітків в асоціальних групах.

Необхідно зазначити, що одним з перших класифікацію девіантної поведінки запропонував у 60-х рр. ХХ ст. американський соціолог Р. Беккер. Він розділив відхилення на первинні і вторинні. Первинне відхилення – це відхилення поведінки особи, яка в цілому відповідає культурним нормам.

В даному випадку відхилення незначні і не завдають помітного збитку суспільству і особі, хоча і можуть бути широко поширені. Девіація залишається в рамках соціальної ролі (наприклад, перехід вулиць в не дозволеному місці). Вторинні наносять помітний збиток соціальним відносинам і суспільству як системі і тому однозначно кваліфікуються як девіації. Така поведінка вимагає вживання санкцій [5, с. 435-436].

Вторинні відхилення, у свою чергу, можна класифікувати по типу порушеної норми:

а) Відхилення, пов'язані з порушенням правових норм, тобто правопорушення. Правопорушення – це поведінка дієздатної особи, яка суперечить нормам права і спричиняє за собою юридичну відповідальність. Вони розділяються на провину (цивільні, дисциплінарні, адміністративні) і злочини. Злочином признається винен досконале суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), заборонене Кримінальним кодексом під загрозою покарання. Правопорушна (зокрема, злочинна) поведінка індивідів і груп іноді позначається терміном „делінквентна поведінка”.

б) Відхилення у сфері суспільної моралі:

1) Пияцтво і алкоголізм. Під пияцтвом розуміється зловживання алкоголем (не менше 200 г. в тиждень абсолютного алкоголю або рідше, але у великих кількостях). Алкоголізм (синдром алкогольної залежності) – це захворювання, яке розвивається в результаті пияцтва, проявляється у вигляді психічної і фізичної залежності від алкоголю і приводить до деградації особи, патології обміну речовин, внутрішніх органів і нервової системи.

2) Наркоманія (грец. *narke* – заціпеніння, *mania* – пристрасть, безумство). Зловживання наркотичними речовинами, а також захворювання, яке виражається в психічній і фізичній залежності від

наркотичних засобів. Токсикоманія – використання лікарських і інших засобів, що не є наркотичними, але ваблячих одурманення.

3) Проституція (від лат. *prostituere* – виставляти публічно). Вступ за платню у випадкові, позашлюбні сексуальні відносини, не засновані на особистій симпатії, потягу, або, систематичний (у вигляді промислу) вступ до статевого зв'язку за винагороду, яка служить основним або істотним додатковим джерелом засобів для вибраного (відомого) способу життя;

4) Бродяжництво – систематичне переміщення особи на протязі довгого часу з однієї місцевості в іншу або в межах однієї місцевості (наприклад, міста) без постійного місця проживання з існуванням при цьому на нетрудові доходи.

5) Жебрацтво – систематичне випрошування у сторонніх осіб грошей та інших матеріальних цінностей під яким-небудь приводом або без такого.

6) Самогубство, або суїцид (лат. *sui* – себе, *caedere* – вбивати) – свідоме і добровільне позбавлення себе життя, коли смерть виступає як самоціль, а не засіб досягнення чого-небудь іншого, окрім неї самої [6, с. 1-7].

Кількість проявів девіантної поведінки зростає в період соціальних зрушень, революційних, інших перетворень, коли руйнуються стереотипи, застарілі норми поведінки. У таких випадках далеко не кожна форма соціального відхилення може бути оцінена однозначно негативно. Нерідко вона містить вказівку на необхідність зміни норм, що не діють, відновлення колишніх цінностей, тобто несе прогресивний зміст, зародок майбутніх позитивних змін. Це свідчить про складність критеріїв оцінювання девіантної поведінки.

З позиції концепції соціалізації особами з девіантною поведінкою стають люди, формування, соціалізація, життєве становлення яких відбувається у середовищі, де чинники, що сприяють такій поведінці (насильство, аморальність тощо), вважаються нормою або суспільство ставиться до них терпимо. Наприклад, важко вимагати законслухняності від особи, що виросла у кварталі, де злочин є нормальним і основним засобом існування.

Отже, девіантна поведінка має багато проявів, але всі вони так чи інакше загрожують життю і здоров'ю. Тому мета соціального працівника полягає у попередженні дітей про наслідки такої поведінки і допомозі тим, хто потрапив у складне або небезпечне становище через результати такої своєї поведінки.

Література

1. **Никитина В. А.** Социальная педагогика: [учебн. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В. А. Никитина. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 272 с. 2. **Клейберг Ю. А.** Психология девиантного поведения : [учебное пособие для вузов] / Ю. А. Клейберг. – М. : ТЦ Сфера, при

участии „Юрайт – М”, 2001. – 192 с. **3. Семигіна Т. В.** Введення у соціальну роботу / Т. В. Семигіна. – К. : Фенікс, 200. – 288 с. **4. Василькова Ю. В.** Соціальна педагогіка : [курс лекцій] / Ю. В. Василькова, Т. А. Василькова. – М. : Академія, 2002. – 440 с. **5. Курбатов В. И.** Соціальна робота : [учебник для вузов] / В. И. Курбатов. – Ростов-на-Дону, 1999. – 524 с. **6. Бытко Ю. И.** Девиантне поведіння підлітків / Ю.И. Бытко // СоцІс. – 1988. – №4. – С. 1–7.

Анотація. У статті розглянуто проблеми проявів девіантної поведінки у дітей: алкоголізація (зловживання алкоголем), пияцтво; адиктивна поведінка (немедичне вживання наркотиків) та підліткова наркоманія, токсикоманія; агресивна поведінка; суїцидальна поведінка; психічні розлади; протиправна (делінквентна) поведінка.

Ключові слова: девіантна поведінка, адиктивна поведінка, суїцид, наркоманія, протиправна поведінка.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы проявления девиантного поведения у детей: алкоголизация (злоупотребление алкоголем), пьянство; адиктивное поведение (немедицинское употребление наркотиков) и подростковая наркомания, токсикомания; агрессивное поведение; суицидальное поведение; психические расстройства; противоправное (делинквентное) поведение.

Ключевые слова: девиантное поведение, адиктивное поведение, суицид, наркомания, противоправное поведение.

Annotation. In the article the problems of displays of devyants conduct are considered at children: abuse by an alcohol, drunkenness; addictions conduct (unmedical use of drugs) and juvenile drug addiction; aggressive conduct; suicide conduct; psychical disorders; offence behavior.

Key words: deviant behavior, addictions conduct, suicide, drug addiction, offence behavior.

УДК 316.624.3-053.6

Д. С. Ревенко

ПІДЛІТКОВИЙ ВАНДАЛІЗМ: ФАКТОРИ, МОТИВИ ТА ПРОФІЛАКТИКА ВАНДАЛЬНИХ ДІЙ

Вандалізм руйнує твоє майбутнє.

Народження у останній час багатьох різного роду неформальних об'єднань – природна в умовах демократизації реакція на єдність

підходів до суспільних проблем. Головна дискусія навкруги великого кола проблем духовного життя нашого суспільства оголила ряд явищ, які були до останнього часу сховані від уваги школи, родини, громадськості, й тому вони з важкістю підлягають компетентному поясненню й оцінці. Нестабільність у суспільстві, невпевненість у завтрашньому дні, відверта несправедливість, яка демонструється владою (обіцяють одне, роблять інакше), соціальна незахищеність змушують підлітків „убігати” від дійсності й угруповуватися у лавах різноманітних об’єднань. Підлітки у своєму самоствердженні зацікавлені у пошуку нестандартних й ризикованих форм поведінки й діяльності. Вони переростають дитячі правила поведінки, намагаються створити нові, часто альтернативні як до дитячої, так і до дорослої субкультур. Зростає автономія дітей від дорослих, досягнути якої й ствердити себе як особистість – найважливіші завдання підліткового віку.

Питання підліткових об’єднань активно розкривалися у працях Л. Зюбіна, Г. Мінковського, А. Мудрика, К. Ігошева. Різні аспекти проблеми підліткового вандалізму досліджувались у наукових працях А. Донченко, В. Шуруханова, Д. Фельдштейна, І. Башкатова, Б. Ломова; вивченням специфіки підліткового віку займалися Л. Виготський, Ю. Орлов, М. Буянов, А. Лічко; закордонними авторами був розроблений ряд концепцій та моделей вандалізму (В. Олден, Д. Грінберг, Р. Річардс, Д. Кантер). „Вандалізм – це спрямований акт руйнування або завдання шкоди іншій власності” [4].

Мета статті – обґрунтувати теоретичні основи підліткового вандалізму, виявити його причини та мотиви, а також розкрити форми та методи соціально-педагогічної профілактики вандалізму серед підлітків.

„**Вандал** – той, хто цілеспрямовано чи внаслідок неграмотності руйнує власність, яка належить іншій особі, або суспільству”.

У виникненні підліткового вандалізму значну роль відіграють фактори: емоціональний, когнітивний та мотиваційний [2, с. 62].

Таблиця 1.

Фактори виникнення підліткового вандалізму		
емоційний	когнітивний	мотиваційний
особливий вид психічних процесів, які висловлюють переживання людиною її відношення до навколишнього світу	зв’язаний з особливим шляхом мислення й призводить до виникнення мотивації вандалізму, виправданню вандалістичних дій	збудження до певної цілеспрямованої поведінки, воно довгий час зберігається, доки не буде задоволена потреба, яка лежить у його основі

Говорячи про емоційний фактор варто зазначити, юнацький вандалізм пояснюється прискоренням динаміки розвитку у підлітковому

віці. Це і є основа кризи, яка розуміється як стан, у котрому можуть виникати викривлення відносин підлітка з дійсністю. Однією з ознак даної кризи є переживання відчуження свого „Я” (деперсоналізація), своєї самотності й відірваності від світу, втрати цілісності внутрішнього світу. Це призводить до порушення поведінки на інтелектуальному і моральному рівнях.

В науковій літературі виділяють декілька типів підліткового вандалізму:

1. *Вандалізм як спосіб придбання.* Основний мотив руйнації становить матеріальна вигода. Ця форма вандалізму, по суті є різновидом крадіжки. Приклади подібних явищ легко знайти в сучасній дійсності. Відомо, що великої шкоди наноситься всякому обладнанню, що містить кольорові метали. Знімаються дверні ручки, меморіальні дошки, деталі приладів і пристроїв. Широко поширена ця різновид вандалізму на цвинтарях, коли крадуть квіти, вінки, золото написів.

2. *Ідеологічний вандалізм.* Коли руйнівник переслідує соціальні чи політичні цілі. Об'єкт руйнації має яскраво виражений символічний сенс.

3. *Вандалізм як помста.* Руйнування відбувається у відповідь на образу чи образу. Особливість цього різновиду полягає в тому, що руйнування майна являє собою відкладений відповідь на дію супротивної сторони і вчиняється анонімно.

4. *Вандалізм як гра.* Це найпоширеніший різновид дитячого і підліткового вандалізму. Руйнування розглядається як можливість підняти статус у групі однолітків за рахунок прояву сили, спритності, сміливості.

5. *Злобний вандалізм.* Злобний вандалізм являє собою акти, викликані почуттями ворожості, заздрості, ворожості іншим людям і задоволення від заподіяння шкоди. При цьому об'єкт не настільки специфічний, як у випадку мстивого вандалізму [3, с. 57].

Класифікацію мотивів вандалізму у своїх працях подає Кантер :

- **Гнів.** Руйнівні дії пояснюються почуттям досади, переживанням нездатності досягти чогось і можуть бути спробою впоратися зі стресом.

- **Нудьга.** Причиною підліткового вандалізму часто є бажання розважитися. Строго кажучи, нудьга не є мотивом. Як зауважують деякі дослідники, стан нудьги є тим психологічним тлом, на якому відбуваються багато правопорушення молоді, в тому числі і вандалізм

- **Дослідження.** У цьому випадку метою руйнування є пізнання. Зокрема, причиною руйнувань, скоєних дітьми, буває цікавість, бажання зрозуміти, як працює система.

- **Естетичне переживання.** Спостереження фізичного процесу руйнування створює нові візуальні структури, супроводжується звуками, які здаються приємними.

- **Екзистенціальне дослідження.** Вандалізм може виступати як засіб самоствердження, дослідження можливості свого впливу на суспільство, залучення уваги до себе [2, с. 19].

Почуття незадоволеності разом з афективністю викликає у підлітків схильних до вандалізму, вибуховість, злобність, агресивність, роздратованість, що є передумовами вандалських злочинів. Почуття сорому, страху виключає думку про неправильну поведінку. Підлітки, які мають аномалії в емоційній сфері, втрачають самоконтроль в конфліктній ситуації і доволі легко скоюють злочин; їм властива нерівновага та імпульсивність, що впливає на їх поведінку і злочинність. З віком зменшується домінування емоцій, і значною мірою зберігається здатність до самоконтролю у складних ситуаціях.

Соціальні наслідки вандалізму призводять до того, що порушення й ушкодження істотно змінюють вплив міського оточення на емоційний стан особи. Відомо, що деякі характеристики навколишнього оточення асоціюються у людей з небезпекою й нестабільністю. Розбите скло, нецензурні написи й малюнки, пошкоджені телефони, бруд і т. ін., сприймаються як симптом соціальної деградації, ознака послаблення соціального контролю, що спричиняє занепокоєність, почуття страху й вразливості. Відчуття безладу й спаду, у свою чергу, провокують подальші деструктивні дії, збільшують вірогідність нових руйнувань. Деякі дослідники виказують припущення, що деградація середовища змінює ідентифікацію особистості, створюючи асоціації з низьким соціальним статусом. Люди, чиє майно підлягло руйнуванню з боку вандалів, відчувають підвищений страх опинитися жертвою злочинів насилля. У жертв виникає також бажання помститися й посилюється підозрілість та ворожість по відношенню до молоді в цілому. Деякі види вандалізму (наприклад, ушкодження культурних символів) можуть провокувати соціальні конфлікти.

Психологи умовно виділяють чотири групи осіб з поведінкою, що відхиляється від норми:

- **перша група** характеризує стійкий комплекс аморальних, примітивних потреб, прагнень до споживчого проведення часу, деформація цінностей та відносин. Егоїзм, байдужість до переживань інших, відсутність авторитетів – типові особливості таких людей. Вони егоїстичні, цинічні, жорстокі;

- **другу групу** складають особи з деформованими потребами. Володіючи більш менш широким колом інтересів вони відрізняються загостреним індивідуалізмом, прагненням зайняти привілейоване положення за рахунок притискання слабких. Їх характеризує імпульсивність, швидка зміна настрою, брехливість, роздратованість. У цих людей викривлені уявлення про мужність, товариськість. Їм додає задоволення чужий біль;

- **третю групу** осіб з поведінкою, що відхиляється від норми, характеризує конфлікт між деформованим та позитивними цінностями, ставленнями, поглядами. Вони відрізняються однобічністю інтересів, пристосуванням, удаванням, брехливістю. Ці люди не прагнуть до досягнень, успіху, апатичні;

- до четвертої належать особи, які відрізняються слабо деформованими потребами, але у той же час відсутністю певних інтересів й обмеженим колом спілкування. Вони безвільні, мстиві. Для них типова боягузливість [4, с. 33].

Слід відмітити, що *вандалізм* – неочевидний вид злочинності, тому що нерідко суб'єкт злочину залишається не знайденим. Вандальні дії здійснюються частіше у вечірній або нічний час, за відсутності свідків чи після їх відволікання. Важливу роль грає їх швидкість.

До умов виникнення підліткового вандалізму відносяться: низька успішність, відчуження від трудової діяльності молодих людей; не втягнення підлітків у допомогу по домашньому господарству; не втягнення у творчі гуртки; спорт секції; нездатність до самореалізації.

Практика показує, що мотиви самовиправдання підлітка-вандала проявляються:

- у викривленому уявленні кримінальної ситуації;
- виключенні відповідальності за зроблене;
- зображенні себе жертвою примушування;
- запереченні злочину або причетності до нього;
- зменшенні своєї ролі у злочині;
- у ствердженні своєї виключності, „встановленні” себе вище закону.

У виникненні підліткового вандалізму велику роль грає специфіка підліткового віку, вивченням якої займалися Л. Виготський, Д. Ельконін, Ю. Орлов, А. Лічко.

Так Е. Шпрангер визначив підлітковий вік як період „бурі й натиску”. Він описав три типа розвитку підлітка:

- 1) бурхливий й кризовий розвиток;
- 2) поступовий розвиток;
- 3) посилена діяльність підлітка по формуванню себе, подолання зусиллям волі та криз.

Треба пам'ятати, що підлітковий вандалізм пов'язаний з порушенням декількох сфер: емоційно-вольової, ціннісно-мотиваційної, комунікативної, захисної (порушення у психіці та поведінці). Це свідчить про те, що його причини криються у депривації потреби учнів у самореалізації в корисних видах діяльності (наявність внутрішніх криз), у результаті чого виникає переоцінка цінностей у напрямку розваг у вигляді вандалізму, куріння, порушення норм і правил, що спричиняє схильність до вандалізму, яка посилюється під впливом опанування зразків вандальної поведінки у родині, групових спільнотах асоціального напрямку.

Ми переконані, що в наш час слід звернути особливу увагу на соціально – педагогічну профілактику підліткового вандалізму, у дітей необхідно виховувати поважне ставлення до культурної та національної спадщини; історичних цінностей, продуктів людської праці та творчої діяльності; формування здорового способу життя й законслухняної

поведінки, розвиток почуття патріотизму, любові до своєї Батьківщини, місту, дому, школі, родині.

Профілактика вандалізму серед підлітків, перш за все, повинна проводитися у навчальних закладах. Школа є найбільш розповсюдженим навчальним закладом, де підлітки здобувають освіту. Саме в школі, потрібно впроваджувати різноманітні форми та методи профілактики, які сприятимуть мінімізації умов виникнення підліткового вандалізму: бесіди, міні-лекції, тренінг „профілактика руйнівної поведінки”, рольові ігри, розбір ситуацій та ін.

Це буде сприяти акуратності та підтриманню порядку, не буде приносити руйнування та шкоду навколишньому середовищу.

При профілактиці підліткового вандалізму, необхідно враховувати також наступні фактори:

1) більша частина вандалів з учнівського середовища – це особи, які не досягли соціальної, психічної та моральної зрілості, які не мають достатньої освіти й потрібного виховання. Все це вказує на незакінченість процесу соціалізації особистості, яка властива підлітковому віку;

2) більшості групових вандалів властива соціальна й педагогічна занедбаність;

3) особливу складність становлять вандали-підлітки, які страждають соціальним інфантилізмом, що дуже знижує їх інтелект;

4) кидається у очі обмеженість інтересів, примітивізм мислення, відсутність якої-небудь фантазії;

5) багато з підлітків, схильних до вандалізму, з неповних та деградуючих сімей;

6) батьки віддають більшу частину часу заробітку коштів на утримання родини, дуже мало приділяють уваги вихованню дітей;

7) скорочуються можливості для всебічного розвитку дітей, вони належать самі собі, виявляючись, насправді „дітьми вулиць”.

Таким чином, противандальна профілактика спрямована на нейтралізацію умов виникнення підліткового вандалізму та психічних відхилень в учнів, схильних до проявів руйнівних актів. Різноманітні форми та методи попередження та корекції вандалісної поведінки підлітків повинні сприяти відновленню ціннісно-мотиваційної, когнітивної, емоційно-вольової, комунікативної сфер; подоланню відчуженості підлітків-вандалів від різних видів корисної діяльності. Вандалізм – соціальне та економічне зло.

Література

1. Берковец Л. Агрессия : причины, последствия и контроль / Л. Берковец. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с. **2. Ватова Л. С.** Психология причинности, мотивации, психопрофилактики молодежного вандализма / Л. С. Ватова. // Социология образования. – М., 2003. – №5. – С. 12–15. **3. Кон И. С.** Ребенок и общество / И. С. Кон. – М. : Наука,

2003. – 270 с. **4. Петровський А. В.** Проблемы развития личности с позиций социальной психологии / А. В. Петровський // Вопросы психологии. – 1984. – №4 – С. 31–35. **5. Семенов В. Е.** Взаимодействие школы и социальной среды / В. Е. Семенов. – М. : Педагогика, 1986. – 112 с.

Анотація. Стаття присвячена висвітленню теоретичних основ підліткового вандалізму, в ній виявлено його причини та мотиви, а також розкрито форми та методи соціально-педагогічної профілактики вандалізму серед підлітків, які схильні до даного виду поведінки.

Ключові слова: вандал, вандалізм серед підлітків, підлітковий вандалізм, профілактика вандалізму.

Аннотация. Статья посвящена освещению теоретических основ подросткового вандализма, в ней обнаружены его причины и мотивы, а также раскрыты формы и методы социально-педагогической профилактики вандализма среди подростков, которые склонны к данному виду поведения.

Ключевые слова: вандал, вандализм среди подростков, подростковый вандализм, профилактика вандализма.

Annotation. The article is devoted illumination of theoretical bases of juvenile vandals, in it found out his reasons and reasons, and also forms and methods of socially pedagogical prophylaxis of vandals are exposed among teenagers which feel like this type of conduct.

Keywords: vandal, vandals among teenagers, juvenile vandals, prevention of vandals.

УДК 364.62 – 057. 874

О. В. Тарасенко

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Становлення України, як самостійної і незалежної держави, характеризується суперечливістю економічних та політичних процесів. Соціальна напруга негативно позначилась на становищі молоді в суспільстві, діяльності закладів освіти і позашкільних установ, побутовому оточенні, – тобто на сферах виховання, розвитку й формуванні особистості дитини. Її наслідком стала соціальна дезадаптація, занепад духовності, девальвація моральних цінностей, дефіцит мотивації на здоровий спосіб життя, які, у свою чергу, призвели до різкого зниження рівня здоров'я дітей, бездоглядності та безконтрольності з боку дорослих протягом дня, надлишку вільного часу,

що викликало появу відхилень у поведінці та зростання правопорушень, зокрема серед молоді та неповнолітніх [1, с. 7].

Причини, сутність та наслідки девіантної поведінки дітей різного віку розглядаються науковцями Я. Гишинським, Ю. Клейбергом, Б. Алмазовим, С. Белічевою, Л. Виготським, Д. Ельконіним, М. Вайзманом, А. Гордєєвою, Т. Каліновською, С. Коношенко, В. Морозом, В. Оржеховською, О. Змановською, О. Безпалько, В. Нечипоренко та ін. Загалом вони вивчають поведінку дітей підліткового віку, та мало уваги приділяють дослідженню поведінки дітей молодшого шкільного віку. Особливостям девіантної поведінки молодших школярів присвячено праці таких вчених, як В. Давидова, О. Бовть, Н. Максимова, В. Войтко, О. Бондарчук, М. Вайнер. Переважна більшість вчених досліджує агресивну поведінку, яка в більшій мірі проявляється саме у дітей молодшого шкільного віку.

Треба відмітити, що дана тема є мало вивченою на рівні наукових праць та досліджень, тому проблема девіантної поведінки молодших школярів для сучасної вітчизняної соціально-педагогічної науки залишається актуальною і по сьогодні.

Саме тому **метою** цієї статті є розкриття сутності та особливостей девіантної поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Вивчення соціально-педагогічної літератури з визначеного питання дозволило встановити, що термін „девіантна поведінка” або „поведінка, що відхиляється від норми” має багато значень.

Представники медицини, психології, педагогіки, соціології дають різні визначення поняття поведінки, що відхиляється від норми. У загальному вигляді поведінка, що відхиляється від норми, – це система вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятним у суспільстві правовим або моральним нормам. Таким чином, девіантною є поведінка, що відхиляється від встановлених суспільством норм і стандартів, чи то норми психічного здоров'я, права, культури, моралі. а також поведінка, яка не задовольняє соціальні очікування даного суспільства в конкретний період часу [3].

На думку сучасних науковців, девіантна поведінка об'єднує дії і вчинки людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним шаблонам і стандартам поведінки. Девіант – особа, яка не дотримується наявних у суспільстві норм поведінки [4].

Відхилення (девіації) проявляються в шкільній неуспішності дітей, відсутності інтересу до навчання, праці, організованого дозвілля; недисциплінованості; невиконанні суспільних норм поведінки; порушенні прав навколишніх людей; конфліктності; високій тривожності; наявності небажаних якостей особи (лінощів, брехливості, егоїстичності, грубості); гіперактивності (пасивності); невмотивованій агресії, жорстокості; вживанні алкоголю і наркотичних речовин і нарешті, в правопорушеннях.

Девіантна поведінка відображає звичайні труднощі розвитку дитини. У всіх вищеназваних випадках відзначається наростання емоційної напруженості. Воно характеризується виходом за нормальні межі почуттів, емоцій, переживань дітей. Напруженість веде до втрати почуття реальності, зниження самоконтролю, нездатності правильно оцінювати свою поведінку. Під впливом емоцій дитина, як і дорослий, перестає контролювати свої вчинки, здатна на нерозумні дії. Їй нічого не варто нагрубити, вдарити, щось зламати. Таким чином, девіантна поведінка – це зміна реакції дитини на неприйнятну для неї ситуацію.

Майже завжди девіантна поведінка є результатом неправильного виховання. Неправильне виховання – це і виховання недостатнє, і виховання надмірне. Його характеризують два основні стилі: тепличної опіки та холодного знехтування. При нормальному, зваженому, збалансованому вихованні, яке спирається на індивідуальність дитини, відхилень немає і формуються нормальні люди.

Сьогодні все частіше висловлюється думка, що дитині необхідна майже не обмежена свобода в його розвитку. Ми вважаємо, не свободу потрібно надавати дитині, а правильно спрямувати його виховання. Потрібно усувати зайві перешкоди, що заважають дитині адаптуватися до життя. У які ж складні ситуації потрапляє дитина та що саме травмує її? Це перш за все образи, часто повторювані, глузування над її батьками та близькими, над нею самою, неприйняття в гру або компанію, конфліктна ситуація в сім'ї, всі випадки депривації і багато інших причин. На жаль, вони не можуть бути усунені тільки шкільною корекцією.

Девіантна поведінка небезпечна не порушеннями дисципліни, а своїми наслідками. Поведінка, що відхиляється дуже істотно впливає на формування характеру, який визначає все майбутнє життя людини. Якщо таку поведінку вчасно не зупинити і не скорегувати, то суспільство отримає неврівноваженого, морально незрілого, схильного до різних впливів громадянина.

До 12 років особливо інтенсивно відбувається становлення духовного, соціального і тілесного у людині. У цей період спостерігається відбиток у собі внутрішнього образу дій і зовнішньої поведінки дорослих людей. Те, що в житті дорослої людини є найбільш значущим, у дитини закарбовується перш за все. Який характер, звички та нахили закладені в дитинстві, з тим і піде людина по життю. Метою корекційного виховання є формування звички до правильної поведінки, тобто такої звички, коли дитина вже не може вчинити інакше, коли правильна поведінка стає його потребою.

За ступенем соціальної небезпеки та залежно від вікових особливостей дітей девіантна поведінка підрозділяється на наступні рівні.

Неслухняність – найбільш поширена в дошкільному і молодшому віці форма опору вимогам, проханням педагогів і батьків, моральним нормам суспільної поведінки, проявляється у формі пустощів, провини.

Витівка – короткий, епізодичний відрізок поведінки дитини, в якому яскраво виявляється його активність, ініціатива, винахідливість. Особливістю витівки є її позитивний тон, переживання величезного задоволення від зробленого і обов'язково добре ставлення до оточуючих.

Пустощі є характерними для поведінки дитини. Вони проявляються вигадками, ініціативою та активністю. Дитина не свідомо порушує правила або вчиняє дії, що шкодять одноліткам або старшим.

Провина – це вже соціально небезпечне явище. Основна відмінність провини від пустощів у її повторюваності і завчасної продуманості. Якщо дитина повторює провини неодноразово, є всі підстави говорити про створення у неї негативних рис характеру.

Дитячий негативізм проявляється як невмотивований та неусвідомлений опір дитини у результаті впливу на нього оточуючих людей, який буває активним (коли дитина вчиняє дії, протилежні тим, які від нього очікуються) і пасивним (це один з видів упертості, що виражається у відмові від виконання необхідної дії). За тривалістю прояву негативізм буває стійким та епізодичним.

У науковій літературі виділяють різні типи важковиховуваних дітей. Л. Виготський виокремлює такі типи важких дітей:

- безпритульні діти;
- важкі в масовій школі;
- діти з патологією органів почуттів;
- обдаровані діти.

Дослідник В. Войтко до важковиховуваних дітей відносить:

- дітей, які мають відхилення від прийнятих у суспільстві моральних норм поведінки;

- дітей з протиправною поведінкою;
- дітей з патологічними відхиленнями у поведінці.

Типовими порушеннями поведінки дітей, за дослідженнями М. Вайнера, є:

- гіперактивна поведінка (підвищена потреба в русі, обумовлена переважно нейродинамічними особливостями дитини);

- демонстративна поведінка (навмисне і усвідомлене порушення прийнятих норм, правил поведінки; варіанти такої поведінки: дитяче кривляння, капризи, що супроводжуються зовнішніми проявами роздратованості);

- протестна поведінка (негативізм, норовистість, упертість);

- агресивна поведінка (фізична, вербальна агресія);

- конформна поведінка (повністю підпорядкована зовнішнім умовам – вимогам інших людей);

- симптоматична поведінка (закодоване повідомлення, своєрідний сигнал тривоги з боку дитини, наприклад у дитини закономірно

піднімається температура саме в день проведення контрольної роботи, диктанту).

У наукових публікаціях дається ґрунтовний аналіз різних видів відхилень у поведінці дітей. Для дітей молодшого шкільного віку характерною є агресивна поведінка.

Слово „агресія” походить від лат. „aggredi”, що означає „нападати”. Під агресією розуміють вороже поводження по відношенню до оточуючих людей, причому в понятті „агресія” поєднуються різні за формою і результатами акти поведінки – від таких, як злі жарти, плітки, ворожі фантазії, до бандитизму і вбивств. Найчастіше під агресією розуміються дії, які шкодять іншій особі або об’єкту.

Прояви агресії дуже різноманітні. А. Басс і А. Дарки виділяють наступні форми прояву агресивності і ворожості дітей:

- фізична агресія – використання фізичної сили;
- вербальна агресія – вираз негативних відчуттів у вигляді сварки, крику, вереску, а так само погрози, прокляття, лайки;
- непряма агресія – використання спрямованих проти інших осіб пліток, жартів і прояву невпорядкованих вибухів люті (крик, тупання ногами);
- негативізм – опозиційна форма поведінки, спрямована проти авторитарних і керівних осіб (від пасивного опору до активних дій);
- роздратування – схильність до запальності, різкості, грубості при найменшому порушенні;
- підозрілість – схильність до недовіри та обережному відношенню до людей через переконання, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду;
- образа – прояв заздрості до оточуючих, обумовлене почуттям гніву, невдоволення кимсь саме або всім світом за дійсні або уявні страждання;
- аутоагресія, або відчуття провини, – думки і дії по відношенню до себе як до людини дурної, поганої, шкідливої, безсовісної.

У дітей у віці від 6 до 11 років агресивні акти являють собою реакцію, яка відповідає на напад з протилежного боку. З віком відбувається зміна форм агресії: частота простого фізичного нападу зменшується за рахунок росту більш соціалізованих форм, таких як образа чи суперництво.

У молодших школярів співвідношення форм вираження агресії протилежно: у хлопчиків переважає фізична агресія, у той час як у дівчаток – вербальна. Пізніше у хлопчиків тенденція змінюється: вербальна агресія стає домінуючою і, крім того, вони частіше вдаються до словесного способу висловлювання негативних почуттів [5].

Зарубіжні дослідники відзначають, що з віком агресивність дітей набуває все більш виражену забарвленість. Якщо в процесі розвитку дитина не навчилася контролювати свої агресивні імпульси, то в

подальшому це загрожує появі агресії, спрямованої на однолітків в підлітковому віці і схильністю до розгульної поведінки в юнацькому віці.

Основною причиною агресивної поведінки, як і інших видів девіантної поведінки дитини, є показник його соціальної дезадаптації. **Соціальна дезадаптація дитини** – це порушення процесу соціального розвитку, соціалізації індивіда. Під „дезадаптацією” розуміємо порушення, спотворення адаптації, а не її відсутність.

Соціальна дезадаптація дитини може порушитися, у першу чергу, в сім'ї. Адже саме в сім'ї дитина проходить першу соціалізацію. На прикладі взаємин між членами сім'ї він вчиться взаємодіяти з іншими людьми, навчається поведінці й формам відносин, які зберігаються у нього в підлітковому періоді і в зрілі роки. Реакції батьків на неправильну поведінку дитини, характер відносин між батьками і дітьми, рівень сімейної гармонії або дисгармонії, характер відносин з рідними братами і сестрами – ось фактори, які можуть визначити агресивну поведінку дитини в сім'ї та поза нею.

У засвоєнні моделі агресивної поведінки відіграє роль особистісний приклад. Постійне спостереження сцен насильства сприяє поступовій втраті емоційної сприйнятливості до агресії і ознакам чужого болю. Спостерігач звикає до насильства і його наслідків, змінюється його індивідуальний образ реальності, це означає, що люди, які часто спостерігають насильство, схильні очікувати і сприймати навколишній світ як вороже налаштований по відношенню до них.

Діти засвоюють різні моделі поведінки в ході взаємодії з іншими дітьми. Це джерело агресії представляє для нас найбільший інтерес, оскільки воно пов'язане з віковими особливостями молодших школярів. Агресивність у дитячому віці пов'язана з положенням дитини в дитячому колективі. Агресивних дітей однолітки не люблять і часто навішують на них неприємні ярлики.

Міжособистісні відносини в молодшому шкільному віці мають свої особливості. З приходом в школу відзначається зменшення колективних зв'язків і взаємин між дітьми, в порівнянні з підготовчою групою дитячого садка. Це пояснюється новизною колективу і новою для дитини навчальною діяльністю. Особисті взаємини вже в молодшому шкільному віці є основою тісних угруповань, так званих **малих груп**, до яких залучають зазвичай веселих, жвавих і товариських хлопців або спокійних, доброзичливих. Колектив може позитивно впливати на індивідуальний розвиток особистості тільки тоді, коли становище дитини в системі міжособистісних відносин сприятливе.

Ще одна ситуація під час якої виникає агресія – це ситуація, коли дитина відчуває загрозу з навколишнього світу. Саме відчуття загрози є безпосередньою причиною агресії.

Таким чином, девіантною є поведінка, що відхиляється від встановлених суспільством норм і стандартів, чи то норми психічного здоров'я, права, культури, моралі. Особливості поведінкових відхилень

дітей молодшого шкільного віку проявляються у таких видах як гіперактивна, демонстративна, протестна, агресивна, конформна, симптоматична поведінка.

Що стосується дітей молодшого шкільного віку, то на даному віковому етапі можуть виявлятися лише окремі ранні ознаки девіантної поведінки, причини яких можуть бути об'єктивними (вік, здоров'я і темперамент, особливості поведінки, викликані негативним впливом навколишнього середовища) і суб'єктивними (особливості характеру, недостатня сформованість психічних процесів). Їх необхідно відрізнити від випадкових реакцій індивіда на різні впливи навколишнього середовища. Уникаючи вищевказаних причин можна уникнути дитячих проявів девіантності, а значить і порушень в розвитку особистості молодшого школяра.

Література

1. **Бойко А. М.** Оновлена парадигма виховання : шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями) : [навч.-метод. посіб.] / А. М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.
2. **Оржиховська В. М.** Духовність і здоров'я : [навч. посіб.] – 2-ге вид., доп. / В. М. Оржиховська. – Черкаси, 2007. – 216 с.
3. **Овчарова Р. В.** Справочник соціального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ „Сфера”, 2007. – 480 с.
4. **Авраменко В. И.** Психологическая типология трудных подростков / В. И. Авраменко, А. И. Селецкий. – М., 1977. – 144 с.
5. **Агрессия у детей и подростков** : [учебное пособие / под ред. Н. М. Платоновой]. – СПб. : Речь, 2006. – 336 с.

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу сутності та особливостей девіантної поведінки молодших школярів.

Ключові слова: девіантна поведінка, діти молодшого шкільного віку, „важкі” діти, агресивність.

Аннотация. Статья посвящена теоретическому обоснованию сущности и особенностей девиантного поведения младших школьников.

Ключевые слова: девиантное поведение, дети младшего школьного возраста, „тяжёлые” дети, агрессивность.

Annotation. The article is devoted the theoretical analysis of essence and features of deviant conduct of junior schoolboys.

Keywords: deviation conduct, to put midchildhood, „heavy” children, aggressiveness.

С. Д. Шмітько

АНАЛІЗ ПРИЧИН ВЖИВАННЯ ПІДЛІТКАМИ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН

Сприятливі умови майбутнього розвитку кожної нації полягають передусім у її спроможності відтворювати себе у нових поколіннях. На жаль, сьогодишню ситуацію в Україні не можна назвати такою, яка дозволяє забезпечити такі умови.

Однією з таких проблем, яка стала надзвичайно актуальною є проблема вживання молоддю психоактивних речовин. В даний час серйозність проблеми зростає, що зумовлено швидкістю і непередбачуваністю її поширення, ростом обсягів наркотичних речовин на ринку, їх доступністю, домінуванням синтетичних психоактивних речовин і появою практики одночасного зловживання декількома речовинами відразу. Вдихання, чи ковтання наркотичних речовин витісняються епідемією їх вживання шляхом ін'єкцій, що поєднується з ризиком перевищення смертельної дози, швидким виробленням сильної залежності, можливістю заразитися СНІДом. Спостерігається зниження віку першого прилучення до наркотику.

Серед науковців, які досліджували цю проблему Т. Титаренко, І. Зверева, Г. Лактіонова, В. Афанасьєв, Я. Гишинский, Л. Рібакова, М. Цеглин, І. Башкатов, О. Пилипенко, А. Панова, Є. Холостова.

Термін „адиктивна поведінка” в наукову літературу ввів Ц. Короленко, теорію адикції досліджували Д. Семенов, В. Качалов, О. Кондратьєв, С. Кулаков, Б. Левін; питання профілактичної роботи з підлітками розглядали О. Личко, В. Бітінський, В. Оржеховська, Н. Максимова, О. Пилипенко, І. Фіцула, В. Лютий, О. Кирилова, А. Макеєва та ін.

Мета даною статті полягає у вивченні причин вживання підлітками наркотичних речовин.

Соціальні наслідки в результаті змін особистості, викликаних наркотиками, торкаються не тільки самих наркоманів, але і навколишніх їхніх людей і суспільства в цілому. Формується особлива „наркоманська” субкультура зі своїми специфічними способом життя, системою цінностей, мовою, атрибутами, стереотипами, установками, поняттями, міфами. „Наркоманська” субкультура, втягуючи у свою орбіту молодь, виступає як могутній фактор залучення до наркотиків. Розвиток наркотичної залежності приводить до руйнування трудової мотивації і трудової поведінки в цілому. У такий спосіб зі сфери матеріального і духовного виробництва відбувається постійний відтік робочої сили, що приводить як до зниження загального інтелектуального потенціалу країни, так і до збідніння трудових ресурсів. Формування наркотичної залежності приводить до руйнування статево-рольової

поведінки, наростання диспропорції в співвідношенні статей, стрімкої девальвації особистості з руйнуванням моральних аспектів її поведінки, утворення „наркоманської” системи цінностей, яка набуває статусу основи „наркоманського” способу життя, „наркоманської” субкультури, яка виступає сьогодні як контркультура з набагато більшим потенціалом, ніж та, якій суспільство намагається її протиставити.

Для кращого розуміння змісту проблеми необхідно проаналізувати причини вживання підлітками наркотичних речовин. Аналізуючи наукову літературу ми встановили, що існує чотири основні факторів, що сприяють розвитку відхилень у поведінці підлітків, в цілому й наркотизації зокрема.

1. Моральна незрілість особистості: негативне ставлення до навчання, відсутність соціальної активності і соціально значимих установок; вузьке коло і нестійкість інтересів, відсутність захоплень і духовних запитів; невизначеність у питаннях професійної орієнтації, відсутність установки на трудову діяльність, дефіцит мотивації досягнень, відхід від відповідальних ситуацій і рішень; втрата „перспективи життя”, бачення шляхів розвитку своєї особистості; терпимість до наркотиків.

2. Порушене соціальне мікросередовище: неповна сім'я; велика зайнятість батьків; відсутність братів і сестер; погані сімейні відносини, що приводять до неправильного освоєння соціальних ролей, неправильне виховання; ранній (12-13 років) початок самостійного життя і передчасне звільнення від опіки батьків; легкий і неконтрольований доступ до грошей і нерозуміння того, як вони дістаються; наркоманія в кого-небудь із близьких чи родичів близьких людей; низький освітній рівень батьків.

3. Індивідуально-біологічні особливості особистості: спадкова схильність до психологічних захворювань, важкі соматичні захворювання і нейроінфекції в ранньому дитинстві; органічні травми мозку, відхилення у розумовому розвитку і психологічний інфантилізм.

4. Індивідуально-психологічні особливості і нервово-психічні аномалії особистості: низька стійкість до емоційних навантажень, підвищена тривожність, імпульсивність, схильність до ризикованої поведінки, недостатня соціальна адаптація, особливо в складних умовах, різної міри вираженості акцентуації характеру, переважно конформного, гіпертимного, нестійкого типів, неврози і психопатії[1; 2].

Необхідно зазначити, що існує багато класифікацій причин, що сприяють систематичному вживанню психоактивних речовин підлітками. Серед них наступні:

1). Соціальні:

- доступність наркотиків(невелика бо доступні ціна на них і наявність місць та осіб, що зможуть їх продати);

- вплив засобів масової інформації, реклами, фільмів, що транслюють приклади поведінки, яка справляє на глядачів хибне враження про ПАР як необхідний та нормальний елемент життя;

- подвійна мораль у суспільстві (з одного боку – курити, вживати алкоголь та нелегальні наркотики – це погано, з іншого – існування традицій вживання алкоголю на свята тощо);

- у суспільстві бракує чітких моральних цінностей, на які могло б орієнтуватися молоде покоління.

2) Біологічні:

- наркотичний сидром плоду – порушення розвитку, яке проявляється в затримці розвитку плоду (потім і дитина), у специфічних змінах зовнішності, невротичних відхилень;

- особливості спадковості

- патологія вагітності;

- ускладнені пологи;

- хронічні (або з важким перебігом) захворювання в дитячому віці;

- струси головного мозку;

- наявність мінімальних мозкових дисфункцій, затримка розвитку.

Психологічні:

- стрес (стан організму, що виникає в результаті невідповідності між навантаженнями і наявністю ресурсів для їх подолання, що супроводжується тривожністю, страхом, гнівом, пригніченістю тощо);

- педагогічна занедбаність (нерозвиненість, неосвіченість, невихованість підлітків унаслідок того, що їм не надавали достатньо уваги батьки або педагоги);

- інфантильність (невідповідність психічних якостей біологічному віку, тобто дитина поводить себе як менша за віком);

- проблема самотності;

- цікавість до наркотичних речовин (бажання отримати відчуття під час змінених станів психіки – „кайф”);

- брак нормальних орієнтирів, цілей у житті підлітка;

- акцентуації характеру,

- гіперактивність, невротичні розлади;

- неадекватна (завищена чи занижена) самооцінка;

- наявність психотравмуючої ситуації, з якої підліток не може знайти вихід;

- розбіжність між рівнем домагань і реальними досягненнями;

- неможливість позитивного самоствердження, самореалізації.

Мікросоціальні (передусім стосуються впливу групи однолітків та сім'ї на підлітка):

- негативний соціально-психологічний статус підлітка в колективі.

Це місце підлітка в міжособистісних стосунках з однолітками, те, як вони його сприймають, що визначає ставлення до нього. Несприятливе становище в колективі є причиною самотності, психічних проблем, порушень навчальної тощо;

- комунікативні проблеми;

- пасивне наслідування споживання наркотиків, яке молодь вважає стереотипом поведінки свого оточення, та активне залучення до вживання з боку друзів [3, с. 20-21].

Особливої уваги заслуговує аналіз причин, який дозволяє визначити схильність до наркотизації.

По-перше, підлітки відрізняються психологічними особливостями в переживаннях, а також способах розв'язку внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів, різною поведінкою в умовах конфліктних взаємин. Підлітки, здатні до конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях з дорослими чи однолітками, значно стійкіші у відношенні до наркотиків, ніж „неконструктивні” ровесники.

По-друге, підлітки відрізняються фактором стресостійкості. Діти, які володіють індивідуальною внутріпсихологічною здатністю чи умінням переборювати стресові ситуації, трансформувати їх у різного роду пошукову активність, показали значно більшу стійкість до наркотиків, ніж діти, що не вміють цього робити. Таким чином, стресостійкість як особистісна якість може бути сформована психологічними засобами і служити цілям наркопрофілактики [4, с. 4-11].

Таким чином, аналізуючи причини вживання підлітками одурманюючих речовин, можна сказати, що основу внутрішніх спонукальних сил складає дія механізму пошуку вражень на тлі нерозвиненості сфери потреб, наслідування дорослих (чи однолітків), порушення в процесі соціалізації, потреба в саморегуляції внутрішнього стану, особливо в психотравмуючій ситуації, порушення в емоційній чи пізнавальній сферах, недолік наукових знань про здоровий спосіб життя, про алкоголь, тютюн, наркотики, їх властивості, наслідків їх вживання для особистості і суспільства.

Література

1. **Гульдан В. В.** Наркомания с точки зрения социолога, врача, правоведа и журналиста / В. В. Гульдан, О. Л. Романова // Социологические исследования. – 1989. – № 2. – С. 37–51. 2. **Лешнер А.** Наркомания – заболевание мозга / А. Лешнер // Глобальные вопросы. – 1997. – Т.2. – №3. – С. 12-15. 3. **Мурашкевич О.** Профілактика психоактивних впливів / О. Мурашкевич. – К. : Шкільний світ, 2011. – С. 20-21. 4. **Иванец Н. Н.** Медико-социальные проблемы наркологии и пути их решения / Н. Н. Иванец // Вопросы наркологии. – 1982. – № 4. – С. 4–11.

Анотація. Дана стаття розглядає надзвичайно актуальну проблему – вживання молоддю психоактивних речовин. Аналізуються причини вживання підлітками наркотичних речовин: моральна незрілість

особистості, порушене соціальне мікросередовище, індивідуально-біологічні та індивідуально-психологічні особливості особистості.

Ключові слова: наркотичні речовини, педагогічна занедбаність, соціалізація, стрес.

Аннотація. Данная статья рассматривает чрезвычайно актуальную проблему - употребление молодежью психоактивных веществ. Анализируются причины употребления подростками наркотических веществ: моральная незрелость личности, нарушенная социальная микросреда, индивидуально-биологические и индивидуально-психологические особенности личности.

Ключевые слова: наркотические вещества, педагогическая запущенность, социализация, стресс.

Annotation. This article examines extraordinarily the issue of the day is the use by the young people of narkotychnye matters. The reasons of the use by the teenagers of narcotic matters are analysed: moral immaturity of personality, broken social individually-biological and individually-psychological features of personality.

Key words: narcotic matters, pedagogical neglect, socialization, stress.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ

УДК 364 – 787. 522 – 058. 855 – 058. 862

І. В. Андрущенко

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП У ПРИЙОМНІЙ СІМ'І

В останні роки в Україні кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування значно зросла і має тенденцію до збільшення. Переважна кількість цих дітей влаштовані в інтернатні заклади. І хоча дитина в державних закладах отримує комплекс освітніх, медичних і соціальних послуг, але спостерігаються значні відхилення у процесі її соціалізації, які проявляються у відсутності навичок самостійного життя, невмінні самостійно будувати стосунки в сім'ї та відкритому колективі.

Практично кожна дитина, що сьогодні виховується в інтернатному закладі мріє про сім'ю. Роль сім'ї для дитини надзвичайно важлива. Батьки дають дітям життя, відповідають за догляд і виховання, беруть на себе фінансову відповідальність, мають юридичні повноваження, у тому числі на право прийняття важливих рішень від імені своїх дітей. Батьки допомагають відчувати взаємне тепло й любов, передають дітям досвід поколінь, життєві цінності та духовність, виховують дітей, задовольняють щоденні потреби, надають зразки для наслідування, поступово прищеплюють соціальні й побутові навички, необхідні у самостійному житті. Усі ці потреби життєво важливі для кожної дитини, якого б віку вона не була.

Діти повинні зростати в сім'ях рідних батьків, але коли це неможливо, найкраща альтернатива – *прийомна сім'я*, до якої можна влаштувати від 1 до 4-х дітей. Основна мета створення прийомних сімей – тимчасове утримання й створення належних умов для виховання дитини в сімейному оточенні. В умовах прийомної сім'ї дитині надається соціальний захист, захист її майнових та житлових прав, догляд, виховання, корекція розвитку, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини, яка залишилася без піклування рідних батьків. Чим триваліше перебування дітей у прийомних сім'ях, тим сильніше починають виступати моральні мотиви людської поведінки [6].

Важливим аспектом виховання дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування у новій сім'ї є забезпечення умов для її адаптації у соціальному середовищі, максимальна нейтралізація набутого нею негативного досвіду, компенсація вад фізичного і психічного розвитку, набутих в умовах минулого оточення. Тому *метою нашої статті* є розкриття процесу адаптації дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування різних вікових груп у прийомній сім'ї, визначення можливих ризиків, пов'язаних з адаптацією дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до нових умов у сімейному та навчальному оточенні.

За останній час проблеми захисту дітей-сиріт розглядають досить активно та всебічно. Сімейним формам утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених сімейного піклування, таким, як дитячий будинок сімейного типу, опіка та піклування, прийомна сім'я, усиновлення, присвячені праці російських та українських науковців (М. Василькова, Н. Заверико, І. Зверева, Н. Комарова, Г. Бевз, Т. В. Бондаренко, І. Пеша, С. Солдчук, О. Безпалько, Т. Семігіна, І. Грига).

Адаптація пов'язана з прийняттям індивідом різних соціальних ролей, адекватним відтворенням себе та своїх соціальних зв'язків. Вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості. Відповідність між рівнем соціальних потреб і рівнем їх задоволення визначає рівень соціальної адаптації – взаємозумовленого процесу пристосування індивіда до соціального середовища та пристосування суспільства до потреб особистості через їх задоволення. Соціальна адаптація характеризується формуванням адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольовою пластичністю поведінки, інтеграцією особистості в соціальні групи, діяльністю щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняттям норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії [2].

Одним із першочергових завдань щодо адаптації дитини, що постає перед батьками, є спроба пробудити „відчуття сім'ї” у прийомній дитини. Дитина, яка опиняється в новому оточенні, перш за все, повинна пристосуватися до нього, відчувати себе частиною сім'ї, а не просто вихованцем, якого взяли на певний час.

Навчити дитину теоретично усвідомити, що таке сім'я, сімейні стосунки неможливо, це почуття закладене в дитині, але воно не може розвиватися, якщо дитина перебуває поза сім'єю. Коли дитина потрапляє в родину, вона відразу відчуває ставлення до себе з боку людей, які її оточують, і сама робить спробу вступати у звичайні сімейні стосунки. Лише за такої умови можливе пробудження в дитині закладених природних потреб та навичок до сімейного співжиття. Одне із завдань прийомної сім'ї – соціальна адаптація дитини, позбавленої батьківського піклування, до сімейного життя. *Соціальна адаптація у вузькому розумінні* передбачає всебічний розвиток дитячої індивідуальності, формування її особистісного „Я”, позитивного досвіду сімейної взаємодії, що стане згодом психологічною основою для створення власної повноцінної сім'ї.

Адаптація у широкому розумінні пов'язана із поступовим виведенням дітей на простір соціальних стосунків поза родину: відвідування дитячого садка, школи, гуртків, секцій, неформальне спілкування з однолітками, іншими сторонніми особами. Такі стосунки

розвивають у дитини навички соціального життя, які у подальшому забезпечать її розвиток і становлення як соціального індивіда, а відтак і засвоєння відповідних соціальних ролей. Спілкування прийомних дітей з родичами, знайомими нової сім'ї, сусідами, з рідними людьми і в різних сферах їхньої життєдіяльності також розширює їхній соціальний досвід, формує вміння та навички спілкування [3, с. 67].

Як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, із початку життя дитини в прийомній сім'ї, важливо побудувати уявлення дитини про своє минуле, історію свого життя, причини переміщення із сім'ї в дитячий будинок і перспективи на майбутнє. Це необхідно зробити, щоб діти розуміли зміни, що відбулися з ними, і уявляли майбутнє.

Важливо пояснити дитині, що відбулося в її житті, чому вона не може зараз жити зі своїми батьками. Для цього психологи рекомендують використовувати такі прийоми як: складання книги або карти життя дитини; прийоми активного слухання; бесіди про життєвий шлях дитини; переказ історій, схожих на пережиту дитиною та ін.

Соціальні працівники повинні надати прийомним батькам інформацію щодо перших днів перебування дитини в сім'ї. Якщо батьки взяли прийомну дитину з установи (дитячого будинку, будинку дитини), то перші дні і тижні можуть виникнути деякі особливості поведінки.

Річ у тому, що майже у всіх дитячих установах, де перебувають діти-сироти, у зв'язку з особливостями їх організації, до дітей застосовується „потоківий” метод виховання, що пригнічує індивідуальність дитини і виробляє звичку до жорстких норм і правил. Інший чинник – це практично повна відсутність у таких установах чоловіків і відповідно досвіду спілкування дітей з ними. Різка зміна розпорядку, розширення кола контактів, зміна звичної обстановки може спровокувати неспокій, розлад сну, апетиту, появу моторних розладів і неадекватні реакції на дії і слова прийомних батьків.

Слід порекомендувати прийомним батькам уявити, що відбувається з дитиною під час перших днів освоєння їхнього будинку чи квартири, де багато нових незрозумілих предметів і кожен незнайомий шелест містить загрозу, а єдиний, хто може допомогти йому – це прийомні батьки.

Такі занурення можуть допомогти прийомним батькам зрозуміти дитину, котра прийшла в новий дім, нову родину, нове життя.

Не існує однозначних правил адаптації дитини до нової сім'ї. У кожному конкретному випадку все залежить від індивідуальних особливостей прийомних батьків та дитини. Проте є певні етапи виховного впливу на дитину залежно від ступеня довіри і готовності прийомної дитини чи вихованця сприймати і керуватися ідеями, які намагаються довести йому батьки.

Звичайно, опинившись у новому оточенні, дитина може і не сприймати відразу всіх вимог нових батьків, бути не готовою підтримувати стиль життя сім'ї. Тому на першому етапі слід скерувати

прийомних батьків на *подолання недовіри* дитини, руйнування емоційного бар'єру між нею та новою родиною. Дитина спочатку спостерігає, потім вивчає життєвий простір, щоб визначити, наскільки безпечний він для неї. На цьому етапі можна чекати пустошів, відвертої непокори батькам, проявів агресії: адже дитина одночасно вивчає систему покарань, що чекають її при порушенні тих чи інших вимог батьків, засвоює правила життя і поведінки з іншими членами родини. Тільки переконавшись у безпечності свого становища й адекватності вимог і покарань, дитина сприймає дорослих як таких людей, що хочуть для неї добра.

Після подолання емоційного бар'єру робиться другий крок: свідомо створюються ситуації, що змушують дитину замислитись над доцільністю її поведінки. Цей етап можна назвати як *боротьбу мотивацій*. Так негативну звичку палити не можна викоренити лише одними наріканнями на хворі легені. Наведення деяких життєвих прикладів, що так чи інакше переконують дитину, що це шкідливо, змушують її замислитися і самостійно зробити вибір. Такий прийом є більш дієвим. На цьому етапі соціальний працівник допомагає батькам підібрати переконливі мотиви, які мають бути протилежними тим, що уже є усталеними для дитини. Незаперечним є і позитивний вплив умов життя сім'ї, оточення, що сприяє перегляду ставлення дитини до раніше сформованих негативних звичок. У дитини поступово формуються обґрунтовані мотивації, відмова від старих.

Тільки тоді, коли дитина самостійно усвідомить негативізм власних норм поведінки і вирішить позбавитися їх, батьки цілеспрямовано, відкрито і тактовно можуть допомагати їй у цьому. Виховний вплив у такому випадку набуває цілеспрямованості і сприймається як допомога в подоланні проблеми, а не як нав'язування правил, за якими живуть дорослі.

Процес адаптації дітей, які тривалий час перебували в критичних, негативних умовах або зазнали сильного психологічного стресу, є довготривалим і складним. У дітей, як реакція на постійну занедбаність, виробляється відповідна стратегія (апатія, втеча, цілком покладатися лише на себе тощо). Тому подолання шкідливих звичок, залучення дитини до сімейного колективу є нелегким і відповідальним процесом.

Запорукою позбавлення негативних проявів та деформації соціального досвіду прийомної дитини є налагодження у новій сім'ї стосунків, побудованих на почутті єдиної родини, відсутності поділу на вихователів та вихованців, рідних та прийомних дітей [7, с. 71].

Побудова стосунків між прийомними батьками і прийомною дитиною – процес, дуже специфічний, який може продовжуватися від декількох тижнів до декількох років. Він залежить від індивідуальних якостей дитини, педагогічних здібностей прийомних батьків і у великій мірі від віку прийомної дитини.

Досвід показав, що, розглядаючи побудову взаємних стосунків, оптимальним є рішення поділити прийомних дітей на декілька вікових груп: 0-2 роки; 3-4 роки; 5-7 років; 8-11 років; 12-14 років; 15-17 років.

1. Перша група раннього віку: від народження до 2 років:

Практика показує, що, визначаючи нижню вікову межу прийомних дітей раннього віку фактом їх народження, верхню межу визначити дуже складно. В цю групу входять діти, які нормально розвиваються, їх характеризує бурхливий фізичний розвиток організму, швидка адаптація до оточення, відсутність глибоких свідомих прив'язок до дорослих.

До цієї групи відносяться діти раннього віку, взяті для влаштування в прийомні сім'ї з пологового будинку, будинку дитини чи з інших медичних закладів. Головною умовою щодо оптимальних взаємостосунків з такими дітьми є підготовка прийомних батьків до їх обслуговування. Причому, чим у меншому віці дитина попадає у прийомну сім'ю, тим менше виникає проблем, пов'язаних з її адаптацією і налагодженням стосунків.

Для дітей раннього віку (до 2-х років) у середньому необхідно 3 місяці інтенсивної сімейної опіки для того, щоб в основному, досягти відповідності стосовно норм розвитку даного віку. Слід також зазначити, що для таких дітей є важливим наявність емоційного контакту з прийомними батьками. Досвід показує, що чим інтенсивніший такий контакт між ними, тим відчутніше позитивні результати у взаємостосунках. Як правило, на це може піти 3-6 місяців після появи такої дитини у прийомній сім'ї. На початковому етапі адаптації дитини у сім'ї соціальний працівник має допомагати прийомним батькам долати ризики у подружніх стосунках, для сім'ї в цілому [7, с. 72].

2. Другу вікову групу складають прийомні діти віком 3-4 роки. В такому віці процес взаємної адаптації прийомних батьків і дитини залежить від багатьох факторів: наявності близьких контактів з кровними батьками до приходу у прийомну сім'ю, рівня розвитку дитини, стану його психічного і фізичного здоров'я. В цьому віці діти можуть відставати у розвитку від своїх ровесників, якщо не було відповідних умов для їхньої адаптації та соціалізації.

Слід звернути увагу, що важко входить у чужу сім'ю дитина, яка має тісні контакти з рідною матір'ю або бабусею. В такому випадку знадобиться час для того, щоб прийомні батьки зайняли певне місце в житті дитини. В реальному житті такі ситуації складаються досить рідко, частіше всього в тих випадках, коли через трагічні обставини батьки або близькі родичі не можуть більше виховувати своїх рідних дітей. Досвід показує, що в таких випадках для прийомних батьків важливі такт і терпіння.

У випадку, коли прийомна дитина у віці 3-4 років розвивалася в несприятливих умовах, виникають проблеми взаєморозуміння. Прийомним батькам здається, що, відповідно до віку, дитина повинна

говорити, розуміти все, що відбувається навколо, адекватно на все реагувати. Реально цього може не спостерігатися. В адекватному сприйнятті дитини важлива роль медичних працівників і психологів, які повинні оцінити можливості й динаміку розвитку дитини, пояснити батькам, на що здатна дитина, яким чином та якими змінами можливо домогтися позитивних змін у різний період часу [78, с. 74].

3. *Вікова група прийомних дітей 5-8 років.* Як правило, діти, що мають значні відхилення в розвитку, у прийомні сім'ї в такому віці потрапляють дуже рідко. Справа в тому, що відхилення, накопичені з моменту народження, особливо в психічному й емоційному розвитку, не дають можливість дитині нормально розвиватися. Такі діти передаються тільки на всиновлення за межі нашої країни. У прийомні сім'ї діти віком 5-8 років зі значним відхиленням у розвитку, як правило, не потрапляють.

У віці 5-8 років у прийомні сім'ї потрапляють діти, які з певних причин втратили можливість для перебування та виховання у біологічній сім'ї. Відмінна риса таких дітей – непристосованість до життя в сім'ї. Діти – вихідці з інтернату, не мають багатьох навичок, з дитинства знайомих дітям, що виховувались у сім'ї: вони не знають, як мають працювати побутові прилади, як користуватися сантехнікою, як робити покупки й багато іншого, як готувати елементарні страви. Тому для адаптації в родині їм варто пройти основи домашнього господарства, поводження з побутовою технікою.

Ще одна проблема адаптації дітей 5-8 літнього віку – правопорушення. Виховуючись в інтернаті, діти звикають до того, що ні в них, ні в їхнього оточення немає нічого власного, а потрапляючи в родину, діти, по звичці, не розділяють речі й предмети на „свої” та „чужі”: можуть взяти чужу річ, що їм сподобалася, можуть віддати те, що куплено для них, включаючи дорогі речі. Це сприймається навколишніми як крадіжка, з усіма наслідками, що випливають: скандалами скривджених дітей і дорослих, з'ясуванням відносин, а головне з тим, що в дитини в дитячому, а, як наслідок, у дорослому середовищі складається імідж злодія, з яким важко боротися. Дитина, що з дитинства сприймається навколишніми як злодій, у більш дорослому житті, як правило, виправдовує цей імідж. У науці таке явище називається вторинною девіацією – коли на особу, яка скоїла злочин, чіпляють ярлик „злочинця”, і ця людина, тим більше підліток, ще й ще раз підтверджує факт того, що він „злочинець”. Важливо усвідомлювати ризики, пов'язані з „наклеюванням” ярликів.

Слід обговорювати з дитиною проблему свого й чужого. Безумовно, процес усвідомлення не приходять швидко. Однак з дитиною треба говорити про проблему, розповідати, що буде, якщо вона буде брати чуже, аж до позбавлення волі. Однак не слід залякувати дитину, її треба переконувати.

Паралельно із проблемою правопорушень йде проблема брехні. Дитина робить недозволені речі й приховує це, обманюючи рідних. Корінь обману подібний до кореня злодійства: проживаючи в інтернаті або в кризовій родині дитині доводилося пристосовуватися, у тому числі й за рахунок обману. Обман і нашіптування – методи виживання дітей у їхньому колишньому житті. Для того, щоб побороти ці негативні звички дитини, варто планомірно проводити виховну роботу. Обговорення з дитиною всіх виникаючих проблем, пояснення своїх і чужих дій – постійний контакт батьків і дитини допомагає перебороти нерозуміння. Справа в тому, що у дитини може бути абсолютно перекручене сприйняття про життєві й моральні цінності.

Ще одна проблема прийомних дітей віку 5-7 років – це невідповідність до школи. Фахівці говорять про те, що в школу діти повинні йти підготовленими, фізіологічно й психічно готові „відсидіти” 45 хвилин і мінімум 4 уроки в день.

Прийомні діти, діти-вихованці навіть якщо вони не мають проблем з розумовим розвитком, нерідко трохи затримуються в розвитку. Тому для них доцільно не поспішати зі школою. Досвід підтверджує правильність цієї тези. В 6 з половиною, 7 років діти на превелику силу витримують навантаження першого класу, а в 8 років уже абсолютно підготовлені до школи. При цьому важлива не тільки навчальна підготовка: уміння читати, писати. Важлива елементарна „життєва мудрість”, якщо про таку можна говорити в 7 років. Важливо наскільки дитина посидюча, толерантна, впевнена у собі. Недолік цих факторів, навіть при гарному засвоєнні шкільної програми, значно ускладнює адаптацію дитини в середовищі викладачів й однокласників [7, с. 75].

4. Наступна вікова група діти у віці 8-11 років. Досвід показує, що діти в такому віці приходять найчастіше в прийомну сім'ю з інтернату. Вони свідомо тягнуться бути в родині. Опитування дітей в інтернатах показало, що практично всі вихованці інтернатів, не спроможні повернутися в біологічну родину, хотіли б жити в прийомній родині або родині усиновителів. Тому поведження дітей, що прийшли у прийомну родину, спрямоване на те, щоб сподобатися прийомним батькам, іншим членам родини. Іноді це бажання сподобатися може бути настільки сильним, що дитина постійно почуває себе в напрузі, практично веде невластивий їй спосіб життя.

Дитині важко жити „чужим життям” ідеальної дитини. Можливі кілька виходів з такої ситуації. Перший, коли дитина розуміє, що вона для прийомної родини потрібна, не залежно від своєї поведінки. Це розуміння може наступити відразу після якоїсь події або розмови, а може приходити поступово: зробив одну витівку – простили, зробив наступну теж пройшло й так далі. Згодом дитина освоюється в прийомній родині й поводить природно.

Цей процес переходу від образу ідеальної дитини до природного поведження можна використати для того, щоб викориняти якісь шкідливі

звички. Наприклад, дитина має звичку викурити сигарету. У новій родині можливо створити таку обстановку, коли в дитині сприймається всі, крім паління (такого небезпечного для нього). Саме головне не звести занадто багато непереборних „бар'єрів”, щоб дитина змогла таки жити новим життям.

Дитина у віці 8-11 років, в основному, сформована як особистість, але формування шкідливих звичок, як правило, перебуває в початковій стадії. Ресурси вдосконалювання дитини в цьому плані величезні. Однак можливий варіант, коли дитина, особливо більш старшого піку, не зможе більше жити неприродним для нього життям. Це може виглядати у вигляді бунту („не потрібна мені ваша родина”), а може бути у вигляді тихого протесту – раптом дитина починає демонстративно робити все недозволене й спостерігати за реакцією. При будь-якому варіанті розвитку подій процес адаптації може бумі закінчений тільки після того, як система „приймна дитина – приймна родина” прийде в рівновагу, зокрема, коли поведінка всіх учасників процесу матиме органічний характер [7, с. 77].

5. Адаптація прийомних дітей у віці 12-14 років. Дуже багато чого в процесі адаптації дітей цього віку схоже з описаними вище проблемами. Діти хочуть закріпитися в родині, але це бажання захмарюється страхом невідомості: що саме готує їм приймна родина. На щастя, в прийомній родині немає негативного іміджу серед дітей-сиріт. Тому діти сподіваються на краще життя. З іншого боку, проблеми входження в прийомну родину, як правило, накладаються на вікові проблеми перехідного віку.

Головне у вихованні будь-якого підлітка – це підтримка добрих відносин з ним. Важливо проговорювати з ним всі питання й проблеми. Причому виховання власного підлітка полегшується тим, що ви знаєте його особливості: хто його друзі, чого від них можна чекати, на що дитина може образитися, його життєві пріоритети й ін.

Приймна дитина, що виховувалася в інтернаті або іншій установі, звикла до того, що до її особистого життя ніхто з дорослих не має особливого інтересу. Для них важливо як дитина вчиться, як її здоров'я, чи відповідає її поведінка існуючим правилам. А як складаються її відносини з однолітками, якою трагедією для підлітка є її маленький ріст або великий ніс – такими питаннями ніхто не цікавиться. А саме вони становлять основу переживань підлітка.

Коли дитина приходить у родину, всіма питаннями, якими раніше ніхто не цікавився, починають цікавитися прийомні батьки, їхні родичі. Навіть якщо дитина не має бажання робити зі своїх підліткових проблем великої таємниці, виникає проблема їхнього формулювання.

Адекватна адаптація прийомної дитини й прийомних батьків виникає тоді, коли обидві сторони розуміють, що певні таємниці в дитини є, і що підліток досить самостійний для того, щоб визначити, на

якому етапі й з ким йому необхідно поділитися своїми проблемами [7, с. 78].

6. Вікова група 15-17 років – досить рідке явище для прийомних дітей, що попадають у прийомну сім'ю у нашій країні. Відмінною рисою таких дітей є їхнє бажання закріпитися в прийомній родині, страх перед майбутнім й орієнтованість на відносини із протилежною статтю.

Процес адаптації дорослих дітей досить складний. Діти 16-17 років, як правило, досить багато пережили у своєму минулому житті й сприймають можливість закріпитися в родині як унікальну. У той же час вони бояться майбутнього життя в прийомній родині. Дорослі діти розуміють складність свого минулого життя після виходу із прийомної родини: у багатьох з них немає житла. Нерідко виходом із всіх проблем молоді люди, особливо дівчата, вважають заміжжя. На їхню думку й думки їхніх родичів, заміжжя або одруження можуть розв'язати всі їх проблеми [7, с. 80].

Прийомні ж батьки найчастіше проти таких поспішних дій, вони орієнтовані на одержання дітьми освіти, професії, вирішення житлових проблем. Це так само може стати приводом для розбіжностей. Для взаємної адаптації прийомних батьків і дорослих дітей важлива наявність єдиних цілей і шляхів їхнього досягнення. Хоча для їхнього визначення необхідно досить часу [3, с. 71; 4, с. 38; 5, с. 48].

Отже, проаналізувавши особливості адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у прийомній сім'ї можна виділити *основні складнощі цього процесу адаптації*, які властиві всім дітям незалежно від віку, а саме: *по-перше* – дитина вже має сформований стиль поведінки, свої погляди та цінності; *по-друге* – те, що прийомна сім'я як система має свої сформовані межі, цінності, норми та визначені правила поведінки; а *по-третє* – негативне ставлення соціального оточення до дітей-сиріт, а відповідно і до прийомної сім'ї. Усе це ускладнює процес як процес соціальної адаптації дитини до прийомної сім'ї, так і сім'ї до дитини.

Дитина, яка опиняється в новому оточенні, перш за все, повинна пристосуватися до нього, відчувати себе частиною сім'ї, а не просто вихованцем, якого взяли на певний час. Можна сказати, що процес адаптації дітей різного віку в прийомних родинях відбувається по-різному й займає різні періоди часу. Найбільше фізично трудомісткий процес адаптації немовлят. Вірніше, трудомісткий процес обслуговування немовляти, тим більше, такого, який має відхилення від нормального розвитку. У той же час підсумки адаптації немовлят у прийомних родинях найбільш показові й переконливі: через півроку прийомна дитина практично нічим не відрізняється від дітей, що виховуються в біологічних родинях, а прийомних батьків і членів їхніх родин сприймає як рідних.

Прийомні діти, що попадають у прийомну сім'ю з державних установ у віці 3-7 років, адаптуються протягом більш тривалого часу –

декількох років. Причиною цьому є, як правило, значна затримка психічного розвитку. Діти, що попадають у прийомні родини з біологічних родин, адаптуються досить швидко.

Для дітей у віці старше 8 років процес адаптації в прийомній сім'ї йде досить швидко, але зовнішню адаптацію не можна приймати за повну адаптацію, тому, що внутрішню напругу відчувається досить довго, а для старших дітей може не пройти зовсім.

Повна інформація про специфіку адаптації прийомних дітей різного віку дуже потрібна соціальним працівникам, які здійснюють соціальне супроводження, для того, щоб правильно визначитися із його змістом та формами співпраці з прийомними батьками.

Література

1. **Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навчальний посібник] / О. В. Безпалько. – К., 2003. – 134 с.
2. **Дементьева И. Ф.** Социальная адаптация детей-сирот : современные проблемы и перспективы в условиях рынка / И. Ф. Дементьева // Социальные проблемы сиротства : [сб. ст. / отв. ред. И. Ф. Дементьева]. – М. : ИС, 1992. – С. 5–19.
3. **Дементьева И. Ф.** Социальное сиротство : генезис и профилактика / И. Ф. Дементьева. – М. : Гос. НИИ семьи и воспитания, 2000. – 136 с.
4. **Державна доповідь „Про становище дітей в Україні (за підсумками 2006 року) : Соціальний захист дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування”.** – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2007. – 138 с.
5. **Дети социального риска и их воспитание :** [учебно-методическое пособие / под ред. Л. М. Шипицыной]. – СПб : Питер, 2003. – 144 с.
6. **Комарова Н. М.** Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / [Н. М. Комарова, І. В. Пеша]. – К., 2006. – 92 с.
7. **Посібник для соціальних працівників щодо підготовки соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : (У 2-х кн.) / Г. М. Бевз та ін.** – К., 2006. – 118 с.

Анотація. У статті здійснено аналіз процесу адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування різних вікових груп у прийомній сім'ї, а також визначено можливі ризики, які пов'язані з адаптацією дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до нових умов у сімейному та навчальному оточенні.

Ключові слова: діти-сироти, прийомна сім'я, соціальна адаптація.

Аннотация. В статье осуществлен анализ процесса адаптации детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки разных возрастных групп в приемной семье, а также определены возможные риски, которые связаны с адаптацией детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, к новым условиям в семейном и учебном окружении.

Ключевые слова: дети-сироты, приемная семья, социальная адаптация.

Annotation. The analysis of process of adaptation of children-orphan and children, deprived paternal anxiety of different age-dependent groups in receiving family is carried out in the article, and also risks, which are related to adaptation of children-orphan and children, deprived paternal anxiety, are certainly possible, to the new terms in domestic and educational surroundings.

Key words: children-orphan, receiving family, social adaptation.

УДК 364 - 787. 522 – 053.6 -058. 855

Ю. В. Кабанєна

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ У ПРИЙОМНІЙ СІМ'І

На сьогодні в Україні продовжують зберігатися такі суспільні явища як сирітство і соціальне сирітство, обумовлене трагічними обставинами (смерть, зникнення батьків), ухиленням, відстороненням, нездатністю батьків виконувати свої обов'язки по відношенню до неповнолітньої дитини.

Слід зазначити, що за останні десять років спостерігається дещо зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так за офіційними статистичними даними у 2003 році в країні налічувалося 96 тис., дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2008 році – 102, 9 тис., у 2012 році – 95,9 тис. [3, с. 362; 4 с. 2]. Але відбувається це на фоні зменшення загальної чисельності дитячого населення.

Дітям, які не мають можливості виховуватись у біологічній родині, держава на законодавчому рівні гарантує право на сімейне виховання шляхом розвитку сімейних форм їх влаштування: усиновлення, оформлення опіки (піклування), влаштування дитини у дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї.

Інтерес до проблеми адаптації дітей в умовах прийомної сім'ї пов'язаний з необхідністю надання їм соціально-педагогічної та психологічної допомоги, які покликана здійснювати держава. Статус соціально незахищених надається дітям-сиротам до моменту досягнення ними повноліття. Завдання суспільства, перш за все прийомних батьків, виростити їх повноцінними здоровими людьми, дати їм професійні та життєві навички, турботу, увагу, любов, створити сприятливі умови адаптації у нових сімейних умовах, що сприяє позитивному впливу на процес соціалізації дітей.

Аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволив визначити, що сирітство, як соціальне явище вивчають

О. Безпалько, Л. Волинець, І. Іванова, О. Карпенко та ін. Розвитку та становленню в Україні прийомних сімей, їх соціальному супроводу присвячені роботи Г. Бевз, В. Кузьмінського, О. Нескучаєвої, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, Н. Комарової, І. Пеші та ін. Методико-психологічні аспекти адаптації висвітлюються в працях Ю. Александровського, Г. Балла, С. Ганж, І. Заваденко, І. Мамайчука, І. Маслової, Б. Смирнова та ін. Питанням соціально-психологічної адаптації особистості присвячені роботи В. Бойко, О. Венгера, В. Каган та ін.

Проте на сьогодні недостатньо дослідженими є механізми адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах прийомної сім'ї. Успішність виховання дітей, особливо підліткового віку, у прийомній сім'ї тісно пов'язана із визначенням проблем, що виникають у адаптаційний період. Тому, метою статті є дати визначення труднощів входження дитини підліткового віку у прийомну сім'ю та шляхів їх подолання прийомними батьками.

Виховання прийомної дитини – це дуже важке і важливе завдання. Серед цієї категорії трапляються фізично здорові діти, проте повноцінної психіки ніхто з них не має, особливо, якщо дитина з народження була позбавлена материнської любові і турботи. Відсутність довіри дитини-сироти до світу розглядається багатьма дослідниками як найголовніший і найважчий наслідок материнської деривації який важко компенсується. Він породжує страх, агресивність, недовіру до інших людей і до самого себе, небажання пізнавати нове.

Особливістю адаптаційного періоду прийомних дітей підліткового віку є криза переходу від дитячого сприйняття світу до підліткового, що здійснює негативний вплив на поведінку прийомних дітей в сім'ї і в суспільстві. Діти-сироти цього віку відносяться до групи ризику, характеризуються особливим процесом соціалізації в прийомній сім'ї. Серед специфічних проблем адаптації дитини в прийомній сім'ї Л. Волинець відзначає наступні: невміння спілкуватися з однолітками, труднощі встановлення контактів з дорослими, опора тільки на свої бажання і почуття, низький рівень соціального інтелекту, який заважає приймати суспільні норми і правила, слабо розвинене почуття відповідальності, небажання відповідати за свої вчинки, байдужість до долі близьких людей, низька самооцінка, не сформованість вольової сфери, відсутність цілеспрямованості, не визначеність життєвих планів, низька соціальна активність [2, с. 64].

Важливе значення приділяється пізнавальній сфері. Загальний рівень розвитку прийомного підлітка характеризується недостатністю уваги, пам'яті, мовлення, мислення, уяви, особливістю сприйняття, відсутністю або примітивністю, одноманітністю пізнавальних інтересів, схильностей. Провідною діяльністю для цього віку є навчальна, в процесі якої тільки при успішній адаптації підлітка в прийомній сім'ї розвивається абстрактно-логічне мислення, формуються комунікативні

навички спілкування, розвивається інтелект, уява, пам'ять. Особливістю поведінки прийомного підлітка є і часто мінливий настрій, неслухняність, замкнутість, упертість, негативізм. Прояви боязкості, боягузтва, запальності, зухвалості, конфліктності, які виникають при наявності і зіткненні двох протилежних думок, поглядів, а також психологічне віддалення від прийомних батьків, емоційна неврівноваженість, недисциплінованість свідчать про нездатність підлітка адаптуватися в родині [1, с. 199]. Загострюються проблеми негативізму, відсутності ощадливості і відповідальності, проявляється агресивність, брехливість, дратівливість і нестриманість у поведінці.

У поведінці підлітків відзначається млявість, плаксивість, схильність до тривожності, підвищена дратівливість, стомлюваність, різко негативне ставлення до навчання [6, с. 169]. Часто вони пропускають шкільні заняття, приховуючи це від прийомних батьків, що є проявом ранньої соціально-педагогічної занедбаності дітей в колишньому несприятливому середовищі де вони виховувалися. У колишньому житті дитині доводилося всі свої зусилля спрямовувати на пошуки їжі, жебракувати, терпіти жорстокість. Такі діти, незважаючи на відносно спокійне і сите життя в дитячому будинку або притулку, продовжують за інерцією вести себе так само в прийомній сім'ї: обманюють, хитрують, намагаючись самоствердитися, орієнтуючись на визнану в своєму середовищі фізичну силу, асоціальні форми поведінки (брехня, крадіжки, насильство). У одних з'являється потреба у надмірній увазі до себе з боку прийомних батьків; вони здійснюють негативні вчинки, щоб звернути увагу на себе, інші проявляють упертість, мстивість, треті – навпаки, демонструють безпорадність, слабкість тільки для того, щоб їх залишили в спокої. Тому у підлітковому віці період адаптації прийомних дітей до нових умов проходить особливо важко. Головною особливістю відносин з дорослими є відчуття підтримки та опори з боку прийомних батьків, схвалення та заохочення за хороші вчинки, вияв любові до дитини. Їм важливо отримати визнання інших людей і, в першу чергу, прийомних батьків. Домогтися цього визнання складно, оскільки вони не знають, як правильно завоювати довіру до себе близьких людей, тому особливістю їхньої поведінки є вимога для себе зручностей, комфорту і турботи з боку прийомних батьків. Якщо дитина не досягає позитивного результату у своїх діях, то вона тут же перебудовує свою поведінку, стає неслухняною, відмовляє у проханнях прийомним батькам, деякі починають мстити. Підлітки не усвідомлюють, який біль вони завдають прийомним батькам [1, с. 43]. Більшість прийомних батьків, намагаючись домогтися слухняності з боку підлітка, тільки посилюють конфлікти в родині. Подолати конфлікти можна лише через зміну особливостей поведінки дитини, навчивши її прийнятним способам вираження своїх почуттів [5, с. 6].

Можна виділити такі етапи адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у прийомній сім'ї.

Перший етап. Перехід з інтернатного закладу в прийомну сім'ю має значний вплив на психіку дитини. У підлітковому віці людина усвідомлює себе особистістю, але для дітей-сиріт це усвідомлення є властивим, як і прояв інтересу до себе, до оцінок їх особистості оточуючими. З іншого боку, особливістю підліткового віку є прагнення до незалежності, емансипації. У перші місяці перебування підлітка в прийомній сім'ї, виявляються психологічні бар'єри: тривожність (особливо у дівчаток), неадекватна самооцінка, несумісність рис характеру, звичок прийомних батьків і підлітка, слабкий самоконтроль. Тому у прийомних батьків, викликає побоювання раннє дорослішання прийомних дітей (особливо прийомних дочок), їх взаємовідносин з протилежною статтю і можливість повторення долі своїх біологічних батьків [8, с. 51]. Часто підліток змінює свою думку про прийомних батьків, критикує їх, особливо тоді, коли відчуває образу. У такі моменти, зауважує Г. Красницька, „від нього можна почути про те, що в рідній сім'ї йому було краще” [8, с. 59]. Для прийомних батьків важливо знати власну думку підлітка. Він часто сумнівається в щирих почуттях своїх прийомних батьків, вважаючи, що їхнє ставлення до нього не як до рідного. Взаєморозуміння, терпіння і витримка з боку прийомних батьків – головні умови адаптації дитини-сироти. Набагато важливішими для неї є вчасно висловлена похвала, визнання успіху, посмішка, заохочувальний погляд, розмови один на один, спільні справи, в яких дитина вчиться ділового спілкування. Особливу роль для прийомного підлітка відіграє особистість прийомного батька, його здатність налагодити контакт з дитиною, встановити довірливих відносини, проявляти терпіння і стриманість.

Такі моменти в житті дитини відбуваються тому, що її мозок поки ще не в змозі запам'ятати і засвоїти ту масу нових вражень, тому, що їй необхідно зайвий раз поспілкуватися, і підтвердити, що це дійсно її нові батьки, а не тому, що у дитини погана пам'ять. І в той же час досить часто, навіть несподівано для самих прийомних батьків, в невідповідний час діти-сироти починають згадувати своїх біологічних батьків, епізоди з колишнього життя, починають спонтанно ділитися враженнями.

Другий етап – етап „повернення в минуле або регресія”. Коли пройшли перші враження від перебування у прийомній сім'ї, встановився певний порядок, починається тривалий процес адаптації членів сім'ї один до одного. Дитина цілком розуміє, що прийомні батьки цілком відрізняються від рідних, правила в родині інші, ніж в дитячому будинку, відповідно вона не відразу зможе пристосуватися до нових умов. Перший час вона беззаперечно підкоряється правилам. Як тільки нове стає вже цілком звичним, вона пробує вести себе як раніше, придивляючись, що подобається, а що ні оточуючим в його поведінці. Звикнувши до нових умов, дитина починає шукати лінію поведінки, яка задовольнила б прийомних батьків, що найчастіше не буває вдалим. Похмура і замкнута дитина проявляє інтерес до всього, що її оточує, особливо тоді, коли за

його поведінкою ніхто не стежить, часом стає навіть дуже активною. І навпаки, щоб привернути до себе увагу прийомних батьків, вона може змінювати поведінку несподіваним для них чином: весела і активна, раптом стає примхливою замкнутою, часто і довго плаче, іноді б'ється з молодшими братами і сестрами, на зло робить те, що їм не подобається. Багато дітей починають вимагати неможливого, вередують, у них спостерігаються незрозумілі напади злості, плачу, втоми чи тривоги. У деяких дітей знову виникає енурез і з'являються шкідливі звички. Розуміння ролі емоційного фону, активності і спрямованості поведінки дитини в прийомній сім'ї дозволяє виділити провідні критерії адаптивної поведінки в ранньому віці. На думку Є. Морозової „адаптивна поведінка пов'язана з подоланням стресових ситуацій при зміні умов як тривалого, так і короткочасного характеру” [1, с. 32]. Що характеризується неготовністю прийомної дитини до подолання стресових ситуацій, в яких вона перебувала раніше, і характеризується як дезадаптивний варіант поведінки в нових умовах виховання в прийомній сім'ї.

Більш важкою є стадія агресивно-руйнівною активності, спрямованої на вихід із ситуації (активний руховий протест, крик, агресивні дії). Перехід від пасивного до активного емоційному стану дозволяє в деяких випадках подолати стрес.

Третій етап – етап „звикання”. Найбільш яскравим її проявом є несподіване для прийомних батьків дорослішання дитини, якій вже не цікаво спілкуватися з молодшими дітьми, і вона починає вибирати собі компанію за своїм віком. Цей процес триває приблизно до півтора-двох років. Напружений стан, в якому до цих пір перебувала дитина-сирота, зникає, вона майже вже не згадує про колишній спосіб життя. На думку Є. Морозової, „спостерігається поява позитивного емоційного фону з незначними проявами конструктивної активності” [4, с. 28]. Дитина починає жартувати і обговорювати з прийомними батьками свої дитячі проблеми, які у неї накопичилися за цей період. Відчуваючи, що її люблять, поважають у дитини з'являється прив'язаність до прийомних батьків. Вона звикає до правил поведінки в прийомній сім'ї, починає вести себе більш природно. Намагається брати активну участь у всіх справах сім'ї, із задоволенням виконувати всі доручення. Без особливого напруження згадує про своє минуле життя. Діти у віці з 10 до 14 років зберігають родинні почуття до біологічних батьків, але ставляться до них критично, дають негативну оцінку їх поведінки. В підлітковому віці проявляються самовільні втечі дитини з прийомної сім'ї, спроби знайти взаєморозуміння в рідній, але дитина повертається тільки у ту прийомну сім'ю, де вона знайшла захист, опору, а головне любов і турботу [5, с. 21]. Її поведінка відповідає особливостям характеру та повністю адекватно ситуації. Проявляє себе досить вільно, відчуває незалежність і самостійність.

Особливістю сприятливої адаптації багатьох дітей-сиріт, є зміна зовнішності – погляд стає більш виразним, емоційним. Занадто активні

діти, стають стриманішими, а затиснуті – більш відкритими. Активність проявляється як в мовному, так і в дієвому плані (сміх, голосові реакції, вільне пересування в просторі). Все це досягається великими зусиллями виховання дитини-сироти прийомними батьками. Про успішне подолання труднощів адаптаційного періоду дитини-сироти в прийомній сім'ї свідчить зміна її зовнішнього вигляду: змінюється вираз і колір обличчя, на ньому частіше з'являється посмішка, яка так радує прийомних батьків. Дитина стає жвавою, більш чуйною. Багато дітей додають у вазі, починають рости, зникають багато алергічних явищ, припиняється енурез, діти прагнуть і охоче ідуть на контакт з прийомними батьками. Це свідчить про те, що процес адаптації проходить досить успішно. На даному етапі дитина виходить на доступний рівень адаптації і настає новий етап адаптаційного процесу: вона починає проявляти активність у тих чи інших видах діяльності, головним з яких для нього, стає навчальна і трудова [4, с. 29].

Головна складність для дитини-сироти, полягає в оволодінні новою рольовою позицією: члена сім'ї, сина чи дочки [5, с. 66]. Раніше дитина, яка виховувалася в дитячому будинку, інтернаті не називала нікого мамою чи татом, їй важко усвідомити себе сином або дочкою, ще складніше братом або сестрою. Відомо, що навіть у рідних братів чи сестер, які живуть в дитячому будинку чи інтернаті, немає родинних почуттів. Прийомній дитині необхідно вести себе інакше, ніж у дитячому будинку. Але вона не знає як ставитися до дорослих, до інших дітей, які в неї права та обов'язки в прийомній сім'ї, де її речі та іграшки. Їй важко освоїти дану роль, усвідомити себе кимсь, соціально адаптуватися в нових умовах прийомної сім'ї [5, с. 5].

Таким чином, беручи дитину на виховання прийомні батьки не завжди обізнані про всі відхилення (як вроджені, так і набуті), які має дитина, і тим самим не мають адекватного уявлення про ті труднощі, з якими їм доведеться зіткнутися в процесі виховання, і про те психологічне навантаження, яке вони отримують самі. Але проходить час, і прийомні батьки відзначають поступову зміну характеру прийомної дитини. Діти стають ласкавішими, добрішими, привітнішими, більш працелюбними. Більшість дітей з часом долають відставання у розвитку, усвідомлюють цінність нової сім'ї, у них виникає бажання наслідувати прийомних батьків, завдяки сприятливому клімату в прийомній сім'ї.

Таким чином, адаптація дітей підліткового віку позбавлених батьківського піклування в прийомній сім'ї має цілий ряд особливостей, а саме: труднощі при оволодінні соціальними знаннями, вміннями і навичками, відставання в психічному, інтелектуальному, фізичному розвитку; проблеми у встановленні емоційних зв'язків з іншими людьми, в першу чергу з прийомними батьками, суспільною та побутовою діяльністю. Ці проблеми обумовлені негативним досвідом, отриманим у рідній сім'ї, її втрата та перебування у соціальних установах закритого типу.

Література

1. Бевз Г. М. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку) / Г. М. Бевз. – К. : Главник, 2006. – 112 с. 2. Волинець Л. С. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї : соціальний супровід : [навч.-метод. посібник] / Л. С. Волинець, А. Й. Капська та ін. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 127 с. 3. Діти, жінки та сім'я в Україні : [статистичний збірник] / Державна служба статистики України ; [відп. за упоряд. І. В. Калачова] – К. : ДП „Інформаційно аналітичне агентство”, 2012. – 362 с. 4. Динаміка сирітства в Україні : дані Державної служби статистики України станом на 2010 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>. 5. Комарова Н. М. Наша сім'я : [методичні рекомендації прийомним батькам] / [Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін.] – К., 1999. – 80 с. 6. Лангмейер Й., Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек. – Прага, 1984. – 334 с. 7. Петрова И. И. Уровень самоактуализации студентов и их социально-психологическая адаптация / И. И. Петрова // Психологический журнал. – 2003. – № 3. – С. 116–120. 8. Робота з дитиною у прийомній сім'ї : [метод, посіб.] – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 188 с.

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню механізмів адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах прийомної сім'ї, а саме: в ній визначено основні проблеми, що виникають у адаптаційний період у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї, а також здійснено аналіз труднощів входження дитини підліткового віку у прийомну сім'ю та шляхів їх подолання прийомними батьками.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, прийомна сім'я, соціальна адаптація.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию механизмов адаптации детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки в условиях приемной семьи, а именно: в ней определены основные проблемы, которые возникают в адаптационный период у детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки к приемной семье, а также осуществлен анализ трудностей вхождения ребенка подросткового возраста в приемную семью и путей их преодоления приемными родителями.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишенные родительской опеки, приемная семья, социальная адаптация.

Annotation. The article is given sacred to research of mechanisms of adaptation of children-orphan and children, deprived paternal anxiety in the conditions of receiving family, namely: in it certainly basic problems, which arise up in an adaptation period for children-orphan and children, deprived

paternal anxiety to receiving family, and also the analysis of difficulties of including of child of teens in receiving family and ways of their overcoming is carried out by receiving parents.

Key words: children-orphans, to put, deprived paternal anxiety, receiving family, social adaptation.

УДК [364-78:340.136]-053.2-058.862

О. А. Черкашин

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УКРАЇНІ

У новому тисячолітті одним з важливих напрямів забезпечення сталого розвитку і чинником об'єднання зусиль світової спільноти є захист прав дітей.

В Україні основні підходи до осмислення та реалізації прав дітей, визначених міжнародними нормами та вітчизняним законодавством, протягом останнього часу істотно змінилися. Це пов'язано з розвитком державної політики щодо дітей, удосконаленням національного механізму контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони дитинства, становленням інституцій соціально-правового захисту дітей та багатьма іншими факторами. Значний вплив на загальну ситуацію в країні продовжують справляти ті глибокі потрясіння, яких зазнало українське суспільство в усіх сферах життєдіяльності в останні півтора десятиліття. Процес перебудови, оновлення супроводжується об'єктивними труднощами, кризовими явищами, деформаціями суспільної свідомості, помилками, повільною стабілізацією політичних, економічних та соціальних чинників.

Не можна не визнати, що внаслідок цих труднощів і прорахунків значною мірою постраждали діти – ті, чиє життя тільки починається. Часто не усвідомлюючи і не розуміючи причин життєвих негараздів, вони повною мірою відчують їх наслідки на своїх життєвих долях. Економічні, соціальні, психологічні проблеми деструктивно впливають на соціальні установки, руйнують життєві орієнтири, ускладнюють процес соціалізації дітей. На фоні знецінення загальнолюдських цінностей, зниження рівня життя населення збільшилась кількість бездоглядних дітей. Позбавлені постійної батьківської уваги, вони опинилися перед небезпекою стати на шлях бродяжництва.

На сьогодні в Україні законодавче вирішення проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ґрунтується на положеннях ст. 52 Конституції України: „утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу”. Україна, ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини,

зобов'язалась вжити всіх необхідних заходів, щоб дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних інтересах не може залишитися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу. Загалом із 2005 р. Україна створила сприятливу платформу для процесу реформування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [5, с. 22; 4].

Особливе місце в роботі щодо соціального захисту неповнолітніх займає Закон України „Про органи і служби у справах дітей і спеціальні установи для дітей” від 25.01.1995 р. Цей закон базується на Конституції України та Конвенції ООН про права дитини. Основна ідея – соціальний захист і профілактика правопорушень серед неповнолітніх, які повинні здійснювати спеціальні установи для неповнолітніх та інші державні органи (в межах своєї компетенції). В законі є перша спроба визначення поняття „профілактика правопорушень серед неповнолітніх”, під яким розуміється діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних установ для неповнолітніх, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих неповнолітніх на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання (ст. 3). Отже, профілактика правопорушень неповнолітніх передбачає: попереджувальну діяльність органів і служб, диференційований підхід у вихованні, створення умов для нормальної життєдіяльності неповнолітніх, координацію зусиль державної влади, громадськості, сім'ї у цій роботі [3, с. 2].

Принципи діяльності органів і служб у справах дітей, з одного боку, розширюють Декларацію 1992 р. та Закон 1993 р., включаючи специфіку правопорушень неповнолітніх, з іншого боку, враховують усі права й свободи молоді, які названі в Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини. Так, ідея якнайкращого забезпечення інтересів дитини реалізується в принципах:

- 1) законності;
- 2) гласності;
- 3) застосування переважно методів виховання і перевиховання, що передбачають вжиття примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу на поведінку неповнолітніх;
- 4) збереження таємниці про неповнолітніх, які вчинили правопорушення і до яких застосовувалися заходи індивідуальної профілактики;
- 5) неприпустимості приниження честі і гідності неповнолітніх, жорстокого поводження з ними.

В Законі майже не реалізована ідея профілактики правопорушень не в спеціальних установах, органах, службах, а в сім'ї (якщо не можливою) між тим усі документи ООН щодо захисту дітей говорять про важливість сім'ї у вихованні дітей, світовий досвід свідчить, що це

найбільш ефективна форма, що спеціальні установи – це лише для окремих випадків. Але це не означає, що лише сім'я є суб'єктом профілактики правопорушень, є спеціальні установи, соціальні служби, що працюють на дому (громадська опіка у Великобританії), на вулиці з безпритульними (проект ЮНІСЕФ „Діти вулиці”), через посередників – найбільш поважних людей у кварталі, селищі (асоціація „Політея”, Франція), дистанційно (телефон Довіри). Такий підхід до профілактики правопорушень вимагає зовсім відмовитися від заходів примусового впливу на неповнолітніх, переходу до роботи на основі довіри, співчуття, розуміння. Наш закон передбачає попереджувальну роз'яснювальну роботу лише у діяльності кримінальної міліції у справах неповнолітніх, більшість установ діють на основі обмежень чи заходів примусового впливу на основі судового рішення.

Закон України „Про охорону дитинства” від 26.04.2001р. вперше дає визначення і визнання тим самим існуванню в Україні бездоглядних дітей, дітей-інвалідів, дітей-біженців, неповної, багатодітної і прийомної сімей, що дозволяє визначити напрямки і заходи щодо охорони дитинства в Україні відповідно До міжнародних стандартів (Конвенції про права дитини), чинного в Україні законодавства. Завданням законодавства про охорону дитинства визнано: розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав і законних інтересів дітей в Україні. Цей закон передбачає таку систему заходів щодо охорони дитинства:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних і соціальних принципів з охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий та соціальний захист дітей, приведення його у відповідність до міжнародних правових норм у цій сфері;

- забезпечення необхідних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи, рівності;

- проведення державної політики, яка спрямована на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг і соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;

- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, спричинення їй шкоди. Цей Закон включає розділ „Права і свободи дитини”, який розкриває їх сутність, механізм забезпечення і відповідальність за їх порушення, розділ „Дитина і сім'я”, в якому визнається, що держава захищає права сім'ї (не розкриваючи, однак цей

термін), бо сім'я є природним середовищем для розвитку дітей, і права дитини в сім'ї. Все це сприяє збереженню цілісності сім'ї, використанню її можливостей для виховання, розвитку дітей, їх найкращого захисту. Розділи „Дитина і суспільство”, „Дитина в несприятливих та екстремальних ситуаціях” забезпечують захист прав дітей в суспільстві (право на освіту, користування дитиною надбаннями культури, на працю, зайняття підприємницькою діяльністю, на об'єднання в дитячі і молодіжні організації) і несприятливих та екстремальних умовах (утримання і виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, бездоглядних дітей, їх соціальний захист, захист прав дітей-інвалідів і дітей з недоліками розумового чи фізичного розвитку; дітей, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф; дітей, які вражені ВІЛ-інфекцією, іншими невиліковними хворобами; захист дітей під час військових конфліктів, дітей-біженців; захист дітей від незаконного пересування, їх права на особисту свободу, в спеціальних установах (для неповнолітніх). Отже, цей закон вперше створив всебічну базу для захисту прав дітей на основі системного підходу (дитина – сім'я – суспільство), підтвердив пріоритет прав дітей у сім'ї та суспільстві незалежно від раси, статі, релігії, походження дітей, народження в шлюбі чи поза ним, окреслив законні напрямки захисту прав дитини, до яких належить і соціальна робота з дітьми та молоддю. Тепер справа за тим, щоб навчити дітей користуватися своїми правами, захищати їх, створити для цього умови [2, с. 4-12].

Міцне підґрунтя для активного розвитку сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, реформування системи опіки та піклування заклав Закон України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, який визначив основні напрямки роботи щодо пріоритетних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, означив, що невід'ємною частиною реформування системи захисту прав дитини є реформування інтернатних закладів [1, с. 3-7].

Це можливо здійснити за умови впровадження принципово нового механізму фінансування витрат – „гроші ходять за дитиною”, який розроблений Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту та деталізований у постанові Кабінету Міністрів України від 06.02.06 №106 „Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом „гроші ходять за дитиною” [6, с. 4-7].

Офіційним стартом процесу реформування інтернатних закладів можна вважати Концепцію державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. № 263-р. [7, с. 1-4]. Сімейний Кодекс України визначає правові засади прав та обов'язків членів сім'ї у родині, їх відповідальність перед суспільством за їх дотримання [8].

На основі викладеного можна говорити про достатність законодавчого забезпечення підтримки розвитку сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та реформування інтернатних закладів для означеної категорії дітей. Доопрацьовані Сімейний та Цивільний кодекси України з питань, що стосуються гарантій захисту житлових та майнових прав неповнолітніх, юридичного оформлення опіки над дитиною, влаштування у прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу. Розроблено порядок влаштування дітей до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, розмежовані функціональні обов'язки спеціалістів різних державних підрозділів щодо роботи з такими сім'ями. Чітко визначено механізм функціонування, соціальної підтримки та фінансування, матеріальної підтримки сімей, які приймають на виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форм влаштування дитини, визначені формули розрахунку утримання дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Разом з тим не розроблені нові правила та піклування з урахуванням сучасної соціальної структури, діючих сімейних форм влаштування.

Література

1. Закон України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13.01.2005 № 2342-IV : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

2. Закон України „Про охорону дитинства” від 26.04.2001 № 2402-III : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

3. Закон України „Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24.01.1995 № 20/95-ВР (Назва Закону із змінами, внесеними згідно із Законом N 609-V ([609-16](#)) від 07.02.2007) : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2095>

4. Конвенція про права дитини (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР N 789-XII ([789-12](#)) від 27.02.91) : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/789-12>

5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96>

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2006 р. N106 „Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом „гроші ходять за дитиною” : [Електронний ресурс] – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws> **7. Розпорядження** Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 263-р. „Про схвалення Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws> **8. Сімейний кодекс** України, зі змінами і доповненнями від 10.01.2002 № 2947-III : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>

Анотація. У статті здійснено аналіз вітчизняного законодавчого забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, який дозволив визначити основні переваги та недоліки основних нормативно-правових документів, які стосуються соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування.

Ключові слова: діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, соціальний захист, нормативно-правові документи, законодавче забезпечення.

Аннотация. В статье осуществлен анализ отечественного законодательного обеспечения социальной защиты детей-сирот и детей лишенных родительской опеки, который позволил определить основные преимущества и недостатки основных нормативно-правовых документов, которые касаются социальной защиты детей-сирот и детей, которые лишены родительской опеки.

Ключевые слова: дети-сироты, деть лишенные родительской опеки, социальная защита, нормативно-правовые документы, законодательное обеспечение.

Annotation. In the article the analysis of the domestic legislative providing of social defence of children-orphans and children of deprived is carried out paternal guardianship, which allowed to define basic advantages and lacks of basic normatively-legal documents, which touch social defence of children-orphans and children which are deprived paternal guardianship.

Keywords: children-orphans, to put deprived paternal guardianship, social defence, normatively-legal documents, legislative providing.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

УДК 364–5–787.522–053.9

С. І. Літвінова, В. А. Апостолова

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ТА ПРАЦЕТЕРАПІЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ГЕРІАТРИЧНИХ СТАЦІОНАРНИХ УСТАНОВ

Фізична слабкість, самотність, обтяження і непотрібність для рідних, невпевненість у завтрашньому дні, фінансова нестабільність є головними причинами прийняття найважливішого у старості рішення щодо влаштування до геріатричної стаціонарної установи. Саме в них людина похилого віку та інвалід відчувають себе захищеними членами суспільства. Але, після влаштування, людині необхідно пристосовуватися до нових умов життєдіяльності, нових вимог, нових співмешканців і персоналу тобто адаптуватися до нового періоду свого життя.

Важливим є те, як людина жила вдома, де працювала. Якщо працювала, навіть у похилому віці, виконуючи певну роботу у побуті чи по господарству, таку потребу вона перенесе і до геріатричної стаціонарної установи, буде приймати активну участь у працетерапії.

Однією із важливих залишається проблема соціальної адаптації та працетерапії в умовах геріатричної стаціонарної установи, соціалізація людини похилого віку на сьогодні потребує детального вивчення.

Мета статті полягає в аналізі соціального середовища геріатричного стаціонарного закладу як фактору соціалізації в змінених умовах життєдіяльності людей похилого віку.

Завданням є аналіз понять: „геріатрична стаціонарна установа”, „адаптація”, „соціалізація”, „підопічні”, „працетерапія”, виявлення факторів, які відіграють важливу роль в процесі їх адаптування.

Дослідженнями процесу соціальної адаптації займалися В. Семиченко, Н. Кухар, В. Решетько, Ш. Надірішвілі, І. Милославова, М. Александрова.

Слід зазначити, що *геріатрична стаціонарна установа* – це соціально – медичний заклад загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування [1, с. 1]. Одним із основних завдань стаціонарної установи є створення умов, що сприяють адаптації громадян похилого віку, ветеранів війни, праці та інвалідів у новому середовищі [1, с. 2]. Підопічні – це особи, які влаштувалися в стаціонарні установи на повне державне утримання та знаходяться під опікою. Для прийняття участі підопічних у працетерапії в геріатричних стаціонарних установах можуть

утворюватися підсобні господарства, різноманітні промислові і переробні міні-виробництва, багатопрофільні лікувально-виробничі (трудові) майстерні, цехи, дільниці з необхідним інвентарем, устаткуванням і обладнанням, технікою, транспортом та іншими знаряддями сільськогосподарського виробництва, які здійснюють свою діяльність відповідно до діючого законодавства та Положення про ці структури [1, с. 6]. Працетерапія в установах загального типу організується для залучення підопічних до суспільно-корисної діяльності та покращення загального стану їх здоров'я.

Геріатрична стаціонарна установа стає тим середовищем життєдіяльності в якому і відбувається процес соціалізації громадян похилого віку, на підставі наказу Мінпраці та соціальної політики України від 29.12.01 №549 „Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці”.

Вікові критерії похилого віку і старості: похилий вік (64-74 роки); старість (75-90 років); довгожителі (від 90 р.).

Соціальна адаптація – це пристосування індивіда до соціально-економічних, рольових функцій, соціальних норм, до середовища його життєдіяльності.

Соціальна адаптація виступає одним із механізмів соціалізації як процес близький, взаємозалежний, але не тотожний. Отже, соціалізація – це процес, під яким розуміється засвоєння людиною соціального досвіду, в результаті світогляду, поглядів, переконання в новій адаптивній ситуації. Таким чином, проблема адаптації людини похилого віку є дуже важливою для даного вікового періоду, успішна їх соціалізація в нових умовах життєдіяльності – одна із умов підтримання високої якості життя в геріатричній стаціонарній установі. Психологічна складова цього процесу на сьогоднішній день маловивчена. Престарілий, який „з коренем” вирваний з власної домівки та влаштований до стаціонарної установи, відчуває переживання, неспокій, стурбування щодо того, як він буде жити в нових умовах, чи зможе пристосуватися, знайти спільну мову, взаєморозуміння тощо.

Проблеми, які постають перед престарілим носять економічний, медичний та психологічний характер. Економічні та медичні проблеми вирішуються на загальному рівні для усіх підопічних стаціонарної установи, а психологічні – вирішуються індивідуально, в залежності від характеру особи та соціальної ситуації. Допомогу у вирішенні психологічних проблем надає соціальний працівник спільно з психологом, посада яких введена до штатного розпису в усіх стаціонарних установах України лише з 2009 року.

На перший погляд організувати роботу соціального працівника в геріатричній стаціонарній установі легко, але це зовсім не так. Складно зацікавити стару людину до будь – якої форми діяльності (гра в шахи,

лото, в'язання, вишивання, малювання, заняття творчістю, співами, участі в трудових процесах тощо).

Виділяються два рівня адаптованості особистості:

- повна адаптованість;
- дезадаптація.

Критерії адаптованості:

- ступінь інтеграції особистості з макро- і мікросередовищем;
- ступінь реалізації внутрішнього особистісного потенціалу;
- емоційне самопочуття.

Стадії адаптації:

1) початкова (знайомство, впізнавання вимог середовища чи групи);

2) стадія терпимості (я не хочу, але...);

3) аккомодация (прийняття правил поведінки у соціальному середовищі чи групі);

4) асиміляція (цілковите прийняття тих правил поведінки, які запропоновані групою) [2, с.14].

Підопічні геріатричних стаціонарних установ часто скаржаться на недостатність у спілкуванні, відсутність взаєморозуміння зі співмешканцями житлової кімнати, що часто призводить до лайки і навіть бійки, при з'ясуванні відносин. Тому, мають місце непоодинокі випадки пошуку для них більш комфортних умов проживання, з переведенням в інші житлові приміщення, підбору підопічних за спільними рисами характеру і взаємними інтересами. З цього приводу соціальним працівником проводяться бесіди, роз'яснення щодо дотримання правил гуртожитку, взаємоповаги один до одного.

Також, важливим є мікроклімат у колективі підопічних стаціонарної установи, та яку роль відіграє конкретна людина в ньому. Успіх в розширених контактах можливий лише тоді, коли людина похилого віку займає активну життєву позицію, коли їй відведена оптимістична роль, вірно організована комунікативна сторона життєдіяльності стаціонарної установи.

Можна стверджувати, що міжособистісні контакти та особливості протікання спілкування є важливими соціалізуючими факторами. Тому, значна роль відводиться соціальному працівникові у його здатності правильно організувати умови, які сприяють налагодженню спілкування між тими хто його потребує [3, с. 14-17]. Важливим постає питання організації заходів, які спрямовані на оптимізацію процесу спілкування (психологічні тренінги, заходи з організації дозвілля, роботи клубу за інтересами тощо). Саме такі форми роботи будуть направлені на адаптацію до нових умов життєдіяльності за рахунок активізації особистісних ресурсів, задля оволодіння новими поведінковими формами, що сприяють гармонійному розвитку особистості в геріатричній стаціонарній установі і її соціалізації [3, с. 29].

Потрапляючи до геріатричної стаціонарної установи підопічний стає суб'єктом процесів, які в ній відбуваються.

Можна виділити чотири рівня адаптаційних процесів:

- 1). дисфункціональний, коли ще не спостерігається взаємодія функціонування людини до середовища, у якому відбувається адаптація;
- 2). стереотипний рівень, коли людина оволодіває стереотипами адаптаційного середовища;
- 3). стереотипно-ініціативний, коли людина намагається виявити певну ініціативу, засвоюючи стереотипи адаптаційного середовища;
- 4). ініціативний, коли індивід повністю включається у соціальні процеси [4, с. 81].

Важливу роль в життєдіяльності підопічних, можливості ведення активного способу життя, старання залишатися в строю як найдовше, відіграє працетерапія.

Для роботи в лікувально-виробничих майстернях залучаються підопічні, які за висновком лікаря можуть приймати посильну участь в трудових процесах. Тривалість роботи також визначається лікарем, але не може перевищувати, як правило, чотирьох годин. Переводити підопічних на інші види робіт, збільшувати їм кількість робочого часу без дозволу лікаря, які контролюють трудові процеси, забороняється. Обов'язкових норм виробітку для підопічних, які приймають участь в трудових процесах, не встановлюється. Організацію трудових процесів здійснює інструктор з праці.

Робота підсобних сільських господарств регламентується наказом Мінпраці України від 01.04.1997р. №42 „Про затвердження Положення про підсобне сільське господарство та промислові виробництва інтернатних установ”. Для забезпечення підопічних, які проживають в геріатричній стаціонарній установі, основними продуктами харчування власного виробництва господарство:

- організує лікувально-трудова терапію;
- здійснює виробничо-господарську діяльність у відповідності з перспективними планами;
- виробляє і переробляє сільськогосподарську продукцію для забезпечення продуктами харчування підопічних, які проживають в стаціонарній установі;
- здійснює виробництво тваринництва з використанням харчових відходів їдальні, кормів власного виробництва, придбаних кормів;
- забезпечує ефективне використання землі за цільовим призначенням, підвищення її родючості, підтримання належного екологічного стану, використання природоохоронних технологій, поліпшення умов виробництва і якості продукції розширення її асортименту, підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва, ефективного використання трудових ресурсів;
- забезпечує ефективне використання обладнання, транспорту, робочої худоби, будівель та іншого реманенту;

- може виробляти для потреб стаціонарної установи гончарні вироби, меблі, тару, товари культурно-побутового призначення, мистецькі вироби, сувеніри тощо;
- забезпечує облік виробленої продукції, її зберігання;
- безкоштовно забезпечує працівників спецодягом, засобами індивідуального захисту, миючими та знешкоджуючими засобами за встановленими нормами.

Важливим для стаціонарних установ є підтримка держави на законодавчому рівні. Так, пунктом 5.2 Закону України „Про податок на додану вартість” звільняються від оподаткування операції з безкоштовної передачі продукції (робіт, послуг) власного виробництва допоміжними сільськими господарствами і лікувально-виробничими трудовими майстернями будинків-інтернатів, за умови, що така передача здійснюється для забезпечення власних потреб зазначених закладів.

Враховуючи все зазначене вище можна зробити висновок, що важливим механізмом соціалізації виступає адаптація. Саме соціальна адаптація допомагає престарілим і інвалідам пристосуватися до нових умов життєдіяльності, активно входити в нову функціонуючу систему геріатричної стаціонарної установи та приймати соціальні ролі. Саме це сприяє становленню особистості як суспільної особи, завдяки досвіду підопічних стаціонарної установи, які тривалий час в ній проживають. Для залучення підопічних до активного способу життя, суспільно-корисної праці, а також покращення стану їх здоров'я, організована працетерапія, яка дає позитивні результати і сприяє адаптації.

Перспективи подальшої роботи полягають у розробці інноваційних форм роботи з людьми похилого віку в геріатричній стаціонарній установі, які б сприяли більш успішному процесу адаптації особистості до нових умов життєдіяльності.

Література

- 1. Типове Положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці.** 29.12.2001 №549 : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0066-02>
- 2. Соціальне обслуговування літніх** / [під ред. Е. Баскаковой]. – М. : Социздат, 2001. – 169 с.
- 3. Соціально-психологічна адаптація осіб старшого віку в початковий період перебування у будинках-інтернатах** : методичних рекомендацій. / сост. Я. Дементьева, Е. Шаталова. – М. : ЦИЭТИН, 1992. – 118 с.
- 4. Шпак Л. Л.** Становление рабочего: воспитание и адаптация рабочих кадров / Л. Л. Шпак. – М. : Профиздат, 1987. – 140 с.

Анотація. Стаття присвячена аналізу соціального середовища геріатричного стаціонарного закладу як фактору соціалізації в змінених умовах життєдіяльності людей похилого віку.

Ключові слова: людина похилого віку, геріатричний заклад, соціальна адаптація.

Анотація. Стаття посвячена аналізу соціальної середовища геріатричного стаціонарного закладу як фактора соціалізації в змінених умовах життєдіяльності людей похилого віку.

Ключевые слова: человек похилого возраста, геріатрическое заведение, социальная адаптация.

Annotation. The article is devoted the analysis of social environment of geriatrics stationary establishment as a factor of socialization in the changed terms of vital functions of people of superannuated.

Keywords: man of superannuated, geriatrics establishment, social adaptation.

УДК 364.4 – 057. 874

О. В. Сергеев

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРУВАННЯ ЛЮДЕЙ „ТРЕТЬОГО ВІКУ” В СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

В Україні зростає чисельність людей похилого віку. Обмеженість набору соціальних ролей, матеріальних можливостей звужує рамки їхнього життя. Гостро постає проблема адаптації до нових умов життя та інтеграції у соціокультурне середовище.

Сьогодні статевовіковий склад населення України характеризується суттєвим постарінням, свідченням чого є помітне зростання питомої ваги осіб старшого віку та скорочення частки молодіжного контингенту. Україна посідає 11 місце в світі за показником кількості населення віком 60 років і старше, що становить понад 20% від його загальної чисельності.

Що стосується людей похилого віку, то у сучасному українському соціумі можна стверджувати про маргінальність становища та несприятливу адаптацію осіб визначеної вікової групи. Ставлення до старості зумовлене віковими стереотипами, що засвоюються з дитинства. Ці стереотипи підтримуються культурною традицією, підсилюються засобами масової комунікації і соціальним оточенням. Поширена думка, що люди похилого віку інтелектуально деградуєть, не приносять користі суспільству, не живуть повноцінним життям, а доживають, суттєво впливає на поведінку осіб старшого віку, внаслідок чого знижується їх власна самооцінка. Упереджене ставлення до людей похилого віку впливає на формування громадської думки. Обмеженість набору соціальних ролей і культурних форм активності звужує рамки їхнього життя. Людина похилого віку з виходом на пенсію повинна адаптуватися

до нових умов життя. Постає проблема інтегрування людей „третього віку” у соціокультурне середовище.

Проблеми людей похилого віку вивчають сьогодні філософи, соціологи, медики, психологи, геронтологи, педагоги, соціальні педагоги зокрема. Специфікою соціальної роботи з людьми похилого віку займається велика когорта науковців, серед яких можна назвати: І. Зайнишева, І. Звереву, А. Капську, Л. Тютю, Е. Холостову, В. Шахря, та ін.

Життя людей похилого віку не зводиться до задоволення матеріальних та біологічних потреб, бо повноцінне людське існування передбачає задоволення соціальних, психоемоційних, духовних потреб. Головна мета соціальної роботи з людьми похилого віку – адаптація до нових умов життя та повноцінна інтеграція у суспільство, а в умовах інформаційного суспільства – необмежений доступ осіб старшого віку до отримання інформації у будь-якому вигляді та можливість вільної комунікації, що може бути забезпечене також і засобами клубної роботи з місцем проживання.

Мета статті – розглянути та визначити основні форми і методи соціальної роботи з людьми похилого віку, які дозволяють інтегрувати людей „третього віку” в соціокультурне середовище.

Однією з ключових проблем життєдіяльності людей похилого віку є самотність, де спостерігаються зменшення зв'язків, пов'язаних із виходом на пенсію, відокремленням дітей, а надалі, з остаточним уходом із життя друзів і рідних, постійне відчуття покинутості, марності і непотрібності свого існування.

Соціальна робота з людьми похилого віку багатопланова і багатоаспектна. Вона торкається таких сфер життєдіяльності, як здоров'я, фінанси, організація дозвілля, подолання криз, формування „Я-концепції”, і тут вирішального значення для соціальних працівників набувають знання про психологічні особливості людей даного віку, їхні потреби та можливості [2].

Соціальна робота з людьми похилого віку здійснюється на двох рівнях – це: 1) макрорівень (формування соціальної політики з урахуванням інтересів людей похилого віку, створення пенсійних та інших фондів підтримки, формування комплексної системи соціального страхування, медичного, психологічного та консультативного обслуговування); 2) мікрорівень (вивчення умов життя людей похилого віку, рівня та якості надання їм соціальної допомоги).

Люди похилого віку мають право на повноцінне життя. І це стає можливим лише в тому випадку, якщо вони самі беруть активну участь у вирішенні питань, що їх безпосередньо стосуються. Важливу роль у вирішенні подібного роду завдань у нинішній час відіграє соціально-культурні технології.

Соціально-культурна трансформація способу життя, побуту і дозвілля людей похилого віку ґрунтується насамперед на розширенні

їхніх самостійних зв'язків з оточенням. Коло інтересів літньої людини не можна уявити без придбання нею навичок самостійного пошуку і розвитку міжособистісних контактів, її включення в інформаційний простір (телебачення, радіо, преса, книги), посиленої участі в суспільно корисній праці, організації повсякденного дозвілля і розваг.

Тому соціально-культурні технології не можуть і не повинні бути засобом тільки „приємного проведення вільного часу”, задоволення гедоністичних потреб людей похилого віку в розвагах. Кожній з технологій слід виконати визначену утилітарну, суцільно прагматичну функцію. По суті одне з надзавдань соціально-культурних технологій полягає в тому, щоб кожну літню людину включити в повсякденні соціальні контакти, навчити підтримувати цивілізовані відносини з найближчими сусідами й іншими людьми в стандартних соціально-культурних ситуаціях щодня і щогодини. Саме повноцінне дозвілля дозволяє людям похилого віку надовго закріпити навички збереження приятельських, дружніх відносин зі своїм найближчим оточенням, у рамках яких особисті негоди уявляються не такими значними, як раніше. Оскільки призначення соціально-культурних технологій допускає й адаптацію старших громадян при доборі видів дозвіллевих занять пріоритетним стає їхня практична корисність, а розважальний момент вторинний.

Найбільш типовим обмеженням у розробленні програм соціально-культурної реабілітації людей похилого віку є незатребуваність багатьох апробованих технологій соціально-культурної дозвіллевої діяльності. Практично відсутні технології зв'язків із громадськістю, стимулювання цивільної ініціативи і добродійності, технології формування суспільної думки в діяльності засобів масової інформації. Найчастіше фахівці із соціальної роботи не використовують можливості спеціалізованих вузів і залучення студентської молоді до волонтерської діяльності в умовах проходження виробничої практики. Фактично в процесі організації соціально-культурної реабілітації фахівці бачать тільки її об'єкт, хоча не менш важливим виявляється фактор суспільної рефлексії на проблему самотності літніх людей у соціумі. У більшості випадків саме від суспільного резонансу і соціально-культурної діяльності центрів залежить розвиток ідеалів милосердя, толерантності і добродійності в нашому суспільстві.

Таким чином, серед ключових *напрямів* соціальної роботи з людьми пенсійного віку можна назвати: виявлення осіб, які потребують соціального піклування вдома і в спеціальних установах, створення умов для виявлення активності у мікросоціумі, адаптації до старості й задоволення їхніх інтересів, роз'яснювальну роботу з близькими людей пенсійного віку [1, с. 18-19].

1. Отже, в основу технології соціальної роботи з людьми похилого віку повинні бути покладені наступні вимоги [3]:

- попередження причин, які породжують проблеми людей похилого віку;
- сприяння практичній реалізації прав та законних інтересів, забезпеченню можливості самовираження громадян похилого віку та попередження відсторонення їх від активного громадського життя;
- дотримання рівності та можливостей громадян похилого віку при отриманні соціальної допомоги та послуг;
- диференціація підходів до вирішення проблем різних груп людей похилого віку на основі врахування чинників соціального ризику, які впливають на їхній стан;
- виявлення індивідуальних потреб громадян похилого віку в соціальній допомозі й обслуговуванні;
- адресність при наданні соціальних послуг з пріоритетом сприяння громадянам похилого віку в ситуаціях, які загрожують їх здоров'ю і життю;
- використання нових технологій соціальної роботи, спрямованої на задоволення потреб людей похилого віку;
- орієнтація на розвиток самодопомоги та взаємопідтримки людей похилого віку;
- забезпечення інформованості немолодих громадян, як і всього населення, про можливості соціальної допомоги і послуг.

Серед технологій соціальної роботи важливими для нашого дослідження є соціокультурні технології, які сприяють залученню людей похилого віку до практично-корисної діяльності, розширенню соціальних контактів, закріпленню та збереженню відносин з людьми, розвитку інтересів, соціальної активності, задоволенню гедоністичних потреб.

Спираючись на останні досягнення теорії та практики соціальної роботи, ми розробили концептуальні основи соціокультурної діяльності людей похилого віку в територіальному центрі:

1. Організація повинна сприяти підтримці соціального статусу літньої людини за рахунок збереження обсягу і якості соціальних ролей і активності шляхом доповнення або компенсації трудової активності різними видами соціально-культурної діяльності.

2. Організація повинна сприяти відновленню соціальних ролей і стимулюванню соціальної активності.

3. Інновація повинна формувати нові інтереси і допомогу в освоєнні нового вигляду соціально-культурної діяльності, що дозволяє заповнити дозвілля, розширити кругозір, адаптуватися до змінного світу.

4. Діяльність повинна відбиватися на вирішенні соціально-психологічних проблем, отриманні соціального статусу та відчуття особистої значущості.

5. Діяльність повинна зміцнювати соціальні і міжособистісні зв'язки та контакти, підтримувати відчуття соціальної повноцінності і причетності до життя оточуючих.

6. Організація роботи повинна сприяти створенню умов для задоволення потреб у самовираженні, соціальному визнанні, спілкуванні, пошані оточуючих, психологічній підтримці, обміні життєвим досвідом, зміцненні фізичного і психічного здоров'я.

При складанні і реалізації соціально-культурних програм для людей похилого віку слід урахувати не тільки проблеми, але й особливості даної категорії. Відомо, що представники даної соціальної групи володіють підвищеною соціальною активністю: вони ініціативні, хочуть самостійно діяти і ухвалювати рішення, ділитися своїм життєвим досвідом.

Тому в змісті проекту, адресованого даній аудиторії, необхідно передбачити можливість максимального використання творчих можливостей і здібностей літньої людини.

Проте слід урахувати, що в способах та інтенсивності проведення соціокультурної діяльності особи похилого віку умовно діляться на дві протилежні групи: по-перше, є група з високою потребою в суспільній роботі і соціально-орієнтованих формах проведення дозвілля, для них ця діяльність виконує компенсаторні функції, дозволяючи людині в період зміни соціальних ролей підтримувати відчуття власної значущості. Для більшої ж частини пенсіонерів характерні пасивні форми проведення дозвілля (читання, телевізор). Окрім цього слід зазначити акцентовану потребу у визнанні, прагнення одержати від інших схвалення і підтримку, підтвердження своїм поглядам, що давно сформувалися, і позиціям.

Організація дозвілля в територіальних центрах не є першочерговим завданням і, отже, на реалізацію соціокультурних заходів не виділяється достатньо фінансових коштів. Але необхідність дозвілля в літньому віці і особливо її організація для людей, що потрапили у важку життєву ситуацію, очевидна. Багато установ, розуміючи цю необхідність, намагаються задовольнити хоча би мінімальні дозвільні потреби літніх людей.

Цільова спрямованість проектів, адресованих людям похилого віку, визначається, як вже наголошувалося, особливістю даної аудиторії. Вона полягає, перш за все, в тому, щоб допомогти людині сформувати уявлення про старість, як про час подальшого розкриття творчих сил і здібностей, адаптуватися до нових соціальних ролей, стилю і способу життя; створити умови для прояву і максимального використання знань, умінь, навичок життєвого досвіду літніх людей. Для багатьох літніх людей участь у соціально-культурному проекті повинна стати своєрідним способом соціальної реабілітації їх минулого, яке представляє для них особливу цінність, незалежно від історичної оцінки цього минулого з позиції сьогодення знання.

Старі люди мають право на повноцінне життя. І це стає можливим лише у тому випадку, якщо вони самі беруть діяльну участь у вирішенні питань, що їх безпосередньо стосуються. Важливу роль у вирішенні

подібного роду завдань у нинішній час відіграє клубна робота. Відповідні технології роботи, які широко використовують за кордоном, в останні роки починають впроваджувати і на Україні як один з перспективних напрямків підвищення активності та взаємопідтримки людей похилого віку, засіб позитивної психогімнастики.

„Клуб шанувальників народних звичаїв українського народу” може бути особливо ефективним в роботі з людьми похилого віку, які опинилися у ситуації соціальної ізоляції через інвалідність, довгу хворобу або втрату близьких.

Клубна робота дає можливість:

- стимулювати пам'ять та незалежне мислення;
- підтримувати почуття власної гідності;
- допомагати краще зрозуміти сучасність через зв'язок минулого з сьогоденням;
- давати змогу обмінюватися досвідом;
- сприяти спілкуванню;
- можуть бути використані в загальній праці зі школярами та студентами, які цікавляться історією, що служить зміцненню стосунків між молоддю та людьми похилого віку [3].

Для активізації людей похилого віку в „Клубі шанувальників народних звичаїв українського народу” нами були використані: знайомство з історичною літературою, етнографічною літературою, святкування найзначніших народних свят, запрошення фольклорних колективів, зустрічі зі знавцями української народної культури, конкурси на кращого виконавця народної пісні, конкурс народних майстрів.

Реалізація соціально-культурної програми для громадян похилого віку була розрахована не тільки на вирішення певної проблеми, але і на особливості даної категорії. Після впровадження програми люди похилого віку стали більш активними та ініціативними. Вони самостійно почали діяти і ухвалювати рішення, ділитися своїм життєвим досвідом. Ця програма позитивно налаштувала нашу аудиторію, вона дала можливість максимального використання творчих можливостей і здібностей літньої людини. Громадяни похилого віку в своєму дозвіллі навчилися виконувати компенсаторні функції, дозволяючи людині в період зміни соціальних ролей підтримувати відчуття власної значущості. Для більшої ж частини громадян похилого віку характерні пасивні форми проведення дозвілля (читання, перегляд телевізору), але після впровадження соціокультурної програми ми побачили зміни, перегляд телепередач став на другий план, читання на четвертий – це дуже показовий результат. Окрім цього, ми вирішили потребу у визнанні, прагненні одержати від інших схвалення і підтримку, підтвердження своїм поглядам, що давно сформувалися.

У процесі дослідження вдалося сформулювати ряд основоположних підходів до організації соціокультурної діяльності

літніх людей в умовах територіального центру, який заснований на наступних принципах:

- рівність всіх користувачів послугами територіального центру у сфері надання соціокультурних послуг;
- диференційований підхід до кожної особи з урахуванням потреб та інтересів;
- вживання заходів на колективному і індивідуальному рівнях;
- надання базових соціально-культурних послуг для збереження тону життя;
- максимальна інтеграція в соціум через організацію соціально-культурної діяльності;
- облік регіональних, національних, релігійних особливостей в організації дозвілля.

Ефективність соціально-культурної технології як цілісної системи значною мірою залежить від таких чинників, як фінансова і матеріальна база установи, модель організації в ній вільного часу, її кадровий, морально-психологічний, інформаційно-методичний і соціально-демографічний ресурси. Успіху організації дозвільної діяльності в територіальних центрах сприяють підтримка адміністрації, активність клієнтів і узгодженість роботи підрозділів установи.

Громадяни похилого віку стали більше цікавитися самодіяльністю, і тому вони стали менше проводити свій час за телевізором, радіо та самоті. Вони стали досить багато приділяти часу спілкуванню, бо в них з'явилися загальні інтереси. Працівники і люди похилого віку в територіальному центрі задоволені змінами соціокультурної діяльності. Тому можна вважати, що впроваджена соціокультурна технологія в роботі з людьми похилого віку є ефективною та дієвою.

Завдяки впровадженню в установі соціокультурної програми були вдосконалені форми і методи роботи з людьми похилого віку. Нововведення викликали зацікавленість як у осіб похилого віку, так і працівників територіального центру.

Література

1. **Медведева Г. П.** Введение в социальную геронтологию / Г. П. Медведева : Академия педагогических и социальных наук ; Московский психолого-социальный институт. – М., Воронеж, 2000. – 95 с.
2. **Новікова О. Ю.** Соціально-педагогічна адаптація людей похилого віку засобами туристично-екскурсійної діяльності / О. Ю. Новікова // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – №1 (3) : [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/novikova.htm
3. **Холостова Е. И.** Социальная геронтология : [учебное пособие] / Е. И. Холостова, В. В. Егоров, А. В. Рубцов. – М. : Издательско-торговая корпорация „Дашков и КО”, 2004 – 296 с.

Анотація. У статті розглянуто та визначено основні форми і методи соціальної роботи з людьми похилого віку, які дозволяють інтегрувати людей „третього віку” в соціолокультурне середовище, а також сформульовано ряд основоположних підходів до організації соціокультурної діяльності літніх людей в умовах територіального центру.

Ключові слова: соціальна робота з людьми похилого віку, соціокультурне середовище, територіальний центр.

Аннотация. В статье рассмотрены и определены основные формы и методы социальной работы с людьми пожилого возраста, которые позволяют интегрировать людей „третьего возраста” в социокультурную среду, а также сформулирован ряд основополагающих подходов к организации социокультурной деятельности пожилых людей в условиях территориального центра.

Ключевые слова: социальная работа с людьми пожилого возраста, социокультурная среда, территориальный центр.

Annotation. In the article considered and certain basic forms and methods of social work with the people of superannuated, which allow to integrate the people of the „third age” in a social cultural environment, and also the row of the fundamental going is formulated near organization of social cultural activity of elderly people in the conditions of territorial center.

Keywords: social work with the people of superannuated, social cultural environment, territorial center.

УДК 364.64-053.9:316.362

А. Ю. Хрипко

МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ ЛЮДИНИ ПОХИЛОГО ВІКУ З ЧЛЕНАМИ ЙОГО СІМ'Ї

Важливою соціальною проблемою сьогодення є процес старіння людської популяції, який значною мірою залежить від рівня суспільно – економічного розвитку держави. Демографічний прогноз свідчить про постійне збільшення кількості людей похилого віку в загальній структурі населення нашої держави.

У суспільстві постає проблема соціальної допомоги літнім людям, які мешкають вдома. Завдання соціальної роботи полягає в тому, щоб створити сприятливі умови для подальшого розвитку людини в старому віці та реалізації їх особистісного потенціалу.

Дослідження проблем людей похилого віку, зокрема психологічних аспектів, присвячені праці Г. Абрамової, М. Александрової, Б. Ананьєвої, Л. Анциферової, Р. Кароль та ін. Вплив біологічного чинника на процес

старіння досліджували В. Фролькіс, І. Аршавський, Н. Аринчин; особливості самооцінки в пізньому віці розкривають Л. Бороздіна, О. Молчанова; соціально-психологічні проблеми дорослості представлені в працях Т. Волкова, О. Бодальова, Л. Лук'янової, Г. Майбороди Вагомий внесок у вивчення проблеми людей похилого віку зробили українські наукові школи О. Богомольця, І. Мечникова, В. Фролькіса, які досліджували вплив соціальних, психологічних та біологічних чинників на особистість людини похилого віку.

В науковій літературі для позначення вікового періоду літніх людей вживаються такі терміни, як „людина похилого віку”, „літня людина”, та ін. Літня людина (людина похилого віку, стара людина) – це особистість, яка пройшла певні періоди розвитку та перебуває на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, що призводить до акцентуації певних рис характеру.

Мета статті: показати значення сімейних зв'язків у сучасних умовах, розкрити міжособистісні стосунки людини похилого віку з членами сім'ї та показати роль прабатьків у вихованні підростаючого покоління.

Соціальна робота з людьми похилого віку повинна створювати умови для того, щоб ця категорія населення змогла задовольнити свої потреби на різних рівнях. Надаючи допомогу літнім людям, соціальний працівник повинен інтегрувати наявність всіх теорій і досліджувати проблеми літніх людей комплексно у зв'язку з тим, що соціальна робота з людьми похилого віку набуває актуальності і з наукових, і з практичних позицій.

Соціальна робота з цією віковою групою має свою специфіку та спрямована на: виявлення людей похилого віку, які потребують допомоги вдома; аналіз соціального середовища, у якому вона перебуває, та мікрогрупи, у яку вона входить; задоволення найважливіших фізіологічних потреб людей похилого віку; створення умов для вияву активності літньої людини, задоволення її інтересів.

Надаючи соціальні послуги, представники соціальної служби мають звертати увагу на психологічний стан людини. Інколи люди похилого віку стають пригніченими, втрачають сенс життя. Це може, зокрема, трапитися через втрату життєвих цінностей.

В будь-який віковий період соціальні відносини людини, що стосуються сімейних і особистих зв'язків, допомагають визначити її роль, обов'язки, міру задоволеності своїм життям. У сучасних умовах ці соціальні відносини в людей похилого віку змінюються так само часто, як і в молодих. Стосунки з родичами набувають складніших форм. З'явилася більша кількість варіантів життя самотньої людини. Однак, тісні міжособистісні стосунки, так само визначають значну частину стресів і позитивних моментів у старості.

Задоволеність шлюбом, а також стосунки з дітьми і онуками найчастіше змінюються в після батьківський період життя людини. Для більшості дорослих в цей період життя завершується виконанням прямих батьківських обов'язків. Досить часто літні подружні пари відчувають більшу задоволеність своїм шлюбом після того, як діти залишають батьківський дім. Особливо це стосується людей, для яких шлюб є емоційним центром життя. Шлюб в цей період приносить їм спокій, емоційну підтримку та близькість. Щасливе подружнє життя, яке триває до старості, як правило, характеризується рівноправністю і згуртованістю стосунків.

Люди похилого віку відчувають необхідність посиленої допомоги своїм дітям та онукам, хоч і турбуються про те, щоб не втручатися в їх життя надто часто [1, с. 27]. Окрім порад (бажаних чи небажаних), батьки часто надають своїм дорослим дітям фінансову допомогу, доглядають онуків.

Роль бабусі та дідуса вважається однією з найприємніших в похилому віці. Дослідження показують, що дідусі та бабусі часто утворюють міцні дружні зв'язки зі своїми онуками. Ці зв'язки формуються в процесі регулярного спілкування і створюють основу для любові і близьких стосунків.

Варто зазначити, що значення сімейних зв'язків у сучасних умовах знизилося, а самі вони дещо змінилися за останні десятиліття. Збільшення кількості розлучень і повторних шлюбів ускладнило структуру сімейних стосунків. Тому не дивно, що дідусі та бабусі найчастіше стверджують існування тісніших зв'язків з онуками в ситуаціях, коли їх власна доросла дитина є опікуном. Деякі бабусі та дідусі відчувають особливе значення своєї ролі, підтримуючи стабільність та моральні орієнтири в період руйнування сімейних стосунків.

В період старості перед людиною постає проблема втрати близьких членів сім'ї. Ця подія викликає глибоке почуття горя, переживаючи її людина потребує тривалого періоду адаптації до нових умов життя. В той же час вона отримує новий статус вдови чи вдівця. Для багатьох людей цей перехід надзвичайно складний, пов'язаний із серйозними змінами повсякденного способу життя та підвищеним ризиком соціальної ізоляції. Однак, певна частина літніх людей після смерті шлюбного партнера отримує можливість знову повноцінно контролювати власне життя, особливо коли раніше їм доводилося піклуватися про хворого чоловіка чи дружину [2, с. 76].

Вдовам та вдівцям доступні певні потенційні системи підтримки: сім'я, друзі, колеги, знайомі тощо. Дорослі діти часто повертаються в батьківський дім, якщо батькам потрібна допомога. І матері, й батьки приймають допомогу своїх дітей, особливо якщо її пропонують доньки. Після смерті одного з подружніх партнерів збільшується кількість контактів між родичами, підвищується рівень взаємодопомоги, яскравіше

виявляються сімейні обов'язки. Зв'язок між матір'ю та дітьми, як правило, залишається стабільним, зберігається взаємодопомога та фінансова підтримка. Стосунки батька та дітей менш передбачувані і можуть погіршитися, оскільки дуже часто саме дружина є берегинею сімейних стосунків.

В старості багато людей розбудовують ближчі стосунки зі своїми братами та сестрами. Вони можуть жити разом, підтримувати одне одного в кризові періоди життя, під час хвороб. Брати та сестри можуть ділитися численними спогадами, що допомагає їм зберегти цілісність „Его”. В деяких випадках вони об'єднують свої зусилля по догляду за хворими батьками. Такі сімейні стосунки особливо важливі для людей похилого віку, які потребують допомоги, але не мають дітей [3, с.154].

Дружба також забезпечує життєву стабільність і приносить задоволення літнім людям. Порівняльні дослідження сімейних та дружніх стосунків допомогли виявити низку значущих відмінностей. Більшість людей похилого віку сприймають родинні стосунки як постійні та стабільні. Друзі можуть надати оперативну допомогу, наприклад, у випадку раптової хвороби, але більш масштабну відповідальність можливо покласти тільки на родичів.

В старості людина чітко усвідомлює цінність і мінливість людського життя і починає приділяти значну увагу тривалим стосункам з членами сім'ї та друзями, намагається зробити ці стосунки більш емоційно близькими.

Багатьом дорослим онуки приносять величезне почуття задоволення. Вони можуть допомагати виховувати нове покоління, не виконуючи повсякденних батьківських обов'язків та не залучаючись до інтенсивних стосунків та конфліктів, що можуть виникати між батьками та дітьми. Деякі люди середнього та старшого віку повністю беруть на себе відповідальність за виховання онуків, стають для них „сурогатними батьками”, коли їх діти розлучаються чи мають інші проблеми.

Виховання онуків – індивідуальний процес, однак, дослідники виокремлюють декілька різноманітних ролей, які можуть виконувати дідусі чи бабусі, залежно від характеру стосунків з онуками:

Присутність. Іноді бабусі і дідусі стверджують, що найважливіше для онуків – це проста їх присутність. Вона діє заспокійливо при загрозах руйнування сім'ї чи негативних зовнішніх впливах. Бабусі і дідусі є символом стабільності як для онуків, так і для їх батьків. У деяких випадках вони можуть бути стримуючим чинником у ситуаціях розпаду сім'ї.

Сімейна „національна гвардія”. В даному випадку основною функцією старшого покоління є активна допомога онукам у критичних ситуаціях. У такі періоди вони порушують межі „простої присутності”, втручаючись у виховний процес.

Арбітраж. Коли роль старшого покоління полягає в тому, щоб осмислювати та інтегрувати сімейні цінності, підтримувати цілісність

сім'ї під час конфліктів, допомагати збереженню зв'язку між поколіннями. Незважаючи на те, що представники різних поколінь мають відмінні цінності, деякі бабусі і дідусі вважають, що їм простіше вирішити сімейні конфлікти завдяки великому досвіду.

Хранителі сімейної історії. Бабусі і дідусі можуть створювати відчуття єдності сім'ї, передаючи онукам сімейний спадок і традиції.

Кожна визначена роль може бути реальною чи символічною. Іноді сімейні цінності зберігаються не внаслідок прямого втручання старшого покоління, а як результат узгодження поведінки та прийняття рішень з традиційними нормами сім'ї.

Прабатьки розуміють цінність онуків, поява яких означає новий етап їхнього життєвого шляху, підвищує суспільний престиж, продовжує життєву перспективу, створює нові джерела задоволеності життям. Поряд з наданням певної допомоги – побутової, матеріальної, бабусі й дідусі виступають в ролі сполучної ланки між минулим і сьогоденням сім'ї, передають традиції і перевірені цінності, оточують онуків воістину безумовною любов'ю. Незрілість, неготовність прабатьків виражається в тому, що вони взагалі відмовляються від нової позиції, захищаються проти неї („дитина ваша”, „нам теж ніхто не допомагав”) чи, навпаки, захоплюють, узурпують батьківську роль, позбавляючи її молодих батьків.

А. Співаковська наводить приклади двох типів бабусь, що не знайшли вдалого поєднання ролей: „бабуся-жертва” і „бабуся-суперниця”. „*Бабуся-жертва*” сприймає роль бабусі як центральну для себе, звалює на свої плечі тягар господарсько-побутових і виховних турбот, відмовившись від професійної діяльності, відчутно обмеживши дружні контакти і дозвілля. Зробивши турботи про сім'ю, дітей і онуків сенсом свого існування, пожертвувавши іншими сторонами особистому житті, ця жінка періодично відчуває суперечливі почуття, що включають невдоволення близькими, образу за недостатню подяку з їх боку, тугу і роздратування. Характерна позиція онуків такої бабусі – любов до неї і разом з тим залежність, звичка до опіки і контролю, труднощі самоконтролю та спілкування з іншими дітьми. „*Бабуся-суперниця*”, на перший погляд, більш раціонально поєднує свої різнопланові обов'язки, продовжує працювати, присвячуючи онукам вихідні та відпустки. Неусвідомлена тенденція її прабатьківства полягає в суперництві з дочкою або невісткою в тому, щоб бути кращою, більш успішною „матір'ю” онуку. В цьому випадку йде пошук помилок і промахів батьків дитини, а всі успіхи у вихованні приписуються нею собі, хоча іноді і виникає почуття провини і каяття за непримиренність по відношенню до власних дорослих дітей. Онuki вловлюють конфліктність взаємин дорослих членів сім'ї і звинувачують себе за це, гостро відчуваючи свою неповноцінність, або прагматично використовують протиріччя позицій дорослих.

За даними американської дослідниці П. Робертсон, додаткова роль бабусь і дідусів у більшості випадків приносить глибоке задоволення людям середнього віку. Це діяльність з виховання нового покоління, але вільна від багатьох обов'язків і напружених конфліктів, характерних для дитячо-батьківських відносин. Автор виділяє такі типи бабусь: *гармонійні* – поєднують високі ідеальні уявлення про роль бабусі й реальну залученість у життя онуків; *далекі* – мають занижені соціальні та особистісні уявлення про соціальну роль бабусь і займають відокремлену позицію по відношенню до проблем онуків; *символічні* – мають високий соціально-нормативний образ бабусі при нерозгорненості реальних взаємин з онуками; *індивідуальні* – акцентовані особистісні аспекти поведінки.

Класифікацію прабатьків за критерієм виконуваної ними внутрішньої ролі пропонує вітчизняний психолог О. Краснова: *формальні* – будують відносини відповідно до соціальних уявлень про роль старшого в сім'ї; *сурогатні батьки* – беруть на себе відповідальність і турботу про онуків; *джерело сімейної мудрості* – здійснюють зв'язок з сімейними корінням; *витівники* – організують відпочинок і дозволяють онукам; *відсторонені* – рідко включені в реальну життєдіяльність сім'ї, дітей та онуків [4, с. 242].

Таким чином міжособистісні відносини мають дуже важливе значення у житті кожної людини похилого віку у сучасному суспільстві. Вони постійно потребують спілкування як з рідними так і з друзями. Саме у цей період життя люди відчують надмірну необхідність допомоги своїм дітям і онукам. Прабатьки відіграють роль вихователів для онуків та утворюють міцні дружні зв'язки з ними, а по відношенню до дітей намагаються допомогти у вирішенні сімейних питань.

Література

1. Альперович В. Д. Старість. Соціокультурний портрет : [учеб. пособие] / В. Д. Альперович. – М., 1998. – 270 с. **2. Альперович В. Д.** Проблемы старения. Демография, психология, социология / В. Д. Альперович. – М., 2004. – 349 с. **3. Возрастная психология** : личность от молодости до старости : [учеб. пособие] / М. В. Гамезо, В. С. Герасимова, Г. Г. Горелова, Л. М. Орлова. – М. : Ноосфера, 1999. – 269 с. **4. Гаміна Т. С.** Педагогіка сімейного виховання : [навчальний посібник] / Т. С. Гаміна, О. Ю. Гончаров. – Луганськ : Альма-матер, 2012. – 523 с. **5. Ермолаева М. В.** Практическая психология старости / М. В. Ермолаева. – М. : ЕКСМО-Пресс, 2002. – 318 с.

Анотація. У статті здійснено аналіз значення сімейних зв'язків у сучасних умовах, розкрито міжособистісні стосунки людини похилого віку з членами її сім'ї та визначено роль прабатьків у вихованні підростаючого покоління.

Ключові слова: людина похилого віку, літня людина соціальна робота з людьми похилого віку.

Анотація. В статті здійснено аналіз значення семейних зв'язей в сучасних умовах, розкриті міжличностні відносини пожилого людини з членами його сім'ї і визначено роль прародителів в вихованні підрастаючого покоління.

Ключевые слова: человек пожилого возраста, пожилой человек социальная работа с людьми пожилого возраста.

Annotation. In the article the analysis of value of domestic connections is carried out in modern terms, the interpersonality relationships of senior are exposed with his family members and the role of forefathers is certain in education of rising generation.

Keywords: man of superannuated, senior social work with the people of superannuated.

Відомості про авторів

1. Андрущенко Ірина Віталіївна – магістрант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Гаміна Тетяна Сергіївна.

2. Апостолова Валентина Анатоліївна – студентка 2 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Маркова Наталія Володимирівна.

3. Арнаутова Дар'я Сергіївна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Песоцька Ольга Петрівна.

4. Божко Катерина Олегівна – студентка 1 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – асистент кафедри соціальної роботи Ігнатенко Катерина Володимирівна.

5. Вечернікова Валентина Вікторівна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Маркова Наталія Володимирівна.

6. Вітіщенко Ганна Миколаївна – студентка 4 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Песоцька Ольга Петрівна.

7. Горбаньова Яна Володимирівна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Акіншева Ірина Петрівна.

8. Дєдборщ Юлія Олегівна – магістранта Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Гаміна Тетяна Сергіївна.

9. Дорошенко Анастасія Костянтинівна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доц. кафедри соціальної роботи Песоцька Ольга Петрівна.

10. Забейворота Наталія Олександрівна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Маркова Наталія Володимирівна.

11. Іванченко Марина Олександрівна – студентка 2 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доц. кафедри соціальної роботи Акіншева Ірина Петрівна.

12. Івахненко Ольга Анатоліївна – магістранта Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Жевакіна Наталія Валентинівна.

13. Кабанска Юлія Володимирівна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Песоцька Ольга Петрівна.

14. Кудряшова Яна Олександрівна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Гаміна Тетяна Сергіївна.

15. Лазарева Інна Сергіївна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Акіншева Ірина Петрівна.

16. Лазуренко Ірина Анатоліївна – студентка 1 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – асистент кафедри соціальної роботи Ігнатенко Катерина Володимирівна.

17. Лагкоєва Карина Русланівна – студентка 1 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,

Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – асистент кафедри соціальної роботи Ігнатенко Катерина Володимирівна.

18. Літвінова Світлана Іванівна – студентка 4 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Маркова Наталія Володимирівна.

19. Мамонова Євгенія Євгенівна – студентка 3 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – асистент кафедри соціальної роботи Ігнатенко Катерина Володимирівна.

20. Молоток Анастасія Василівна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Акіншева Ірина Петрівна.

21. Ребров Максим Валерійович – магістрант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Песоцька Ольга Петрівна.

22. Ревенко Дар’я Сергіївна – студентка 4 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Гаміна Тетяна Сергіївна.

23. Савченко Аліна Станіславівна – студентка 2 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доц. кафедри соціальної роботи Акіншева Ірина Петрівна.

24. Семенова Галина Андріївна – студентка 4 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – асистент кафедри соціальної роботи Островська Наталія Олександрівна.

25. Сергєєв Олексій Володимирович – магістрант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Жевакіна Наталія Валентинівна.

26. Соколова Дар’я Вікторівна – студентка 1 курсу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – асистент кафедри соціальної роботи Ігнатенко Катерина Володимирівна.

27. Тарасенко Ольга Василівна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доц.. кафедри соціальної роботи Песоцька Ольга Петрівна.

28. Хрипко Альона Юрїївна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Гаміна Тетяна Сергїївна.

29. Черкашин Олег Олександрович – магістрант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Маркова Наталія Володимирівна.

30. Шевченко Альона Андрїївна – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Маркова Наталія Володимирівна.

31. Шмітько Станіслав Дмитрович – магістрант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”.

Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Акіншева Ірина Петрівна.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ПОШУК МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Соціально-гуманітарні науки

№ 6 (червень) 2013

Збірник наукових праць студентів

Відповідальний за випуск:
асистент кафедри соціальної роботи Н. О. Островська

Здано до склад. 28.02.2013 р. Підп. до друку 29.03.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. др. арк. 23,13. Наклад 100 прим. Зам. № 00.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2. м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20
е-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.